

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**AZERBAYCAN'IN ASTARA İLİNE BAĞLI LOVAYIN
KÖYÜNDE SOSYAL VE DİNİ HAYAT**

Asaf GANBAROV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Mehmet AKGÜL**

Konya–2009

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Asaf GANBAROV

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Asaf GANBAROV tarafından hazırlanan “Azerbaycan’ın Astara İline Bağlı Lovayın Köyünde Sosyal ve Dini Hayat” başlıklı bu çalışma 13/07/2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet AKGÜL

Başkan

Doç. Dr. Bünyamin Solmaz

Üye

Prof. Dr. Saffet KÖSE

Üye

ÖNSÖZ

Azerbaycan halkının 20. yüzyılım başlarından itibaren çok büyük siyasi ve toplumsal değişimlere maruz kalmasına rağmen, din, kendi önemini kurmuş, farklı şekiller olarak toplumda varlığını sürdürmüştür. Sovyet rejiminin tesiri altında ritüeller boyutundan önemli derecede soyutlanarak, vicdanlara itilmiş dindarlık şekli farklılıklar taşımayan bir özelliğe sahip olmuştur. 1990 yıllarından sonra bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'da bir taraftan dini sahada olumlu gelişmeler yaşanmış, diğer taraftan farklı dini akımlar ve cemaatlerin etkisi ile dini hayat çoğulcu yapıya sahip olmağa başlamıştır. Bu durum da, dini sahada birçok zorlukları ortaya çıkarmaktadır. Devletin bu konudaki çözümü ise henüz polisiye tedbirlerine başvurarak olayı bastırma ve “gayri ananevi dini akımların” ülkede faaliyet göstermesini yasaklamak şeklinde tezahür etmektedir. Ayrıca ülkede dini canlanmanın yaşanmasıyla beraber modernleşme ve küreselleşme sürecinde dini hayatla ilgili yeni problemler ortaya çıkmaktadır. Böylece bağımsızlıktan önce ve sonra dini hayatta ne gibi gelişmelerin yaşandığını sosyolojik metotlarla incelemek, anlamak ve anlamlandırmak amacıyla böyle bir alan çalışması yapılmıştır. Eksikliklerden muaf olmadığını düşündüğümüz bu çalışma, Azerbaycan'da gerçekleştirilen uygulamalı Din Sosyolojisi çalışmalarına bir nebze de olsa, katkıda bulunacağını umut ediyoruz.

Araştırmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, seçilme amacı, araştırmada izlenen metot, araştırmanın sınırlılıkları ele alınmış, gözlem ve ön incelemelerimize dayanarak konu ile ilgili varsayımlar geliştirilmiştir.

Birinci bölüm araştırmanın kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Burada genel olarak din-toplum ilişkilerinden bahsedilmiş, araştırma alanımız köy toplumunu temsil ettiği için, köy dindarlığı ile şehir dindarlığı arasındaki benzer ve farklı yönler incelenmiştir. Daha sonra Azerbaycan'da dinin tarihi arka planını ve günümüze tesirlerini daha iyi anlamak için, ülkenin İslamlaşma süreci, Sovyetler Birliği döneminde dini hayat ve bağımsızlıktan sonraki dönemde dini hayatta meydana gelen gelişmeler hakkında geniş bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde araştırma yapılan yörenin sosyal hayatı incelenmekte, konu ile ilgili bulgular belirlenmeye çalışılmıştır. Bu yöntemle yörede sosyal hayatın özellikleri belirlenerek konunun aydınlatılması amaçlanmıştır. Üçüncü bölüm araştırmanın esas konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde örneklemin dini hayatı, inanç, ibadet, dini bilgi ve dinin toplumsal etkisi boyutlarına göre incelenmesine, farklı değişkenlerle dini hayat arasında ilişkiler bulunup yorumlanmasına yer verilmiştir. Sonuç ve değerlendirme kısmında ise araştırmanın varsayımlarının doğrulanıp doğrulanmadığı değerlendirilmiştir.

Öncelikle, bu araştırmanın dil kuralları ve akademik kriterlere uygun olarak düzenlenmesinde büyük bir titizlik içinde tezi inceleyen ve çalışma boyunca büyük ilgi gösteren danışman hocam Doç. Dr. Mehmet AKGÜL'e teşekkür etmeği kendime borç bilirim. Ayrıca konu ile ilgili değerli önerileri ve bazı kaynaklara ulaşmakta yardımları için Doç. Dr. Hayri ERTEN'e, anketi uygulamada bana yakından yardımcı olan ve araştırma sahası ile ilgili birçok kaynakları temin etmesi sebebiyle Lovayın köyü ortaokul öğretim görevlisi Elçin ATAKİŞİYEV'e, Azerbaycan'da dini hayat konusunda bütün kaynaklarını benimle paylaşan Dr. Mehriban GASIMOVA'ya, SPSS programının kullanma yöntemlerini konusunda yardımcı olan Arif KORKMAZ'a ve araştırma boyunca karşılaştığımız sıkıntılara katlanarak manevi desteklerini esirgemeyen eşim ve çocuklarıma da teşekkür ederim.

Asaf GANBAROV
Konya, 12 Mayıs 2009

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Azerbaycan'ın Astara İline Bağlı Lovayın Köyünde Sosyal ve Dini Hayat

Azerbaycan halkının 20. yüzyılın başlarından itibaren çok radikal siyasi ve toplumsal değişimlere maruz kalmasına rağmen din, çeşitli şekiller olarak toplumda varlığını sürdürmüştür, kendi önemini kurmuştur. Bağımsızlık döneminden itibaren Azerbaycan'da dini sahada bir canlanma yaşanması gözlenmektedir. Azerbaycan'ın güney bölgesinde yerleşen Astara'nın Lovayın köyünde sosyal ve dini hayatı konu alan bu alan çalışması da bağımsızlıktan sonra dini alanda yaşanan gelişmeleri sosyolojik metotlara incelemek ve anlamak amacıyla yapılmıştır. Bu araştırmanı gerçekleştirmek için esasen anket (survey) ve mülakat metoduna başvurulmuştur.

Araştırma sırasında elde edilen bulgular, özellikle dinin pratik boyutu ile ilgili olarak önemli gelişmelerin yaşandığı anlaşılmıştır. Dini bilgisizliğin yaygın olması, genel bir din eğitime ihtiyaç hissedilmesi, kültür ve geleneklere karşı geldiklerine göre dış kaynaklı dini cemaatlerin halk arasında olumsuz karşılanması vb. araştırmada varılan diğer sonuçlardandır.

Ayrıca ülkede dini canlanmanın yaşanmasıyla beraber modernleşme ve küreselleşme süreci, dini hayatla ilgili yeni problemleri de beraberinde getirmiştir. Böylece bağımsızlık tecrübesini giderek artıran Azerbaycan'da toplumun her alanında olduğu gibi dini hayat alanında da yeni gelişmelerin yaşandığı bir süreç devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Din, Sosyoloji, Dini Hayat, Azerbaycan, Talış

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

SUMMARY

Social and Religious Life in the Lovain Village of Astara District of Azerbaijan

In spite of radical and political changes has been in the life of Azerbaijani people at 20 century, religion hold his importance in society by different forms and went on until today. It is possible to see great improvement of religious life of Azerbaijani people by the independence. This scientific research about social and religious life of Lovain village, which take place at south region of Azerbaijan, aims to clarify and understand these improvements by the sociological methods. That is why we have make surveys and meetings to achieve this aim.

Our inventions through the research that, there are very important improvements especially in the practice field of religion. The prevalence of religious ignorance, need for religious education, because of external source and that is why opposition to the tradition and culture the religious societies are disapproved among the people etc. are conclusions of our thesis.

Beside the improvements of religious life in the country, modernization and globalization process has reason to new important problems. Beside the rising independence practice in Azerbaijan, there are new developments in religion, as other fields, and this progress is going on.

Keywords: Religion, Sociology, Religious Life, Azerbaijan, Talish

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	ii
TEZ KABUL SAYFASI.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
KISALTMALAR.....	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Önem Ve Amacı.....	2
3. Araştırmanın Sınırlıkları	4
4. Evren Ve Örneklem	4
4.1. Araştırmanın Evreni.....	4
4.2. Araştırmanın Örnekleme	5
5. Yöntem	6
6. Varsayımlar	8
6.1. Ana Varsayımlar.....	9
6.2. Yan Varsayımlar	10
BİRİNCİ BÖLÜM - DİN VE TOPLUM İLİŞKİSİ.....	11
1.1. Sosyoloji Ve Din.....	11
1.2. Din – Toplum İlişkisi	13
1.3. Şehir Ve Köy Toplumda Din.....	16
1.3.1. Şehir Toplumunda Din.....	16
1.3.2. Köy Toplumunda Din	20
1.4. Azerbaycan’da Din Ve Dini Hayat	22
1.4.1. Azerbaycan: Genel Bilgiler	22
1.4.2. Azerbaycan’ın Dini Yapısı	24

1.4.2.1. İslam'ın Azerbaycan'da Yayılması (Sovyetlere Kadar).....	24
1.4.2.2. Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan'da Dini Hayat.....	27
1.4.2.3. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Dini Hayat.....	34
İKİNCİ BÖLÜM - SOSYAL HAYATLA İLGİLİ BULGULAR.....	37
2.1. Araştırma Yapılan Yörenin Genel Özellikleri.....	37
2.1.1. Astara'nın Genel Özellikleri.....	37
2.1.3. Lovayın Köyünün Coğrafi Ve Tarihi Durumu.....	38
2.1.4. Sosyo-Ekonomik Yapı.....	40
2.1.5. Demografik Yapı.....	41
2.1.6. Kültürel Ve Dini Durum.....	42
2.1.7. Araştırma Sahasının Etnik Yapısı – Talışlar.....	45
2.2. Araştırma Grubunun Genel Özellikleri.....	49
2.2.1. Cinsiyete Göre Dağılım.....	49
2.2.2. Yaş Gruplarına Göre Dağılım.....	50
2.2.3. Ailevi Ve Medeni Durumlarına Göre Dağılım.....	50
2.2.4. Öğrenim Durumlarına Göre Dağılım.....	52
2.2.5. Ekonomik Durumlarına Göre Dağılım.....	53
2.2.6. Mesleki Statülere Göre Dağılım.....	56
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM - DİNİ HAYATLA İLGİLİ BULGULAR.....	57
3.1. Dinin İnanç Boyutu İle İlgili Bulgular.....	57
3.1.1. Allah İnancı.....	58
3.1.2. Peygamber İnancı.....	64
3.1.3. Kutsal Kitap İnancı.....	66
3.1.4. Ahiret İnancı.....	67
3.1.5. Melek İnancı.....	69
3.1.6. Kaza Ve Kader İnancı.....	71
3.1.5. Halk İnançları Ve Batıl İnançlar.....	72
3.2. Dinin İbadet Boyutu İle İlgili Bulgular.....	78
3.2.1. Namaz.....	79

3.2.2. Oruç	86
3.2.3. Zekât, Fitre Ve Kurban	89
3.2.4. Hac	95
3.2.5. Kuran Okuma Ve Dua Etme.....	99
3.2.6. Dini Merasimler	102
3.2.6.1. Dini Ve Milli Bayramlar	103
3.2.6.2. Yas Törenleri	105
3.3. Dinin Bilgi Boyutu İle İlgili Bulgular	107
3.3.1. Dini Bilgi Düzeyi.....	107
3.3.2. Dini Bilginin Kaynakları.....	109
3.3.3. Evlerde Bulunan Dini Kitaplar.....	110
3.4. Dinin Toplumsal Etkisi İle İlgili Bulgular	113
3.4.1. Din-Aile İlişkileri.....	113
3.4.1.1. Eş Seçiminde Dinin Etkisi.....	115
3.4.1.2. Dini Nikâh.....	118
3.4.1.3. Doğum Ve Dini Adlar	120
3.4.2. Din-Eğitim İlişkisi	122
3.4.3. Din-Ekonomi İlişkisi.....	127
3.4.4. Toplumsal İlişkilerle İlgili Bulgular	133
3.4.4.1. Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlişkiler	133
3.4.4.2. Dini Teşkilatlara Karşı Tutumlar	135
SONUÇ VE ÖNERİLER	138
KAYNAKÇA.....	144
EKLER.....	152
1. Anket Formu	152
2. Resimler	161
ÖZGEÇMİŞ	163

KISALTMALAR

ADİK	: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
ASE	: Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Der.	: Derleyen
H.z.	: Hazreti
Ed.	: Editör
E.Ü.S.B.E.	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İst.	: İstanbul
MERİA	: Middle East Review of International Affairs
s.	: Sayfa, Sayfalar
ss.	: Sayfadan sayfaya
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
S.Ü.İ.F.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UNPO	: Unrepresented Nations and Peoples Organization
vb.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayın Evi yok

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1: Cinsiyete göre dağılım.....	49
Tablo-2: Yaş Gruplarına göre dağılım.....	50
Tablo-3: Medeni Duruma Göre Dağılım	50
Tablo-4: Ailedeki kişi sayısına göre dağılım	51
Tablo-5: Deneklerin Evde Birlikte Yaşadıkları Kişilere Göre Dağılım	52
Tablo-6: Öğrenim Durumlarına Göre Dağılım	52
Tablo-7: Ekonomik durumlarına göre dağılım	54
Tablo-8: Deneklerin Ailesinin Toplam Gelirinde En Yüksek Orandaki Gelire Göre Dağılım.....	55
Tablo-9: Mesleki Statülerine Göre Dağılım	56
Tablo-10: Allah inancı	59
Tablo-11: Allah inancı/ Eğitim durumu	60
Tablo-12: Allaha inanma/Cinsiyet.....	62
Tablo-13: Allah inancı/Medeni durum.....	62
Tablo-14: Allaha inanma/Yaş.....	63
Tablo-15: Peygamberlere inanç.....	64
Tablo-16: Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Karşı Tutumlar.....	65
Tablo-17: Peygambere inanç / Cinsiyet ilişkisi.....	66
Tablo-18: Kutsal Kitaplara İnanç	67
Tablo-19: Ahiret inancı.....	68
Tablo-20: Ahiret inancı/Eğitim durumu	69
Tablo-21: Meleklerle İnanç	70
Tablo-22: Kader İnancı.....	71
Tablo-23: Halk inanışları ve batıl inançlar	74
Tablo-24: Zor durumlarda başvuru yollar.....	75
Tablo-25: Halk inanışları ve Cinsiyet	77
Tablo-26: Eğitim durumu /Halk inanışları	77
Tablo-27: Namaz İbadetini uygulama durumu.....	80
Tablo-28: Namaz İbadeti/Cinsiyet ilişkisi.....	81
Tablo-29: Namaz İbadeti/Eğitim İlişkisi.....	82
Tablo-30: Camiye gitme sıklığı/Eğitim durumu	83
Tablo-31: Namaz ibadeti/Ekonomik düzey ilişkisi	85
Tablo-32: Oruç ibadetine katılım durumu.....	87
Tablo-33: Oruç İbadet/Cinsiyet ilişkisi	87
Tablo-34: Oruç ibadeti/Eğitim İlişkisi	88
Tablo-35: Zekât verme durumu.....	90
Tablo-36: Zekat verme/ Ekonomik durum	91

Tablo-37: Fitre verme durumu	92
Tablo-38: Fitre verme/ Ekonomik durum.....	93
Tablo-39: Kurban kesme durumu.....	94
Tablo-40: Hac ibadetini yerine getirme ve hacca karşı tutumlar.....	97
Tablo-41: Hac İbadeti/Ekonomik Durum.....	98
Tablo-42: Kuran okuma sıklığı.....	99
Tablo-43: Dua etme durumu	100
Tablo-44: Hangi bayramı daha ihtişamlı kutlamaktasınız?.....	104
Tablo-45: Örneklemin yas merasimlerine katılma durumu	106
Tablo-46: Dini bilgi düzeyi	107
Tablo-47: Dini bilgilerin kaynakları	109
Tablo-48: Evlerde bulunan dini kitaplar.....	112
Tablo- 49: Eş Seçiminde En Çok Önemsenen Özellikler	115
Tablo- 50: Eş seçiminde en çok önemsenen özellik / Dindarlık seviyesi ilişkisi.....	117
Tablo- 51: Dini nikah konusundaki tutumlar.....	119
Tablo- 52: Dini nikah / Eğitim durumu.....	119
Tablo- 53: Yeni doğan çocuğa dini bir ad vermek ister misiniz?.....	121
Tablo- 54: Toplumda din eğitim ve öğretimine gerekliliğine karşı tutumlar	125
Tablo- 55: Dini Eğitim ve Öğretiminin Kim Tarafından Daha Doğru Verilebileceği İle İlgili Kanaatler.....	126
Tablo- 56: Mümkün olsaydı hangi yoldan zengin olmak isterdiniz?.....	129
Tablo-57: Faiz hakkındaki düşünceler	130
Tablo- 58: Dindarlık durumu/Faiz hakkındaki düşünceler	132
Tablo- 59: Vakıflar, Dernekler, Tarikatlar, Cemaatler ya da Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlişlilerin Düzeyi	134
Tablo-60: Dini teşkilatlara karşı tutumlar.....	136

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Sosyoloji ve Din Sosyolojisi alanında modern toplum ve din ya da din ve toplum arasındaki ilişkileri inceleyen, özellikle Batı'da, çok zengin bir literatür mevcuttur. Türkiye'de de son yıllarda bu alanda yapılan teorik ve uygulamalı çalışmalar artmış, din ve toplum arasındaki ilişkiler çok boyutlu olarak ele alınıp değerlendirilmeye başlanmıştır. Azerbaycan'da ise, din sosyolojisi alanında teorik çalışmalar bir yana, uygulamalı Din Sosyolojisi çalışmaları hemen hemen yok gibidir. Bu nedenle de Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde toplumun dini tecrübesini, din-toplum arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimi ve bu etkileşimden doğan sonuçları konu alan Din Sosyolojisi çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bu nedenle geçmişten günümüze Azerbaycan'da toplumun dini tecrübesinin çeşitli zaman ve şartlar altında yansımalarını bilimsel olarak tespit etmek gerekmektedir.

Toplumun daimi bir değişme halinde olduğu bilinmektedir.¹ Dini hayat bundan tabi ki etkilenecektir. Azerbaycan 20. yüzyıl içinde çok büyük değişimlere sahne olmuştur. Tarihsel materyalist tarih ve toplum anlayışının hâkim olduğu Sovyet birliği'nin hegemonyasında 70 yıldan fazla yaşayan Azeri toplumu, her alanda olduğu gibi, dini hayatta çok büyük değişim ve farklılaşmalar yaşamıştır. Bağımsızlığını elde eden Azerbaycan toplumu (1991), serbest bir dini hayat hakkına kavuşsa da, sağlıklı bir dini hayattan söz etmek mümkün görülmemektedir. Bağımsızlık sonrası dini hayatta yaşanmakta olan olumlu süreç bir yana, dünyanın küreselleşme sürecinin etkisi altında kalması sebebiyle, dini alan farklı boyutlarıyla yeni sorunlar yaşamağa devam etmektedir. Başta din ve değişim kaynaklı sorunlar olmakla birlikte, dini bilgi üretimi ve yaygınlaştırma ile dini otorite vb. meseleler bu sorunların en önemlileridir.

Bunlardan hareketle, günümüzde Azerbaycan'da din ve dindarlığın hangi yönde ilerlediği ve dini durumun ne düzeyde olduğunu betimlemek için, din-toplum ilişkileri konusunda uygulamalı din sosyolojisi çalışmalarına büyük ihtiyaç vardır.

¹ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Hüsniyat Matbaası, İstanbul 1974, s. 291.

Azerbaycan’da dini hayatla ilgili bu alan çalışması da bahse konu olan amaca yönelmiştir. Azerbaycan’ın Güney bölgesinde bulunan Astara ilinin Lovayın köyünde yaşayan insanların sosyo-kültürel ve dini hayatı araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Araştırma alanı çeşitli değişkenlere bağlı olarak incelenmiş, bölge halkının dini-toplumsal hayatının genel bir portresi deskriptif olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Astara’nın Lovayın köyü’nde uygulamalı olarak yapılmış bu araştırmadan elde edilen bilimsel bulgular, Azerbaycan’da ve özellikle ülkenin güney bölgesinde yaşayanların dini inanç, tutum ve davranışları hakkında diğer çalışmalarda elde edilen verilerle karşılaştırma ve genellemelerin yapılması denenmiştir.

2. Araştırmanın Önem ve Amacı

Astara nüfusunun çoğunluğunu etnik bir grup olan Talişlar² oluşturur. Lovayın köyünün etnik yapısı da tamamen Talişlardan oluşmaktadır. Astara’da yaşayan Talişların büyük çoğunluğu Şii-Caferi mezhebine mensuplar, Lovayın köyünün de dâhil olduğu diğer toplumsal kesimler ise Sünni-Şafii inanç grubunu teşkil etmektedir. Tarih boyunca her iki mezhebe mensup olarak yaşayan insanlar arasında mezhep ihtilafından dolayı her hangi bir çatışma yaşanmamıştır. Aradaki mezhebi farklılık bölge halkı için daima bir kültürel zenginlik olarak kalmıştır.

Azerbaycan 70 yıldan fazla Rus işgaline maruz kalarak, ortak dini hayat ve kültürü besleyen dini ve manevi değerlerinden görece uzak kalmıştır. Geleneksel dini kurum ve değerler ise toplumu dini kültür anlamında destekleme ve geliştirme imkanlarından mahrum kalmış, doğal olarak toplumda hakim olan dini bilgi ve kültür esas kaynaklarından kopmuştur. Ayrıca, tarihsel materyalizmden beslenen Sovyet ideolojisi din karşıtı bir toplum projesi öngördüğünden, dini bilgi ve kültürün halka ulaşması

² Talişlar, Azerbaycan’ın güney-doğu bölgesinde, kısmen de Kuzey İran’da (Azerbaycan’la sınırda yerleşen bölgelerde) yaşayan, hind-avropa diller grubuna mensup olan “*talış*” dilinde konuşan halktır. Geniş bilgi için bkz. B.V. Miller, *Talışskiy Yazık*, İzdatelstva Akademii Nauk SSSR, Moskva 1953, s. 10; Hema Kotecha, *Islamic and Ethnic Identities in Azerbaijan: Emerging Trends and Tensions*, OSCE Office, Baku 2006, s. 33.

engellenmiş, dini kaynak ve kitaplar yok edilmiştir. Diğer yandan tarihsel materyalizme haklılık kazandıracak ateistik bir eğitim, bilim, felsefe ve kültür anlayışı farklı toplumsal kurumlar aracılığıyla- siyaset, kitle iletişim araçları, edebiyat, kültür, sanat vs.- topluma bir ideoloji olarak kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Bütün bu çabalar sonucunda Azerbaycan halkı ateist olmasa da, dini bilgi ve kültürden yoksun kalma durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Dini bilgi ve kültürden boşalan alanlara karşı farklı bir dinsel atfedilerek canlı tutulan cenaze merasimleri ve özel ulusal günleri kutlamaya mahsus tutum ve davranışlarla sınırlı bir dindarlık alanı oluşturulmuştur.

Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra, dini sahada önemli ilerlemeler meydana gelmiştir. Yurt dışında ve ülkede din görevlileri, din bilginleri yetişmeğe başlamıştır. Ancak bu gelişmeler, halkın din öğretim ve eğitimi alanındaki ihtiyacını yeterli seviyede karşılayacak durumda değildir. Din eğitimi alanındaki boşluğu doldurma görevi genellikle farklı dini teşkilatlara bırakılmıştır. Liselerde henüz din eğitimi ve öğretimi içeren derslerin olmaması, toplumda din eğitimi alanındaki durumu olumsuz etkileyen nedenlerden bir başkasıdır.

Azerbaycan'da, cami ve diğer dini kurumların olmadığı bölgelerde, özellikle köylerde yaşayanların İslam dini, onun tarihi ve ahkâmı, emir ve yasakları konusunda bilgileri çok sınırlıdır. Dini eğitim görmeyen insanların çoğunluğu yaşlı nesil arasında yaygın olan, batıl inançlarla karışık olan dini inançları ve pratikleri benimsemektedirler. Böylelikle, Müslümanların dini şuurunda İslam'ın esas ahkamı ile fal ve büyü gibi İslam'dan önceki halk inanışları birbirine karışmaktadır.³

İnanç üzerine değil, eylem üzerine odaklaşan köylü dindarlığı,⁴ bu özelliğini Sovyet yönetiminin etkisi altında sürdürmüştür. Bu nedenle, post-Sovyet Azerbaycan'ndaki kırsal alanlarda dinin daha çok birey üzerine ve doğum, sünnet olma, yetişkinliğe geçiş, evlilik ve ölüm gibi bireyin bir dizi önemli olaylardan geçişi üzerine odaklaşmakta olduğunu gözlemekteyiz.

³ M.Memmedov-P.Mahmudov-M.Celilov, *Cemiyet, Din ve Ateizm*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1985, s. 19.

⁴ Erik R. Wolf, *Köylüler*, çev., Abdulkerim Sönmez, İmge Kitapevi, İstanbul 2000, s. 159.

Bu araştırma Lovayın köyünde bağımsızlıktan önce ve sonra dini hayatta yaşanan gelişmeleri açığa çıkarmak, değişen sosyal ve ekonomik şartların, yeni kitle iletişim araçlarının insanların dini hayatına ne gibi etkilerde bulunduğunu tespit etmek açısından çok önemlidir. Özellikle dini hayattaki değişim ve farklılaşmayı tespit bu noktada önemlidir.

Amacımız köyde yaşayanların, sosyo-kültürel ve dini hayatını Din Sosyolojisi çerçevesinde ele alıp değerlendirmektir. Aynı zamanda, bu araştırmada insanların dini inançları, tutumları ve davranışlarını inceleyerek, Azerbaycan toplumunun dini hayatının çeşitli boyutlarıyla tespit edilmesi ve Din Sosyolojisi çalışmalarının zenginleştirilmesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Sınırlıkları

Bilimsel bir araştırma yaparken konunun sınırlandırılması büyük önem arz etmektedir. Bir konunun derinlemesine çalışılması ve daha net bulguların elde edilmesi için konunun sınırlı olması, dikkat edilmesi gereken önemli hususlardadır.

Araştırmanın sonucunda yüzeysel ve genel sonuçlara varmak yerine, araştırma konusu uygulanabilir sınırlar içinde tutularak, amaca yöneltici belirli, anlamlı ve kesin bilgiler elde etmeğe çalışılmalıdır.⁵

Araştırmamızın daha derinlemesine olmasının sağlamak için araştırma alanını Astara ilinin “Lovayın köyü” ile sınırlı tutulmuştur. Lovayın köyündeki sosyal ve dini hayatın, yaş, cinsiyet, medeni durum, ekonomik düzey, eğitim düzeyi gibi farklı değişkenlere göre incelenmesi uygun görülmüştür.

4. Evren ve Örneklem

4.1. Araştırmanın Evreni

Evren (population), araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği elemanlar bütünüdür. Bu bütün, ortak özellikleri olan canlı ya da cansız her türlü elemanı

⁵ Birsen Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş Yayınları, Ankara 2004, s. 70.

içerebilir. Evren terimi, tekli elemanlar için “örnek olay”, küçük çokluklar için “araştırma kümesi” gibi deyimlerle de ifade edilir.⁶

Genel evren ve çalışma evreni olmak üzere iki çeşit evren vardır. Genel evren; soyut bir kavramdır, tanımlanması kolay, fakat ulaşılabildiği güç ve hatta çoğu zaman olanaksız bir bütündür. Bu nedenle olası yanlış anlamaları da kaldırabilmek için, “çalışma evreni” kavramı geliştirilmiştir. Çalışma evreni; ulaşılabildiği evrendir, bu yönüyle somuttur. Araştırmacının, hakkında görüş bildireceği çalışma evrenidir. Pratikte araştırmalar yalnızca çalışma evreni üzerinde yapılmaktadır. Sonuçlarında yalnızca bu evrene genellenmesi kaçınılmazdır.⁷

Bu tarife göre, araştırmamızın “genel evren”ini Azerbaycan halkının dini hayatı oluşturmaktadır; “çalışma evreni”ni ise Lovayin köyünde yaşayan 15 yaş ve üstündeki kişiler oluşturmaktadır.

4.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırma evreninin tamamının, yani o evrendeki bütün birimlerin incelenmesine tam sayım denir. Tam sayımın tipik örneği bir nüfusun karakteristiklerini tüm birimleri tarayarak saptayan nüfus sayımlarıdır. Tam sayım istisnai bir durumdur.⁸ Ayrıca tam sayıma başvurmak kontrol sorunları da yaratabileceğinden her zaman gerekli değildir. Bu gibi durumlarda bir örnekleme gitmek gerekir.⁹

İncelenecek evreni meydana getiren birimlerin tamamının değil aralarından bir kısmının seçilerek sadece bunların araştırmaya alınmasına örnekleme denir.¹⁰ Örnekleme, belli bir evrenden belli kurallara göre seçilmiş ve seçildiği evreni temsil edeceği kabul edilen küçük kümedir.¹¹

Çalışma evrenini temsil edecek örnekleme seçerken, tesadüfi örnekleme tekniğinden yararlanma uygun görülmüştür. Çünkü tesadüfi örnekleme, “önemli bakımlardan bir

⁶ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Bilim Yayınları, Ankara 1986, s.115.

⁷ Karasar, a.g.e., s.116.

⁸ Kenan Gürtan, *İstatistik ve Araştırma Metodları*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1982, s.39.

⁹ Ezel Tavşancıl-Esra Aslan, *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*, Epsilon Yay., İst. 2001, s.53-54.

¹⁰ Gürtan, a.g.e., s.39.

¹¹ Karasar, a.g.e., s.116-117.

yanlılık doğacağından kuşku duyulmayacak bir biçimde örnek seçmek demektir. Rastlantılı bir seçim, evreni oluşturan her birine, örneğe girme bakımından eşit şans tanımaktadır.¹²

Çalışma esnasında belirlediğimiz örneklem grubu, bu bölgeyi temsil edecek oranda seçilmiştir. 2005 Genel Nüfus Sayımına göre Lovayın köyünün nüfusu 867 kişidir. 2008 yılı Genel Seçimlerde Lovayın köyünden 573 seçmen olduğu açıklanmıştır. Fakat kayıtlarda geçen bu sayı, gerçekte köyde var olan nüfus ile birbirini tutmamaktadır. Bu nedenle örnekleme oluşturmak için, gerçekte köyde yaşayan 15 yaş üzerindeki kişilerin tam listesi çıkarılmıştır. Sonra bu listeden rastlantısal çekilişler yapılarak örneklem oluşturulmuş ve hanelere giderek örnekleme oluşturan kişilere anket uygulanmıştır. Çekilişte adı çıkan kişilerin evde bulunmaması ve ya ankete katılmayı kabul etmemesi durumunda tesadüfî olarak başka kişiler seçilmiştir. Böylece araştırma sahasında 15 yaş ve üstündeki 137 kişi örneklemeimizi oluşturmaktadır. Uygulama 137 kişi üzerinde yapılmıştır.

5. Yöntem

Din sosyolojisi alanında, üç tipte dinsel araştırma biçimine rastlanmaktadır. Bu araştırmalar, dini, insan davranışlarını anlamak için merkezi bir teorik problem olarak ele alan çalışmalar, ikinci olarak din ile diğer sosyal hayat alanları arasında varsayılan ilişkileri inceleyen çalışmalar, son olarak da dinsel roller, örgütlenmeler ve dini hareketleri inceleyen çalışmalar olarak tasnif edilebilir. Böylece, ekonomi, siyaset, sosyal sınıflar ve başka toplumsal kurumlarla din arasındaki münasebet din sosyolojisinin araştırma konusu olmaktadır.¹³

Bütün bilimler gibi sosyal bilimler de olaylardan hareket ederler. Demek ki metodolojinin temel unsuru, olayları araştırmak ve onları gözlemektir. Sosyal olayların araştırılması ve gözlenmesinde iki teknik kullanılır: Bunlardan birincisi sosyal olayların

¹² Muzaffer Sencer-Yakut Irmak, *Toplumbilimlerinde Yöntem*, Say Kitap Pazarlama, İstanbul 1984, s. 378

¹³ Dönmezer, a.g.e., s. 187

izini taşıyan belgelerin incelenmesi, ikincisi ise anketler, mülakatlar, soru cetvelleriyle sosyal realitenin doğrudan doğruya gözlenmesidir.¹⁴

Bu çalışmada, araştırmanın teorik kısmıyla alakalı olarak ilgili kaynaklar üzerinde metin taraması yapılmıştır. Azerbaycan'da dini hayatla ilgili kaynakları iki kısma ayırmak gerekir: Sovyet döneminde ait olan yayınlar ve Sovyet sonrası yayınlar. Sovyet döneminde dini yayınların sayısı sanıldığı gibi az değildir. Fakat bunlar bütünüyle dinin eleştirisine ve tarihsel materyalist toplum anlayışının temellendirilmesine yönelik olmuştur. Dini hayatla ilgili verilen sosyolojik araştırma verileri ise gerçeği yansıtmamaktadır. Bu eserlerde Azerbaycan'ın önde gelen şair, filozof ve ilim adamları materyalist bakış açısından ele alınmış ve öyle takdim edilmiştir.¹⁵ Çalışmamızda bu eserlerin bazılarında yararlanılmış, fakat verilen bilgilere ihtiyatla yanaşmağa önem verilmiştir. Çünkü bu eserlerde toplum, dinden tecrit olunmuş şekilde gösterilmekte, dini pratiklerin ise sadece yaşlı nesil tarafından gerçekleştirildiği vurgulanmaktadır. Bu ise gerçeğe uygun değildir.

Sovyet sonrası dini yayınların sayısı ise her gün artmaktadır. Ancak dini alanla ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bunların içinde din sosyolojisi alan çalışmaları da azdır. Hipotezlerin geliştirmesi ve anket sorularının hazırlanmasında özellikle bu çalışmalar örnek alınmıştır.¹⁶ Bundan başka, Türkiye'de yapılan benzeri çalışmalardan da yararlanmıştır.¹⁷ Araştırma alanımız uzun süredir içinde bulunduğumuz bir yöre

¹⁴ Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, İFAV Yay., İstanbul 1995, s. 64

¹⁵ Abdulvahap Taştan, "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim, Din ve Dinsel Canlanma", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 25, Bahar 2003, s. 33.

¹⁶ Ulaşabildiğimiz alan çalışmaları: Tair Faradov, "Religiosity in Post-Soviet Azerbaijan A Sociological Survey", *ISIM Newsletter-Regional Issues*, 8/01, s. 28; Arif Yunusov, *Azerbaycanda İslam, Sulh ve Demokratiya İnstitutu Neşriyatı*, Bakü 2004; Rafael Gasanov, "İslam v Obşestvenno-Politiçeskoy Jizni Sovremennogo Azerbaycana", *Sosiologicheskiye İssledovaniya*, Moskova 2003, N. 3 s.s 96-101; Mehriban Gasımova, *Azerbaycan'da Dini Hayat (Bakü Örneği)*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999; Hayri Erten, *Azerbaycan Üniversite Gençliğinde Dini Hayat (Bakü Devlet Üniversitesi Örneği)*, İdeal Usta Basım Yayın, Konya 2008.

¹⁷ Yöntem, Hipotezler ve Anket Soruları konusunda örnek alınan kaynaklar: Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, İstanbul, Emek Matbaacılık, 1999; Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat (İzmir Örneği)*, İşaret Yay., İstanbul 1993; Cemile Zehra Şişik, *Bolvadin ve Çevresinde Sosyal ve Dini Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Konya 2002; Hacı Ermiş, *Eskil İlçesinde Sosyal ve Dini Hayat*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Konya 2004.

olduğu için, daha önceden edindiğimiz bilgi ve gözlemler araştırmanın metodolojisini biçimlendirmede katkı sağlamıştır.

Bir sosyal araştırmada sosyal olay ve olguların olduğu gibi, değiştirmeden ortaya konması “tasvir metodu” ile yapılır. Ampirik araştırmalarda tasvir metodunun özel bir şekli de “survey”dir. Buna “tarama modeli” de denilmektedir. Survey, sadece verileri toplayıp, sanki olayın fotoğrafını çekmek gibi basit bir işlem değildir. Bu tür bir araştırma vasıflama ağırlıklı olmasına rağmen, sosyal olaylar arasında etkileşim süreci açıklanmaya çalışılır, verilerin analizi ve değerlendirilmesi yapılarak genellemelere varmak amaçlanır. “Survey metodu anket, mülakat, gözlem ve test teknikleri ile gerçekleştirilir”.¹⁸

Çalışmanın uygulama kısmında belirlenen örneklem üzerinde anket uygulanmıştır. Anket uygulamasında elde edilen veriler istatistik analizlere tabi tutulmuş, değişkenler arasında ilişkiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Survey tipi araştırmalar genellikle anket veya mülakat vasıtasıyla yapılmaktadır.¹⁹ Anket uygulama, bilgi verecek olanların doğrudan okuyup yanıtlayacakları bir soru cetveli kullanarak gözlemde bulunmak demektir. Anket tekniğinde araştırmacı, bilgi verecek kimseyle yüz yüze değil, hazırladığı soru cetveliyle ilişki kurar.²⁰ Bu şekilde gerçekleştirilen bir veri toplama tekniği ile biz kısa sürede büyük ölçüde veri elde edilmektedir.

Araştırmamızda sadece anket uygulamakla yetinmeyip, “temeli karşılıklı konuşma olan mülakat”²¹ tekniğinden de yararlanılmıştır.

6. Varsayımlar

Her bir uygulamalı araştırmada, aktif gözlemlere girişmezden önce, araştırmacı incelediği sınırlı realite için “varsayım”lar kurmak zorundadır.²² Varsayım, “verili bir kuram içindeki kavramlar arasında gözlenen ilişkiyi yansıtan, test edilmemiş bir

¹⁸ Arslantürk, a.g.e., s. 85.

¹⁹ Hayri Erten, a.g.e., s. 84.

²⁰ Sencer- Irmak, a.g.e., s. 125.

²¹ Sencer- Irmak, a.g.e., s. 145.

²² Amiran Kurtkan, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yay., İstanbul 1978, s.s. 153-154.

saptamadır.²³ Varsayım, “belirli bir yerde ve belirli bir tarihte meydana gelen olayda, etkileme kabiliyetini fiilen gerçekleştirmiş olan bağımsız değişkenlerin hangileri olduğunu ve bunların hangi ölçüde etkili olduklarını öne sürer.”²⁴

Azerbaycan’ın her hangi bir bölgesinde yapılacak bir alan araştırması için varsayımlar geliştirmek kolay değildir. Çünkü varsayımlar, bir yandan genel gözleme dayanırlarken, diğer bir da daha önce yapılmış araştırmaların bulgularına dayanırlar.²⁵ Azerbaycan’da dini hayatla ilgili alan araştırmaları sınırlı olduğu için, bu araştırmada daha çok genel gözleme dayanılarak varsayımlar geliştirilmiştir.

Araştırmanın varsayımları, ana varsayımlar ve yan varsayımlar olmak üzere iki başlık altında verilmiştir.

6.1. Ana Varsayımlar

Azerbaycan, Sovyetler Birliği döneminde, Rus modernleşmesi olarak da adlandırabileceğimiz önemli bir modernlik tecrübesi yaşamış, tarihsel materyalizm ve sosyalizm kaynaklı bir öğretiyi çerçevesinde seküler bir dünya görüşüne sahne olmuştur. Sovyet hükümeti, Azerbaycan’da İslam’ı yok etmeye çalışmış, bunu gerçekleştirmek için bir taraftan dindarlara çeşitli baskılar uygulamış, diğer taraftan da ateizm propagandasını devletim eğitim sistemine dahil etmiştir. Sonuçta din, inanç, ibadet ve ritüel boyutundan büyük ölçüde soyutlanarak zamanla ortadan kalkacağı düşünülen belli-belirsiz bir olgu olarak varlığını sürdürmüştür. Sovyetler döneminde iddia edildiği gibi toplu dinden çıkmalar gerçekleşmemiştir. Müslüman toplumun somut gösterge boyutu taşıyan -namaz, oruç gibi- dini ritüelleri yerine getirme oranında düşüş olmakla beraber, toplumun çoğunluğu iç dünyalarında yaşatmaya çalıştığı inancını korumuştur.

Din, Azerbaycan toplumunun ve özellikle köylülerin sosyal hayatının şekillenmesinde çok önemli bir faktördür. Sovyetler döneminde olduğu gibi, günümüzde de köylerde dini hayatın şehirlere nazaran daha kuvvetli olduğu gözlenmektedir.

²³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat, Ankara 1999, s. 303.

²⁴ Kurtkan, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, s. 177.

²⁵ Köktaş, a.g.e., s. 74.

Sovyet rejiminin hedeflediği toplumun dinden tecrit edilmesi politikası, köylü toplumun yapısı gereği dini bilgi ve kültür hayatının zayıflaması veya yer yer ortadan kalkmasına, dini bilgisizliğin artmasına, folk din denilen bir halk dindarlığı biçiminin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Aynı zamanda, bu günlerde toplumun dini bilgilendirme ihtiyacını karşılayacak ilgili kurumlar ve bilimsel kaynakların yeterli olmadığı görülmektedir.

Azerbaycan'da bağımsızlıktan sonra, dini serbestlik sağlanmış, dini eğitim veren kurumların sayısı artmış, serbest değişim süreci toplumun dini hayatını yeniden biçimlendirmiş ve dindarlaşma sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte kazanılmış deneyimler çerçevesinde, dini değerlere yeniden dönüş olgusu yaşanmakta, belli ölçülerde dini hayatta bir artış gözlenmektedir.

6.2. Yan Varsayımlar

1. Dinin, köy ortamında, aile ve günlük hayat ilişkilerinde önemli faktör olduğu varsayılmaktadır.
2. Ekonomik hayatta dinin daha az etkili olduğu varsayılmaktadır.
3. Genel eğitim seviyesinin yükselmesi ile dini hayatta bir düşüş olduğu varsayılmaktadır.
4. Yaş arttıkça dine bağlılık derecesinin de yükseldiği varsayılmaktadır.
5. Kadınlar arasında batıl inançların, erkeklere nazaran daha yaygın olduğu varsayılmaktadır.
6. Erkeklerin dini bilgisi kadınlara nazaran daha yüksek olduğu varsayılmaktadır.
7. Kadınların dini pratikleri yerine yetirme oranı erkeklere nazaran daha yüksek olduğu varsayılmaktadır.
8. Dini hayatta canlanmanın bir göstergesi olarak dini teşkilatlara ve tarikatlara üye olanların sayının arttığı ve din eğitimine ilginin yükseldiği varsayılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE TOPLUM İLİŞKİSİ

1.1. Sosyoloji ve Din

Din insanlık tarihinde her zaman mevcut olmuştur. Tarihi antropolojik ve sosyolojik araştırmalar göstermiştir ki, bütün toplumlar ister yanlış olsun, ister doğru olsun bir dini inançlar sistemine sahip olmuştur.

“Din, bir sosyal kurum ve öğretisi olarak insanlığın en köklü ve evrensel sistemidir.” Dinde cevabı aranan sorular ve karşılanması istenen ihtiyaçlar, o kadar evrenseldir ki, biz bu talep ve ihtiyaçları kolayca değiştiremeyiz, belki onların karşılanma biçimini değiştirebiliriz.²⁶ Wahc’ın söylediği gibi, “bir resmini yapmak gerekirse, din bir dal değil, fakat bizzat ağacın gövdesidir.”²⁷

Dini inançlar öylesine çeşitlidir ki, bilim adamları dinin genel kabul görmüş bir tanımını üzerinde görüş birliğine varmış değillerdir.

Bergson’a göre din, “zekanın dağınıklığı ve çaresizliği karşısında doğanın koruyucu tepkisi ve daha da ileride hayatın bütününe bağlanma, hayat hamlesinin en derini”dir.²⁸ Bir İngiliz antropologu olan E. B. Tylor dini “manevi varlıklara inanç” şeklinde tanımlamıştır.²⁹ “Manevi varlıklar” ifadesinin, sıradan insanı aşan kuvvetlere sahip bilinçli varlıklar anlamında anlaşılması gerekir. Bu, haklı olarak tanrılar kadar ölü ruhlarını, perileri ve cinleri de içerir. Eksik tarafı ise odur ki, bu tanım ilkel dinlere ve

²⁶ Mehmet Akgül, *Türkiye’de Din ve Değişim: Bir Erol Güngör Çözümlemesi*, Ötüken Yay., İstanbul 2002, s. 255.

²⁷ Joachim Wahc, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, İFAV Yay., İst. 1995. s.s. 39-40.

²⁸ Arslantürk-Amman, *Sosyoloji*, s. 280-281.

²⁹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 6. bs., İnsan Yay., İstanbul 2005, s. 196.

politeizme uygun düşse de Budizm gibi tanrı ve ruh inancının olmadığı ya da yalnızca ikincil, önemsiz rol oynadığı dinlere uymaz.³⁰

Başta din fenomenologları olmak üzere, genellikle din bilimlerinin mensupları, “kutsal”ın, din olaylarının ayırt edilmesinde temel bir kategori oluşturduğu görüşünde birleşiyorlar. “Kutsal” olan, bize veya dünyevi olana nispetle tamamen bambaşkadır. O, dünyevi ve beşeri ortamda kendini bize “ürkütücü ve büyüleyici bir sır” şeklinde sunmaktadır.³¹ Bu anlamda R. Otto, dini kutsalın tecrübesi olarak tarif etmektedir. Otto’ya göre din, insanın kutsal olanla ilişkisidir. Kutsal olarak bilinen ve kabul edilen şey, öncelikle sadece dini alanda kendini gösteren özel bir değerlendirmedir. Kutsallık bütün dinlerin ortak özelliğidir ve dinin bütünüyle kendine özgülüğünü ifade eder.³²

İslam’a göre dini tarif ederken doğrusunu yanlışını, hak veya batıl din olduğunu ayırt etme şart sayılmıştır. İslam alimlerine göre din, ilahi bir terbiye sistemidir. İslam’a göre din, insanları dünya ve ahirette saadete götüren, inanç ve amellerden oluşan ilahi bir yol ve müessesedir.³³

Din, hiçbir zaman tarihi materyalistlerin iddia ettikleri gibi, ekonomik faktörlerin etkisi altında ortaya çıkan, altyapısını sadece ekonomik ilişkilerin oluşturduğu bir üst yapı değildir.³⁴ Bu şekilde toplumsal olayların daima tek sebebe bağlanması ilmi zihniyete aykırıdır. Sosyal alanda tek taraflı değil, karşılıklı ilişkilerden söz edilebilir. Din, ekonomi dâhil olmakla toplumun diğer kurumları tarafından etkilendiği gibi, onlara tesir etme gücüne de sahiptir. Bu açıdan, ekonomik ve sosyal şartların dini doğurduğu ve ona şekil verdiği iddiası, bilimsel olarak kanıtlanması mümkün olmayan bir teoridir.³⁵

Dinin genel bir tanımını verebilmek için tüm dinlerdeki ortak yönler böyle sıralanabilir: “Din, bir dizi simge içerir; saygıyla karışık bir korku uyandıran bu simgeler Ayin ya da törenlerle bağlantılıdır. Bu öğelerden her birinin inceliklerle işlenmesi

³⁰ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, Çev., Fuat Aydın, Ataç Yay., İstanbul 2005, s.s. 48-49.

³¹ Ünver Günay, “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, *AÜİF Dergisi*, Özel Sayı: Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1999, s. 94.

³² Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 57.

³³ Günay Tümer, “Din”, *DİA*, C. IX, TDV Yay., İstanbul 1991, s. 314.

³⁴ Bünyamin Solmaz, “Dinin Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri”, *SÜİF Dergisi*, 1996, sayı 6, s. 136.

³⁵ Solmaz, a.g.m., s. 141.

gereklidir. Bir dinsel inanışta tanrılara yer olmayabilir, ama korku ve hayranlık uyandıran bir varlık ya da bir nesne mutlaka vardır”.³⁶

1.2. Din – Toplum İlişkisi

Dinin toplum hayatı için çok önemli bir kurum olduğu tartışma kabul etmeyen bir gerçektir. Din olgusunun ilahi kaynaklı olduğunu kabul etmeyenler bile, onun toplumda birçok işlevleri olduğunu, ancak modern toplumda bu işlevleri diğer kurumların üstlendiğini ileri sürerler. Fakat bu görüş hatalıdır. Çünkü dünyevi bir kurumun, dinin yerine getirdiği toplumsal ve özellikle ferdi-ruhsal ihtiyaçları yerine getirmesi mümkün değildir. Bilim ve ideolojiler dinin işlevini yerine getiremediği gibi, din de, bilim ve ideolojinin yerine geçme iddiasında olmamalıdır.³⁷

Wach’a göre, dini tecrübenin teorik, pratik ve sosyolojik olmak üzere üç anlatım şekli üzerinde durulmuştur. Dinin teorik ve pratik anlatımı, sosyolojik anlatım şekli ile tamamlanmaktadır. Çünkü “yaşayan bir din, tabiatı icabı sosyal münasebetler yaratmak ve gözetmek zorundadır”.³⁸ Dinin adı ve şekli ne olursa olsun, din hangi şekilde tarif edilirse edilsin, her zaman ve her yerde ortak özellikleriyle görülmektedir. Bu ortak özellikler, inanç, ibadet, ve toplum’dur. Demek ki din bir insan ve toplum gerçeğidir. Her nerede insan varsa orada din vardır. İnsan ezelden beri dindardır ve din yeryüzüne hakim olmak kudret ve kabiliyetinin de bir göstergesidir. O halde din hem ferdi, hem de soysaldır. Din ve toplum birbirinden ayrılmayan iki gerçektir.³⁹

Din, her ne kadar kul ile Tanrı arasında kişisel bir ilişki olarak gösterilmek ve bununla sınırlandırılmak isteniyorsa da, gerçek anlamını ancak kendisine bağlı cemaatte bulabilmektedir. Aslında din hayatı ayrı, dünya hayatı ayrıdır” sözü insan ve toplum hakkında bilgisi bulunmayanların kabul edebilecekleri bir şey olmakla beraber, meseleyi biraz derinliğine inceleyenler böyle bir ayırımın gerçekte mümkün olmadığını görürler.

³⁶ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, s. 464.

³⁷ Akgül, *Türkiye’de Din ve Değişim*, s. 257.

³⁸ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 54.

³⁹ Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, İFAV Yay., İstanbul 1998, s. 84.

Çünkü din, dini cemaate muhtaçtır ve dini bir dünyada yaşamak da dini bir birliğe mensubiyete ihtiyaç gösterir.⁴⁰

Din ve toplum arasında her zaman sıkı bir etki-tepki ilişki bulunmaktadır. Çünkü eğer bir toplumda din veya dinler yahut çeşitli dini gruplaşmalar yoğun olarak yaşanıyorsa, onun toplumun diğer alanlarına yansımamasını düşünmemek mümkün değildir.⁴¹ Ancak, bu etki-tepki ilişkilisinden amaç hiçbir vakit birinin ötekini tek taraflı olarak belirlemesi olmayıp, yalnızca karşılıklı birtakım etkiler söz konusudur. Yani bir yandan toplum düzeni ve kültür alanları din üzerinde etkili olurlarken, öte yandan da, din sisteminin toplum hayatı ve türlü kültür alanları üzerinde etkiler gösterdiği görülür. Sosyo-kültürel yaşamın hukuk, siyaset, eğitim, sanat, ahlak gibi tüm kesimleri ve hatta toplumun genel yapısı ile din arasında sıkı bir karşılıklı ilişki bulunmaktadır. Değişen sosyo-kültürel yapı ve koşullara bağlı olarak, din ve toplum arasında da değişik ilişkiler, etki-tepkiler ortaya çıkar.⁴²

Din, bazen kendi alanının dışında da biçimlendirici bir fonksiyon yerine getirirken, bazen de tarihsel açıdan bağımlı bir biçim içine de girebilmektedir. Yani, “toplumsal şartlar dini inanç, düşünce ve topluluklar üzerinde etkili olabildiği gibi, bunun tersi de mümkündür”. Dinler tarihi bu gerçek hakkında bize çok sayıda örnekler vermektedir. İslam tarihinde de çeşitli gruplar, toplumsal şartlardan etkilenecek veya onlara uyum sağlayarak yeni şekiller almış, zaman zaman da resmi dine karşı çeşitli protesto veya itizal hareketine girişmiştir.⁴³

Dini buyrukların bile zamana ve toplum koşullarına göre farklı şekiller alması, toplumsal ve doğal çevrelerin, kültür ve medeniyetin din üzerindeki etkisinin en açık kanıtıdır. Her yeni kurulan din, ortaya çıktığı toplumun, kültür ve medeniyetin izlerini sıkı biçimde taşımaktadır. Diğer taraftan, Max Weber’in Avrupa’da kapitalizmin ortaya

⁴⁰ Köktaş, a.g.e., s. 12.

⁴¹ Emin Köktaş, “Din-Toplum İlişkileri Komisyonu”, *Abant Platformu: Din Devlet ve Toplum*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 166.

⁴² Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s. 29.

⁴³ Mehmet Akgül, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya 1999, s.s. 154-155.

çıkışı ve gelişmesinde Protestanlığın oynadığı rolü göz önüne sermesi, dinin toplum üzerindeki etkisini en güzel şekilde ortaya koymaktadır.⁴⁴

Din ve toplum arasındaki ilişkileri yakından incelenecek olursa, dinin toplum üzerindeki etkisinin daha çok olduğu görülür. Bunun için din, kültürün ilk basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, millet gibi doğal birliklerle hep yakın ilişki içinde bulunmuştur. Bu bağlamda dinin toplumların zihniyetleri üzerindeki etkisi, onların örgütlenmeleri üzerindeki etkisinden daha da büyük olsa gerekir.⁴⁵

Din-toplum ilişkilerinin derecesi, geleneksel toplumlarla modern toplumlar arasında farklılık göstermektedir.

Geleneksel toplumlarda din, toplum hayatının merkezinde yer almaktadır. Böyle toplumlarda din, toplumun bütün alt tabakalarına nüfuz etmiştir. Dinsel simge ve törenler toplumun maddi kültür ve sanatıyla bütünleşmiş haldedir. Toplumun adet ananelerinde, edebiyat, müzik vb. alanlarda dinin etkisi güçlüdür.⁴⁶

Buna karşılık modern sanayi toplumunda, gözlenen birçok önemli farklılıklar sebebiyle din, geleneksel toplumdaki etkinliğini ve kapsayıcılığını önemli derecede kaybetmiştir. Bu iki toplum tipinde yaşanan dine karşılaştırmalı bir göz atış, onların arasında çok büyük farkların bulunduğunu bize göstermektedir. Geleneksel toplumda sosyal hayatın tepe noktasında bulunan din, modern sanayi toplumunda ortaya çıkan sekülerleşme sonucu ferdileşerek, birçok toplumsal işlevlerinden arınmış, şahsi seçim meselesi hüviyetine bürünmüştür. Aynı zamanda modern toplumda dini inanç ve uygulamalara olan rağbet de eskiye oranla düşüş kaydetmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s. 30-31.

⁴⁵ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. Battal İnandı, AÜİF Yay., Ankara 1987, s. 17; Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, Çev., Turgut Kalpsüz, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1964, s.s. 64-65.

⁴⁶ Giddens, a.g.e., s. 462.

⁴⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 360.

1.3. Şehir Ve Köy Toplumda Din

1.3.1. Şehir Toplumunda Din

Bugün din ile ilişkisi olmayan hiçbir şey yoktur denebilir. Bu durum din ve kent ilişkisi için de geçerlidir. Gerek kutsal metinler ve sözlü gelenekler, gerekse arkeolojik ve antropolojik veriler, din ile kent arasında oldukça eski bir ilişki olduğunu gösteriyor. Kent ve din arasında böyle zorunlu bir ilişkinin var olduğu bilindiği halde, son ikiyüz yılda kent hayatının ilerlemesi ile dini hayatta bir gerileme meydana geldiği kanaatine varılmıştır.⁴⁸

Bütün dinler birer şehir dini olmuştur. Zira din, şehirde maksadına ulaşır ve kendini ifade edebilir. Dinlerin doğuş yerleri olduğu gibi canlanmış yerleri de şehirler olmuştur.⁴⁹ İslam dini de bir şehir dinidir. Tarihsel olarak İslamiyetin göçebeler arasında veya feodal değerlerin hüküm sürdüğü kır veya köylerde değil, büyük şehirlerde boy attığını bilinmektedir.⁵⁰

Şehirlerle din arasındaki sıkı ilişki çok eskilere dayanmaktadır. Ancak zamanla Gerek Batıda, gerek Doğuda sanayileşmeden önce şehrin merkezinde tapınak, saray ve pazarlar bulunurken, daha sonra bunların yerlerini fabrikalara bırakması süreci yaşanmıştır. Böylece şehirle din arasında da ilk mesafe oluşmaya başlamıştır.⁵¹

Weber'in şehir gruplaştırmasına göre, Doğu tipli şehirlerle Batı tipli şehirler dini hayat yönünden farklılıklar arz etmektedir. Weber bunu Batıdaki feodal, Doğudaki Patrimonyal şeklinde adlandırdığı farklılıklara bağlamıştır. Bu farklılıklardan dolayı, Doğudaki tabular ve kabileye ait bağlılıklar, şehirlerdeki bölünmeleri güçlendirirken, Avrupa'daki şehirler, şehrsel topluluklar haline gelmiştir. Böylece, Weber Doğu tipi dediği şehirde, şehre gelenlerin şehir norm ve değerlerini benimsemeden, kendi bağlı buldukları dini özellik ve yaşantıları şehirlere getirdiklerini belirtmiştir. Batı şehir tipinde ise, göç edenlerin sosyal ve dini yönden değişerek, şehir norm ve değerlerini

⁴⁸ Ali Bulaç, *Din ve Modernizm*, Beyan Yay., İst. 1992, s. 193.

⁴⁹ Hüsnüye Canbay Tatar, *Nuh'un Gemisindekiler Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 133.

⁵⁰ Bulaç, a.g.e., s. 198.

⁵¹ Tatar, a.g.e., s. 133.

benimseyerek, eski gruplarla bağlarını kopararak, şehre intibak ettiklerini ve yeni tarzda bir hayat yaşadıklarını belirtir. Böylece Doğu şehirlerinde, belirtilen sebeplerden dolayı, tam bir şehirleşmenin yaşanamayacağı vurgulanmış olur.⁵²

Şehirleşme ve modernleşme sürecinde ortaya çıkan iş bölümü, kurumsallaşma gibi önemli yapısal değişimler, kültürel hayatta olduğu gibi, dini hayatta da ciddi sarsıntılar meydana getirmektedirler. Bu yüzden şehirde yaşanan kültürel gelişme, çatışma ve uyum süreçleri ile şehir sosyal yapısı, ister istemez hayatı ve toplumu anlamlandırmada farklı bir dini algılama çerçevesi istemekte ve tipolojik olarak özgün bir şehirli dindarlığı oluşmaktadır.⁵³ Çünkü şehirselleşen yapılarda yaşayan insanlar yatay ve dikey ilişkiler ağı içinde bulunurlar. Son derece farklı, mesleki ya da sivil karakterde olabilen bu ilişkiler yüzünden kişiler sınıfları ve statüleriyle bağlantılı dini durumları yaşamaktadırlar.⁵⁴

Böylece dindarlık olgusu şehirleşme nedeniyle bir inkıza uğramış görünmektedir. Gerçekten de ilk sıkı dinsiz gruplar özellikle şehirlerde ortaya çıktığı gibi yeni yaşam tarzları da kırsal alanlara yine şehirlerden yayılmıştır. Bunlar kısmen şehrin etkisi sayesinde, kısmen de şehirdeki ilk sarsıntıları doğuran daha önceki aynı sebepler sayesinde gerçekleşmiştir. Bilinmektedir ki, insanlığın başlangıcından beri dinin, en azından organize olmuş her formuna karşı muhalefet eden gruplar olmuştur. Elbette bunların oranı 18. yüzyıldan sonraki yüzyıllara göre daha azdır. Dini kurum ve fenomenlerde şiddetli değişim hareketleri ve gittikçe yayılan değer kaybı önceleri de çok yoğun bir şekilde vardı. Özellikle de şehirler, gittikçe yaygınlaşan sekülerleşme sürecini sıkı biçimde muhafaza ederler.⁵⁵ Sonuç olarak dinden uzaklaşmanın yüzyıllarca öteye giden ve hem şehirlerde, hem de kırsal alanlarda sürekliliği sağlayan daimi nedenleri olup, nihayetinde öncelikle şehirlerde artarak güçlendiği söylenebilir.

Şehirleşmiş modern toplumlarda ortaya çıkan çoğulcu yapılar, kitlelerin üzerindeki eski dini inhisarın ortadan kaldırılmasını sağlamak gibi bir görev yapmaktadır. Bu durum ise, daha önce otoriter bir biçimde empoze edilen dini geleneğin, artık şehir

⁵² Tatar, a.g.e., s. 134.

⁵³ Celaleddin Çelik, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul 2002, s. 80-81.

⁵⁴ Çelik, a.g.e., s. 71-72.

⁵⁵ Sabino S. Acquaviva, "Kentleşme ve Din," Çev. Celaleddin Çelik, *EÜSBE Dergisi*, Sayı 9, Kayseri 2000, s. 619-620.

insanının bireysel tercihi haline gelmesi demektir. Bu anlamda “Berger’e göre modern şehir toplumunun çoğulcu karakteri, her şeyden önce dini kurumların birer teşhir merkezleri haline geldiği, dini geleneklerin ise birer tüketici malları haline dönüştüğü bir pazar niteliği taşımaktadır.⁵⁶

Şehir hayatında dindarlığın içsel derinleşmesi gittikçe azalmaktadır. İş hayatı ve değişik eğlenceler dini hayat için gittikçe daha az yer bırakmaktadır. Günün bölümlere ayrılması, dindarlığı engelleyici bir durumdur. Ayrıca büyük kentin tek-tip dünyası ve erotizmin artan vurgusu durumu daha da ağırlaştırıyor. Bunun yanında diğer bazı faktörler ise dini fenomeni yoğunlaştırabilmektedir.⁵⁷

Modern şehir hayatında, bilimsel ve teknolojik gelişmeler şevkle tüketildiği ölçüde, rasyonel meşrulaştırma sistemi de bir “aşkınlık yoksunluğu” şeklinde tanımlanan yeni bir kriz yaşayabilmektedir. Rasyonel kültürün oluşturduğu modern toplumlar, mevcut düzenin meşrulaştırmasını gerçekleştirmede kapsamlı bir değer sistemine ihtiyaç hissedebilmektedir. Ancak bu meşrulaştırmanın ileri teknoloji toplumunda sosyal ve ekolojik problemleri bir çözüme götürmede yetersiz kaldığı durumlarda, yeni meşrulaştırma sistemleri ve özellikle de din bu yoksunluğu gidermek için toplumsal zeminde güç kazanmaya başlayabilir. Buna göre modern toplumda gözlenen yeni dini hareketlerin yaygınlık kazanması olgusu, bir anlamda yaşanan bir aşkınlık krizini ve yoksunluğunu dengeleyecek anlam kalıplarının yetersiz kalmasıyla ilişkilendirilir.⁵⁸

Diğer yandan şehirleşme, tarikatların ve cemaatlerin doğuşu ve yaygınlaşmasıyla paralellik göstermektedir. Çünkü şehre göçten sonra değişik problemler ortaya çıkmakta, fert bunlarla yalnız başına mücadele imkanını bulamamaktadır. Şehre göç edenler, hiç değilse başlangıçta anomi ve yabancılaşmanın içerisine düşmektedir. Bu durum, aşırı ferdileşme, rekabet, bencillik, başarı hırsı yaratarak, insanların birbirinden ayrılmasına ve ya başkalarına ilgisiz kalmasına yol açmaktadır. Bu sebeple insanların hayatı ve şahsiyeti parçalanmış, birbirinden farklı hatta çatışan rolleri ifa etmek durumunda kalmıştır. Bu hislerden ve şartlardan uzaklaşabilmek için değişik inanç ya da ideoloji

⁵⁶ Çelik, a.g.e., s. 84.

⁵⁷ Acquaviva, a.g.m., s. 624.

⁵⁸ Çelik, a.g.e., s. 86.

gruplarına mensup olma ihtiyacı hissetmiştir. Bütün bu sosyal gerginlikler ve sıkıntılar şehir insanını cemaatlere teşvik etmektedir. Şehre gelenlerin bir çoğu bu şekilde değişik gruplara dahil olarak şehre daha rahat intibak etmektedirler.⁵⁹

Sonuç olarak görülmektedir ki, şehirleşme ve sekülerleşme, dinin etkinliğini kamusal ve kurumsal düzeylerde kaybetmekten çok, bunları yapısında ve rolünde değişmeye yol açmaktadır.⁶⁰ Modern şehir toplumunda “aşkın varlığa” inanç, ona ibadet ve ondan korkma dinin esnek fonksiyonları arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Din bir vicdan işi olup, ferdi bir tercih meselesi olarak kabul edilmesine rağmen, tam olarak da etkinliğini kaybetmemiştir. Belli bir dönemlerde dini toplumdan tamamen soyutlamak ve dinsiz, ateist toplum yaratmak gayretleri başarı ile sonuçlanmadığı gözlenmiştir. Bu hallerde din, şekil değiştirse bile modern insanın hayatını etkilemeye devam etmektedir. Ancak bunun geleneksel toplumlarda olduğu gibi, insan hayatının tüm boyutlarını kapsamadığı da açıktır.⁶¹ Buradan böyle bir sonuç çıkarılabilir ki, bazılarının sandığı gibi, modernlik dindarlığın bir zıddının oluşturmamaktadır. Sorun olan, geleneksel yapı ile bütünleşmiş bir dindarlık türünün yeni bir kültür, medeniyet, toplumsal yapı tipine uyumu meselesidir. Böylece, eskinin otoriter, şekilci, korkuya dayalı, mitolojik ve modern bilimle çatışan dindarlıkları yerini daha akılcı, daha bireysel, ancak daha içten yaşanan yeni dindarlık şekillerine bırakmaktadır.⁶² Çünkü toplumsal değişim sürecinde toplumun diğer sektörleri arasında meydana gelen çatışmalar zaman geçtikçe nasıl gideriliyorsa, dinde de aynı şekilde değişen şartlara uyum sağlama ve kendini yeni durumlara göre geliştirme özelliği vardır.⁶³

Böylece dinin, kültür bütününde yeri gerçekten esaslı bir değişikliğe uğramıştır. Dinin etrafında adeta, tamamen dünyevileşmiş alanların oluşturduğu bir daire vardır. Lakin din, bu vasfıyla insanların hayatına nüfuz ederek onları hâkimiyeti altına alma kudretini kaybetmedikçe, kültür hayatının merkezinde kalmağa devam edecektir.

⁵⁹ Tatar, a.g.e., s. 136-137.

⁶⁰ Günter Kehr, *Din Sosyolojisi*, çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1992. s. 107.

⁶¹ Arslantürk-Amman, a.g.e., s. 284.

⁶² Günay, a.g.m., s. 106.

⁶³ Akgül, *Türkiye’de Din ve Değişim*, s. 256.

1.3.2. Köy Toplumunda Din

Köy toplumları, kent toplumlarından farklı olarak, küçük topluluklardır. Bu nedenle, genellikle kırsal alanlar, orada geleneksel yaşam türünün egemen olduğu, değişimlerin pek az veya hiç bulunmadığı cemaat tipi toplumların yahut “kapalı” zümrelerin temsilcileri olarak bilinirler.⁶⁴

Din, köy sosyal kurumlarından biri ve en önemlisini teşkil eder. Dini hayat, toplumun kültürü içinde yayılır ve böylece halkın yaşayış tarzlarına, dünya görüşlerine tesir eder. Köylünün günlük hayatında din hakim rol oynamaktadır. Din, köylünün faaliyetlerini manevi hayat yönünden düzenler, onu günlük işlerinde mutlu kılar. Buna göre de köylerde dini hayat genel olarak şehirlere nazaran daha kuvvetlidir.⁶⁵

Köylü dindarlığı inanç üzerine değil eylem üzerine odaklaşır. Köylü dini hem faydacı hem de kuralcı ya da biçimsel ahlakçıdır (moralistic), fakat deruni olarak ahlakçı (etik) ve sorgulayıcı değildir.⁶⁶ Köylü dini, birey üzerine ve doğum, sünnet olma, yetişkinliğe geçiş, evlilik ve ölüm gibi bireyin bir dizi önemli olaylardan geçişi üzerine odaklaşmaktadır.⁶⁷

Grup baskısının daha güçlü olduğu kırsal kesimde, dini aktiviteler ailenin inhisarı altında bulunmaktadır. Sosyo-kültürel ve doğal yapısı ile bağlantısı açık olan köylü dindarlığı şehirselleşmeye göre daha cemaatçi, çeşitlenme ve farklılığa daha az imkan veren, sade, ayıncı, büyüsel, mistik inanç ve uygulamalarla pratik olarak iç içe geçmiş bir halk dindarlığı formu altında kendini sunmaktadır.⁶⁸

Köy halkının hayat görüşü iklim ve tabiat şartlarıyla sıkı sıkıya ilişkili olduğu için, dünyanın her tarafında köylü şehirliye göre yenilikleri daha geç benimser ve yeniliklere uyum sağlamakta güçlük çeker.⁶⁹ Köylüler tarih boyunca büyüye eğilimli olmuşlar. Tüm ekonomik varlıkları doğaya bağımlı olduğu için, doğa güçlerinden korkarlardı. Bu

⁶⁴ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s. 55.

⁶⁵ Orhan Türkdoğan, *Türkiye’de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Dede Korkut Yay., İstanbul t.y., s. 269-270.

⁶⁶ Wolf, *Köylüler* s. 159.

⁶⁷ Wolf, a.g.e., s. 163.

⁶⁸ Çelik, a.g.e., s. 80.

⁶⁹ Tahir Çağatay, *Günün Sosyolojisine Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987, s. 172.

tehlikelerden korunmak için çeşitli büyülere başvurur, ilahların cömertliğini elde etme yöntemlerine hemen inanıyorlardı. Onları bu evrensel ve ilkel dinselikten ancak hayat anlayışındaki büyük değişimler kopara bilmiştir.⁷⁰

Geleneksel-kırsal toplumların çetin tabiat şartlarıyla mücadele etmeyi gerektiren yapısı, büyük ölçüde kırsal hayatın akışının dinsel bir ilişkilendirme ile anlamlandırılmasına yol açmaktadır. Tabiat güçleri karşısında güçsüz kalan insan, böylece daha fazla kaderci eğilimler taşıyabilmektedir. Kırsal hayatın aksine yüksek düzeyde işbölümünün ve kurumsallaşma eğiliminin etkinleştiği şehir hayatında ise, kadercilik eğilimlerinin azaldığı görülmektedir.⁷¹

Dini yenilik yapmak nadiren köylünün işidir ve köylülerin yenilikçi dini seçkinlerin kavram ve ayinlerini kabul edip uygulamalarında çoğu kere bir gecikme olur. Bu yüzden, geniş kapsamlı bir din seçkinler tarafından inşa edilip dışarıya taşınırken, köylü grupları dinin geleneksel biçimlerini ellerinde tutarlar. Bu süreç çoğunlukla iki farklı kültürel alandan alınmış biçimlerin birbirlerine uydurulması biçimini alır ki, burada daha eskice olan kültürel gelenek ile daha yenice olan kültürel geleneklerden alınan biçimlerin birleştirilmesi şeklinde gerçekleşir. Bu süreç bilinçli ya da bilinçsiz şekilde işleyebilir.⁷²

Geleneksel toplumlarda din-gelenek ilişkisi iç içedir. Böyle toplumlarda din, kültürün bütüncül yapısına hakimdir. Toplumun kurum ve kuruluşları üzerinde dinin etkisi belirleyicidir. Din, aynı zamanda, toplumda kontrol mekanizması görevini üstlenir. Modern şehir toplumunun aksine, geleneksel köy toplumlarında din, geleneğin özünü oluşturmada ve sosyal hayatın tüm yapısını düzenlemeyi amaçlamaktadır. Toplumdaki sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlar da dini normlara göre işlemektedir.⁷³

Kentlerde şiddetle yayılmakta olan teknoloji nedeniyle dini hayatta ortaya çıkan inkırazlar, artık kırsal bölgeleri de kapsamına almaktadır. Bugün en uzak köylerde de belli bir süratle şehre ulaşmak mümkündür. İçinde tekniğin ve kentsel hayat

⁷⁰ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yay., İst. 2000, s. 360.

⁷¹ Çelik, a.g.e., s. 89.

⁷² Wolf, a.g.e., s. 165.

⁷³ Ali Akdoğan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*, Rağbet Yay., İst. 2002, s. 38-39.

alışkanlıklarının bulunmadığı ya da yaygınlaşmadığı bir kırsal bölge hemen hemen yok gibidir. Öyle ki bu durumu sıradan bir gözlemlerle bütün alanlarda görebiliriz. Oysaki bu tezahürler şimdiye kadar sadece büyük kentlerin yakın çevrelerinde, büyük sanayi bölgelerinde ve önemli ulaşım yollarında görülürdü.⁷⁴

Özetle söylersek, kırsal toplumda din, sosyal sistemlerin en önemlilerinden biridir. Köy hayatının düzenlenmesinde, fertlerin ahlaki yaşayışlarında dünya ve ahiret sorunlarının aydınlanmasında din önemli bir faktördür. Bir camii, ortaklaşa bir iman ve inanç etrafında müminlerin toplandığı ve ibadet ettiği yerdir. Dini inançlar aynı zamanda toplumun sosyal düzene has değer yargılarını da etki altına aldığından olağanüstü bir sosyal kontrol fonksiyonunu da yerine getirmektedir.⁷⁵ Bunun dışında köylünün dindarlığında soyut bir ahlak sisteminden çok, günlük davranışlarla ilgili bir dizi kural ve düzenlemeler daha belirgin bir şekilde önemsenir. Bu bağlamda kırsal kesimde dinin emirleri, ilkeleri ve ibadet şekilleri, yazılı kaynaklardan ziyade geleneksel halk kültürü kaynaklarından edinildiği için, kimi zaman mistik unsurlar taşıyan bir yapıya sahip olmaktadır.⁷⁶

1.4. Azerbaycan'da Din Ve Dini Hayat

1.4.1. Azerbaycan: Genel Bilgiler

Bir Kafkasya ülkesi olan Azerbaycan kuzeyden Gürcistan ve Rusya Federasyonu, doğudan Hazar denizi, güneyden İran, batıdan da Türkiye ve Ermenistan'la çevrilidir. Azerbaycan topraklarının yüzölçümü 86,6 bin km², nüfusu 9 milyonun üzerindedir.⁷⁷

Azerbaycan nüfusunun yaklaşık % 96'ı Müslüman'dır. Geri kalan nüfusun büyük çoğunluğu Hıristiyan'dır. % 0.3 oranında Yahudi, az sayıda da Bahaî vardır.

⁷⁴ Acquaviva, a.g.m., s. 624.

⁷⁵ Türkdoğan, a.g.e., s. 257.

⁷⁶ Çelik, a.g.e., s. 79.

⁷⁷ Ziya Bunyatov, "Azerbaycan", *DİA*, , TDV Yay., İstanbul 1991, IV, 317.

Müslümanların % 70'i Şii-Caferi, % 30'u Sünni'dir. Sünniler kısmen Hanefi, kısmen de Şafii mezhebine mensuplar.⁷⁸

Azerbaycan toprakları, Hz. Ömer (r.a.) döneminde fethedilerek İslâm topraklarına katıldı. Raşit halifeler döneminde İslâm'ın Kafkasya'ya yayılması için bir merkez olarak kullanılan Azerbaycan'a daha sonra Emeviler ve Abbasiler hükmetti.⁷⁹

Abbasiler'in zayıflamalarından sonra bu bölgede Şirvanşahlar, Sâcoğulları, Revvadiler, Sellariler, Ahmediler gibi çeşitli mahalli idareler kuruldu.⁸⁰ Kanuni döneminde, 1534'te Azerbaycan Osmanlılar tarafından fethedildi. Bu tarihten sonra Azerbaycan üzerinde bir Osmanlı-Safevi mücadelesi başladı. Osmanlılarda duraklama ve gerileme dönemlerinin başlamasıyla Safevilerin eline geçen Azeri toprakları daha da arttı. 1747'de Safevi hükümdarı Nadir Şah öldürülünce Azerbaycan bağımsız hanedanlıklardan oluşan bir devlet oldu.⁸¹

Azerbaycan'a daha önce de çeşitli saldırılarda bulunmuş olan Rusya en son 1805'te düzenlediği saldırılarla Kuzey Azerbaycan'ın büyük bir kısmını ele geçirdi. Rus-İran savaşlarının ardından 1813'te imzalanan Gülistan anlaşmasıyla da bugün Azerbaycan Cumhuriyeti'ni oluşturan Kuzey Azerbaycan Rusya'ya Güney Azerbaycan da İran'a kaldı. Daha sonra 1828 ve 1829 anlaşmalarıyla da Azerbaycan'ın statüsü ve kesin sınırları belirlendi. Kuzey Azerbaycan'ın Rusya'ya bırakılmasından sonra bölge halkıyla Ruslar arasında çeşitli çarpışmalar oldu.

Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesi 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Azerbaycan Müsavat Partisi ve Mehmed Emin Resulzade'nin liderliğinde kurulan Azerbaycan Milli Şurası öncülüğünde yürütüldü. Azerbaycan Milli Şurası 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti. 27 Nisan 1920'de Kızıl Ordu yani SSCB ordusu Azerbaycan'ı işgal ederek Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırdı. Ertesi gün de Azerbaycan Sovyet Sosyalist

⁷⁸ Raoul Motika, "İslam in Post-Soviet Azerbaijan", *Archives de Sciences Sociales des Religions*, Vol. 115, Septembre 2001, s. 112; Buniyatov, a.g.md., 317.

⁷⁹ Allahşükür Paşazade, *Kafkas'da İslam*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1991, s. 41-46.

⁸⁰ Elsavar Samadov, *Azerbaycan'da Din Eğitimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat ABD, İstanbul 2006, s. 13.

⁸¹ Buniyatov, a.g.md., s. 319.

Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edildi. 5 Aralık 1936'da da burası SSCB'nin bir üyesi haline getirildi.⁸²

1985'te Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un yeniden yapılanma (perestroyka) ve açıklık (glasnost) politikalarını uygulamaya koymasından sonra Azerbaycan'daki muhalif güçler bağımsızlık yanlısı Halk Cephesi'nin etrafında toplanmaya başladı. Bu arada diğer Sovyet cumhuriyetlerinde de bağımsızlık mücadeleleri başladı. Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başlamasıyla birlikte Azerbaycan da Ağustos ayı 1991'de bağımsız devlet oldu. Aynı yıl 18 Ekim'de Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığı konusunda anayasa kanunu kabul edildi.⁸³

1.4.2. Azerbaycan'ın Dini Yapısı

1.4.2.1. İslam'ın Azerbaycan'da Yayılması (Sovyetlere kadar)

Azerbaycan'da en yaygın olan din, İslam dinidir. Bilindiği gibi, İslam'ın Azerbaycan'da yayılması VII. – VIII. asırlarda Zakafkasya'nın* Araplar tarafından fetih edilmesiyle başlamaktadır. Azerbaycan arazisinin büyük çoğunluğu H. 639 yılında fetih edilmiştir. Amma halk Arap Müslüman yönetimini kolayca kabul etmemiştir. Hilafet ordusu Azerbaycan'da ciddi mukavemetle karşı karşıya kaldı. Buna göre de, 643 ve 645 yıllarında Azerbaycan tekrar fetih edildi.⁸⁴

İslam fetihleri zamanlarında Azerbaycan'ın dini durumu etnik durumu gibi karmaşıktı. Azerbaycan'ın kuzeyinde, yani Albaniya'da Hıristiyanlık yayılmıştı. Güneyde ise özellikle Mecusilik hâkim din idi.⁸⁵ Bizans devleti Azerbaycan topraklarında etkinliğini artırmak için Hıristiyanlığa destek vermekteydi. Diğer taraftan

⁸² Buniyatov, a.g.md., s. 320.

⁸³ Maharram Zulfukarlı, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi*, y.y., Bakü 2002, s. 32.

* Zakafkasya - Kafkasya Ötesi, Kafkas sıradağlarının güneyinde, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin yer aldığı tarihi bölgenin adıdır. Bkz. Erten, a.g.e., s. 47.

⁸⁴ *Azerbaycan Tarihi*, C. I, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1958, s.s. 74,77; Abdulla Ehadov, *Azerbaycan'da Din ve Dini Tesisatlar*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1991, s. 27.

⁸⁵ Elnur Nesirov, *Raşidi Halifeler Devrinde Azerbaycan'ın Fethi (634-661. yıllar)*, y.y., Bakü 2006, s. 15.

üzün zaman Sasani (İran) devletinin etkisi altında kalmış güney bölgede Zerdüştlük (Mecusilik) hakim din idi.⁸⁶

Azerbaycan halkının İslamlaşma süreci hızlı olmamıştır, halkın bir kısmı on yıllarca İslam'la beraber eski dinlerine itikat etmekteydi. Bu süreç H. VII. asrın ortalarından başlayıp X. Asrın ortalarına kadar devam etmiştir. Azerbaycan halkının bir kısmı H. X. asrın ikinci yarısına kadar Alban Hıristiyan kilisesinin etkisi altında olmuş, kendilerinin din görevlileri ve yüksek dini görevleri olan dini liderleri de olmuştur. Fakat aşamalı olarak eski dini inançların yerine İslam dini, halkın yazıda kullandığı Pehlevi alfabesi yerine Arap alfabesi kullanılmış, yıllar ve aylar hicri tarihi ile hesaplanmağa başlamıştır.⁸⁷ Bununla beraber, X. Yüzyıllarda Azerbaycan'ın güney bölgelerinde Zerdüştlüğe, kuzey bölgelerinde ise Hıristiyanlığa halk tarafından itikat edilirdi.⁸⁸

İslam'ın yayılmasından önce Azerbaycan'ın hem kuzey hem de güney bölgelerinde inançlar farklı olduğu için siyasi istikrar da sağlanamıyordu. Böyle bir ortamda milli birliğin sağlanması da imkânsızdı. İslam'ın Azerbaycan'da yayılması ve bütün halkın İslam'ı kabul etmesi, milli birliğin sağlanmasında büyük etkisi oldu. Aynı zamanda ülke halkı istikrarlı bir hayata kavuştu.⁸⁹ Azerbaycan'da yayıldığı ilk günlerden itibaren İslam dini, sınıflar arası, milli, dini, cinsi ve aile ilişkilerini kendine özgü şekilde belirlemiş, devletlerarası ilişkilerde dini faktörün rolü ön plana çıkmıştır. Ülke içinde toplumsal hayatın bütün sahalarına nüfuz ederek onları yeniden düzenlemiş, dini hukuk normlarını meydana çıkarmıştır.⁹⁰

Bağımsız Hanedanlıklar döneminde Azerbaycan'da İslam dini etkinliği devam ettirmiştir. Toplumun hayatının bütün alanlarında din belirleyici rol oynamakta idi. Çarlık Rusya'nın bağımsız hanedanlardan oluşan Azerbaycan topraklarını işgal ettikten

⁸⁶ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar: İlk Çağ ve Asya Afrika Devletleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996, s. 79.

⁸⁷ Ali Abasov, "İslam v Sovremennom Azerbaydjane: Obrazı i Realii", *Azerbaydjan i Rassiya: Obşestva i Gasudarstva*, red. D. E. Furman, Publikasii Muzeya İ Obşestvennovo Sentra İmeni Andreyax Saxarova, Moskva 2001, s. 281; Ehadov, a.g.e., s. 28-29.

⁸⁸ Zakir Mammadov, *Azerbaycan Felsefesi Tarihi*, "Şark-Karb" Neşriyatı, Bakü 2006, s. 22.

⁸⁹ Taştan, "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim...", s. 11.

⁹⁰ Ehadov, a.g.e., s. 30.

sonra (1800–1828), dinin toplum hayatındaki rolünde büyük değişiklikler meydana geldi.

Çarlık Rusya sert tedbirlerle Azerbaycan toplumunu Hıristiyanlaştırmak istemiştir. Bu çabaları baş tutmayınca daha yumuşak siyaset izlemeğe başlamıştır. Rusya, sömürge siyasetini sürdürürken Azerbaycan'daki din hizmetlerine toprak sahaları, askeri rütbelere, emekli maaşları vererek onların, halkın yönetime bağlılığının artmasında yardımcı olmalarını amaçlamıştır. Çarlık Rusya döneminde Azerbaycan'da dine, din eğitimi ve öğretimine, dini kurumlara baskılar, sınırlandırmalar, engellemeler oluyordu. Ama buna rağmen İslam düşüncesi geleneği yine oldukça yukarı seviyede hayatiniyetini devam ettiriyordu. Azerbaycan, bu konuda iyi yetişmiş ilim ve fikir adamlarına sahipti.⁹¹ Azerbaycan aydınlarının çoğunluğu Azerbaycan'da seçkin zümre olarak bilinen Bey ailelerinden çıkmıştı. Bunların arasında dönemin önemli aydınlarından olan Topçubaşı, Mehmet Emin Resulzade, Ahmed Ağaoğlu, Hasan bey Zerbabi, Haşim bey Vezirov, Firudin bey Köçerli gibi aydınlar da bulunuyordu. Adı geçen aydınlar gazete ve dergilerde de düşüncelerini tartışmakta ve kitlelere yaymaya çalışmaktaydılar.⁹²

Çarlık Rusya'sının son yıllarında; XIX. Yüzyılın sonları XX. Yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın toplumsal şuuruna, İslam'ın tesiri, "Panislamizm" şeklinde tezahür etmekteydi.⁹³ Bu dönemde yazarlar ve aydınlar hurafelere karşı mücadele göstermekte, dinin bilime karşıt olmadığı, aksine onunla uyum içinde olduğunu eserlerinde ifade etmeğe çalışmaktadırlar. Bu aşamada dinin reformculuğu benimseyenler de vardı. Azerbaycan'da bu uyanış döneminde "İttihat-i İslam", düşünen Müslümanların siyasi gayesi oluyor, birleşmedikçe bütün Müslümanların parçalanıp gideceği düşüncesi zihinlere hâkim idi.⁹⁴

Çarlık döneminde, değişen şartlara göre Azerbaycan'da dini ve dünyevi okullar vardı. Dünyevi okulların sayısı çok değildi. Bunlar Azerbaycan'ın bazı yerlerinde

⁹¹ Halis Albayrak, "Azerbaycan'da Din", *Türk Dünyasının Dini Meseleleri*, Der. Ömer Turan, TDV Yay., Ankara 1998, s. 132; Ehadov, *Azerbaycanda Din*, s. 56.

⁹² Behram Hasanov, *Sovyet Kuşağından Sovyet Sonrası Kuşağına Azerbaycan'da Din*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ABD, İst. 2007, s. 59.

⁹³ Gadim Mustafayev, *XX. Asrın Evvellerinde Azerbaycan'da İslam İdeolojisi ve Onun Tankidi*, Maarif Neriyyatı, Bakü 1973, s. 148.

⁹⁴ Taştan, "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim...", s. 14.

mevcuttu. Dini okullar molla hanelerden ve medreselerden ibaretti. Molla hanelerde dünyevi bilimler hiç okutulmazdı. Medreselerde ise ilahiyat, Arap, Fars, Rus dilleri, hesap, İslam coğrafyası ve tarih dersleri okutulmaktaydı.⁹⁵ Dini Kurumlar, Cami ve vakıflar mali kaynaklara sahipti. Şer'i mahkemeler sınırlı olsa da faaliyet göstermekteydi.⁹⁶

1.4.2.2. Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan'da Dini Hayat

1917 yılında Çarlık Rusya'nın yıkılması sonucunda bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyet (1918), 1920 yılında yeniden Bolşevik Rusya'sı tarafından işgal edildi. Artık bu tarihten sonra Azerbaycan'da din-devlet ve din-toplum ilişkilerinde yeni dönem başlamış oldu.

V.İ.Lenin'in başçılığı altında kurulan Bolşevik Hükümeti, Marksist ideolojiyi benimsemiş ve bunu topluma uygulamayı hedeflemiştir. Marksizm'e göre dinin meydana gelmesi ve onun mahiyeti, tarihi koşullarla, mevcut siyasi ve sosyal kuruluşlarla ilişkilendirerek izah edilmektedir.⁹⁷ Marx'a göre din, 'halkın afyonudur'. Din, insanı bu dünyadaki olumsuz şartlara karşı pasif duruma getirmekte ve bu şartlara müdahale etmekten çekindirmektedir. İnsanların refaha ulaşmasını, mutluluklarını diğer dünyaya ertelemektedir. Bu şekilde onların dikkatlerini dünyada meydana gelen eşitsizlikler ve adaletsizlikler üzerinde yoğunlaşmasını önlemektedir. Ama Marx, bu durumun sonuna kadar böyle devam etmeyeceğine, geleneksel biçimiyle dinin ortadan yok olacağına inanır.⁹⁸ Marx, dinin ortadan kalkmasını zoraki tedbirlere değil, sosyalist toplumun gelişmesine bağlamaktaydı. Ona göre sosyalizm geliştikçe din de kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bu süreçte ateist eğitimin büyük rolü olduğunu da vurgulamıştır.⁹⁹

⁹⁵ Taştan, "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim...", s. 12-13.

⁹⁶ Alexandre K. Benningsen- Chantal Lemercier Quelquejay, *Step'de Ezan Sesleri Rus Egemenliği Altındaki İslam'ın 400 Yılı*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1997, s.s. 202, 207.

⁹⁷ Memmedov-Mahmudov-Celilov, a.g.e., s. 7.

⁹⁸ Giddens, a.g.e., s. 470.

⁹⁹ Memmedov ve diğerleri, a.g.e., s. 11.

Böyle bir ideolojiye sahip olan Sovyetler Birliğinin dine karşı takip ettiği politikayı, “Sovyet toplumunda dinin ortadan kaldırılması” şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu politika ve ihtiva ettiği unsurlar, “Dini kurumların yok edilmesini amaç edinen laik bir devlet kurmak, bu amaca ulaşmak için din karşıtı propagandaya hız vermek ve gerekli idari tedbirlerin alınması” şeklinde özetlenebilir. Bu amaçla 1928 yılında bütün şeriat mahkemeleri, vakıflar ve dini okullar ortadan kaldırılmış ve 1913 yılında 24.000’i aşan camilerin sayısı 300’e indirilmiştir. Geriye kalan dini kurumlar ise belirli “müftülükler” aracılığı ile kontrol altına alınmıştır.¹⁰⁰ 1920 yılında başlayan camileri kapatma yolundaki kampanya İkinci Dünya Savaşında Rusların savaşı kaybedebilme tehlikesi ortaya çıkana kadar devam etmiştir. 1941 yılına kadar Sovyetler birliğinde bulunan camilerin % 75’i kapatılmış; kapatılan camiler kulüp, kıraathane, sinema, kolhoz binası, medeniyet evleri gibi maksatlarla kullanılmış, bir kısmı da yeni inşaatlar yapmak için sökülüp inşaat malzemesi olarak kullanılmıştır.¹⁰¹

Ağustos 1923’de “Ateist Militanlar Birliği”nin gelecekteki başkanı ve dine karşı konularda önde gelen Bolşevik bir otorite olan Emelian Yaroslavsky dine karşı ilişkiler konusunda ihtiyatlı olmasını önerdi. Dine karşı propagandanın serbest kalması ancak 1924’de gerçekleşti. Dine karşı ilk hücum da aynı senede ihtiyatla ve dolaylı biçimde yapıldı.¹⁰² Sovyet hükümetinin dini yok etme planları üç aşamada uygulandı. Birinci aşamada; 1920-28 yılları arasında din, devletten, camiden ve okuldan ayrılmıştır. İkinci aşama yaklaşık 1928-41 yılları arasındadır. Bu tarihte şeriat mahkemeleri, bütün dini yaptırımlar kaldırılmıştır. Üçüncü aşamada ise, dine ait ferdi ve toplumsal ne varsa ortadan kaldırma yoluna gidilmiştir. Bu dönemde dindarlarının sayının azalması ve dinden toplu kopuşlar meydana geldiği iddia edilmiştir.¹⁰³

¹⁰⁰ Alexandre K. Benningsen, “Sovyetler Birliği’nde İslami Uyanış ve Bazı Gelişmeler”, *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği’nde İslamiyet ve Müslümanlar*, Çev., İsmail Orhan Türköz, TDV Yay., Ankara 1997, s. 52; Benningsen- Quelquejay, a.g.e., s. 201-202.

¹⁰¹ Abdulkadir Sezgin, “Eski Sovyetler Birliği’nde ve Azerbaycan’da Dini Hayat”, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1995, s. 30.

¹⁰² Chantal Lemercier Quelquejay, *Azerbaycan’da İslamiyetin Durumu*, Çev., Nursel İçöz, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yay., Ankara 1986, s. 9.

¹⁰³ Taştan, “Azerbaycan’da Sosyo-Kültürel Değişim...”, s. 18.

Sovyet döneminde yürürlükte olan SSCB Anayasası'nın 52. maddesinde inanç hürriyetini tanzim eden madde şu şekildedir: "SSCB vatandaşlarının itikat hürriyeti, yani her hangi dine itikat etmek, dini ayinleri icra etmek ve ya hiçbir dine itikat etmemek, ateizm propagandası yapmak hukuku vardır. Dini itikatla ilgili olarak husumet ve nefret çıkarmak yasaklanmıştır. SSCB'de din devletten, eğitim dinden ayrılmıştır".¹⁰⁴ Görüldüğü üzere ilk bakışta bile SSCB'de İslam'ın durumu hakkında apaçık bir belirsizlik gözlenmektedir. Sovyet devleti, ideolojisi gereği inananların sadece fert fert varlığını tanımıştır. Dolayısıyla inananların dini hayatlarını fert olarak sürdürmelerini hoş görmüş ve bu amaçla müftülük gibi kurumların açılmasına izin vermiştir.¹⁰⁵ Özetle söylersek din, bireysel-viddani düzeyde serbest bırakılmış, toplumsal, kurumsal ve ritüel boyutuyla yasaklanmıştır.

Devlet okullarında dini eğitim kesinlikle yasaklanmıştır. Ancak dini yönetimlerin kontrolünde, sadece din adamı yetiştirmeğe yönelik, dini karakteri titizlikle korunan okulların varlığı kanunla sağlanmıştır. Esasen bu görevi Buhara'da bulunan Mir-i Arab Medresesi yerine getirmekte idi. Çeşitli gözlemler göstermiştir ki, bu okulda eğitim seviyesi çok düşüktür. Medrese ne İslam hukukuna vakıf "kadı ve müftüler", ne de dini en ince noktalarına kadar bilecek "ulema" sınıfı yetiştirecek güçte değildir. Burada, Kur'an'ı yüzünden okuyabilecek "sıradan hatipler" ve müminleri camiye çağırmaya kabiliyetli "müezzinler" yetiştirilmektedir.¹⁰⁶

İnanç hürriyetini tanzim eden anayasa maddesinde, toplumda dini serbest tebliğ etme hürriyeti hakkında her hangi bir ifadeye rastlanmamaktadır. Dini tebliğ etme ve dini eğitim verme hakkı, sadece özel dini eğitim müesseselerine verilmişti. Bunların da ne kadar sınırlı olduğu bilinmektedir. Buna karşın toplumda ateist propagandası yapmak hakkı herkese verilmiştir. Dolayısıyla Sovyet rejimi zorla değil, propaganda ve "bilgilendirme" yolu ile dini inançları ortadan kaldırmayı amaçlamakta idi.

Ama sözde "zorla değil" söylene de, özellikle Sovyet devletinin kurulduğu ilk yıllarda, din görevlilerine ve dindarlara karşı gerçekleştirilen baskıların ve işkencelerin

¹⁰⁴ SSRİ Konstitusiyası (Esas Kanun), Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1977, s. 17.

¹⁰⁵ Helene Carrerere D'Encausse, *Sovyetlerde Müslümanlar*, Ağaç Yayıncılık, İst. 1992, s. 23.

¹⁰⁶ Bennigsen- Quelguy, a.g.e., s. 236.

tarihte çok örnekleri vardır. 1939’lu yıllarda Azerbaycan’ın aydın tabakası ve din görevlilerine karşı uygulanan “represiyalar” (toplu hapisler ve sürgünler) bunun en bariz örneğidir. Birçok dindar çeşitli ceza tedbirlerine maruz kalır; muhakemesiz Sibirya’ya sürülürdü. İstatistikî bilgilere göre, bu yıllarda Azerbaycan’da 120 binden fazla Azeri toplu represiyalara maruz kalmıştır. O dönemde nüfus sayısı 3,2 milyon olan Azerbaycan için bu rakam oldukça yüksek idi. Bir diğer taraftan da, represiyaya uğrayanların çoğunluğunu aydınlar ve din alimleri oluşturmaktaydı.¹⁰⁷

XX. asrın ilk çeyreğinde Kafkasya’da 2000 den çok cami ve mabet faaliyet gösterdiği halde, 1980 yıllarında buralarda 25 cami ve birkaç mabet çalışmaktaydı. Ateistlik propagandaları altında dini abidelerin çoğu yok edilmişti.¹⁰⁸

Devlet kurumları tarafından birçok İslam ayinlerinin yasaklanması halk arasında “Paralel İslam”ın meydana gelmesine neden oldu. Bunu “Halk İslam’ı” şeklinde de adlandırabiliriz. İslam’ın toplumda varlığını korumasında paralel İslam’ın rolü büyük olmuştur. “Ruhani İdare”nin temsilinde “Resmi İslam” ise devlet siyasetinin bir parçası haline gelmişti. Ancak, Sovyet hükümeti, toplumu dinden tecrit etme siyasetinde şehir merkezlerinde belli ölçüde başarıya ulaşsa da, kırsal bölgelerde başarıya ulaşamamıştır. Çünkü şehir merkezlerindeki dini hayata yapılan baskı politikalarının tesiri, kırsal alanlarda azalmaktaydı. Halk İslam’ı, Azerbaycan’ın uç bölgelerinde ve köylerde tam gücüyle faaliyet göstermekte olmuştur.¹⁰⁹

SSCB’de dört Müslüman ruhani müessesesi çalışmakta idi. Bunlar, “Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Ruhani İdaresi (Taşkent)”, “Zakafkasya Müslümanları Ruhani İdaresi (Bakü)”, “Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Müslümanları Ruhani İdaresi (Buynaks)” ve “SSCB’nin Avrupa hissesi ve Sibirya Müslümanları Ruhani İdaresi” idi.¹¹⁰ Zakafkasya Ruhani idaresi ilk kez 1872 yılında Azerbaycan’ın Çarlık Rusya’sının

¹⁰⁷ Yunusov, a.g.e., s. 141.

¹⁰⁸ Paşazade, a.g.e., s. 157; Yunusov, a.g.e., s. 141.

¹⁰⁹ Yunusov, a.g.e., s. 159-161.

¹¹⁰ Muhammed Balayev, *İslam ve Onun İçtimai-Siyasi Hayatta Rolü*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1991, s. 136; D’Encausse, a.g.e., s. 22.

terkibinde olduğu dönemde meydana getirilmişti. Merkezi Tiflis'te idi.¹¹¹ Bu kurum 1917 yılında Bolşevik ihtilaline kadar yürürlükte kaldı.¹¹² İkinci dünya savaşı sıralarında bu dini kurum, artık Bakü'de olmakla yeniden tesis edildi.

Bugün de faaliyet gösteren “Zakafkasya Müslümanları Ruhani İdaresi'nin merkezi Azerbaycan'da, Bakü'de bulunmaktadır. Bu yönetim karmadır. Başkanı Şii mezhebindedir ve yetki alanı, Sovyet döneminde Rusya'nın bütün Şii topluluklarını içine alırdı. Başkan yardımcısının mezhebi Sünni'dir ve Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da bulunan Sünni toplulukların dini işlerini tanzim ederdi.¹¹³

Bu müftülükler, hem dini alanda Sovyet iktidarının muhataplarıydılar, hem de müminlerin dini hayatlarını düzenlemekle görevliydi. Aralarında en güçlü olanı Taşkent müftülüğüydü. Çünkü SSCB'de mevcut yegâne iki İslam eğitimi veren müessese onun idaresi altındaydı. Öte yandan, SSCB dışında kalan İslam Dünyasıyla iletişimin başlıca sorumlusu da Taşkent müftüsüydü. Yabancı Müslüman heyetlerini kabul eden, temsil etiği Sovyet Müslüman topluluğu adına dış dünyaya karşı sözcülük yapan da oydu.¹¹⁴ Bu dini hiyerarşi Sovyet hükümetine sadakatle bağlı bulunmuştur. Söz konusu dini sistem, ne İslam'a karşı yönetilen insafsız propagandayı, ne de camilerin kapatılmasını protesto etmiştir. Bu dini kurumlar dışarıya karşı propagandalarda Sovyetler birliğine paha biçilmez katkı sağlamaktaydı.¹¹⁵ Resmi İslam temsilcileri iki önemli işlevi de yerine getirmeye çalışmakta idi: Birincisi, İslami gerekleri modern hayatın icap ve ihtiyaçlarına uydurarak dini uygulamaları kolaylaştırmak; ikincisi,

¹¹¹ Vefa Guliyeva, “Müselman Ruhanilerinin Azerbaycan Çar Rusyasının Müstemlekecilik Siyasetine Karşı Apardıkları Mübareze Türkiye'nin Münasebeti”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, Erzurum 2004, s. 278.

¹¹² Mustafayev, a.g.e., s. 58.

¹¹³ Benningsen- Quelguejay, a.g.e., s. 234.

¹¹⁴ D'Encausse, a.g.e., s. 23.

¹¹⁵ Alexandre Benningsen, “Sovyetler Birliği'nde İslami Uyanış ve Bazı Gelişmeler”, *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslamiyet ve Müslümanlar*, Çev., İsmail Orhan Türköz, TDV Yay., Ankara 1997, s. 56.

İslam'ı SSCB'nin toplumsal ve siyasi düzeninin temeli olan Sovyet ideolojisiyle bağdaştırarak İslam'a dünyevi bir içerik kazandırmak.¹¹⁶

SSCB rehberliğinin 60-70 yılları arasındaki devrede, İslam'a karşı, siyasal ve toplumsal olanın karşıtlığı içinde ikili siyaset yürütmekteydi. Bu siyaset, ülke dahilinde İslam'ı yok etmeğe yönelmişti. Dış siyasette ise, bu zamandan başlayarak İslam, Yakın Doğu'da sosyalist propaganda için bir vasıtaya çevrilmişti.¹¹⁷ Nikita Khrushchev'in devrilmesinden sonra uygulamaya konan bu strateji, resmi İslam temsilcilerinin şahadeti ve yardımıyla Sovyetler Birliği'nde İslam Dininin serbest olduğunu ilan etmeye; 43 milyon Müslüman nüfusa sahip bulunan Sovyetler Birliği'ni, İslam dünyası için Batılılardan daha iyi bir dost ve müttefik olarak takdim etmeye; nihayet Suudi Arabistan, Ürdün, Fas ve Mısır gibi muhafazakâr ve Batı taraftarı devletlerle münasebet tesisine çalışmaktadır.¹¹⁸

Ancak bütün bu planlama ve uygulamalara rağmen, toplumda dini duygunun varlığını sürdürmesi ya da yeniden doğuşu, yabancı gözlemciler gibi Sovyet yetkililerinin de kabul ettiği sosyo-kültürel bir gerçek olmuştur. İktidar açısından bu gerçeğin iki yönü olmuştur. Kimi zaman bununla övünüyor ve bunun, tüm değişik görüşler karşısında açık ve demokratik bir tutumun açık bir göstergesi olduğunu belirtiyordu. Kimi zaman ise tersine bu gerçek onu endişeye düşürüyor, bunun üzerine din aleyhtarları propagandada uzmanlaşmış yayın organlarını harekete geçiriyor, ateizmi yayma uzmanları faaliyetlerini yoğunlaştırmağa çağırılıyor, basın, topluma din karşısında uyanık olma yolundaki çağrılarını artırıyordu.¹¹⁹

1985 yılından sonra durum değişti. M.S. Garbaçov SİKP'nin* Baş Katibi seçildi. Komünist Partisi bu zamanlarda büyük buhran geçirmekteydi. Hükümetin devamını sağlamak için ciddi reformlara ihtiyaç vardı. Garbaçov bu çerçevede “yenidenkurma”

¹¹⁶ Rosemarie Crisostomo, “Sovyetler Birliği’ndeki Müslümanlar”, *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği’nde İslamiyet ve Müslümanlar*, Çev., İsmail Orhan Türköz, TDV Yay., Ankara1997. s. 25.

¹¹⁷ Yunusov, a.g.e., s. 147.

¹¹⁸ Alexandre Benningsen, “Sovyet Müslümanları ve İslam Dünyası”, *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği’nde İslamiyet ve Müslümanlar*, s. 68; Crisostomo, a.g.m., s. 89.

¹¹⁹ D’Encausse, a.g.e., s. 13.

* Sovyet İttifakı Komünist Partisi. Sovyetler Birliği tek partili bir idari yapıya sahip olduğuna göre, partinin Baş Katibi, aynı zamanda devlet başçısı olmaktadır.

(perestroyka) faaliyetlerine başladı. Garbaçovun “yenidenkurma” politikası SSCB’de devlet-din ilişkilerinde de değişiklikler meydana getirdi. Dini faaliyetler göstermek¹²⁰ toplumda serbest kaldı. Yeni camiler ve medreseler açıldı, ruhaniler de daha serbestçe faaliyet göstermeye başladılar.¹²¹

Sovyet döneminde yapılan sosyolojik araştırmalar göstermiştir ki, dini unsurlar, sosyal hayatın tüm sahalarında değil, özellikle gündelik hayatta etkiliğini sürdürmüştür. Çünkü iktisadi ve siyasi hayata göre, gündelik hayat muhafazakârlığı ve kapalılığı nedeniyle daha geç değişmektedir. Bunu Sovyet devlet adamlarından olan M. İ. Kalinin şöyle dile getirmektedir: “Gündelik hayatta değişiklik her zaman zorlukla meydana gelmektedir. Bugün siyasi ve iktisadi ilişkiler büyük oranda değişilmiştir, gündelik hayat ise hala geçmiş kalıntıları kendinde korumaktadır.”¹²² Tabii ki, Kalinin, geçmiş kalıntılardan dini unsurları kastetmektedir. O, Sovyet döneminde dini unsurların ekonomik ve siyasi hayattan büyük oranda tecrit edilmesini vurgulasa da, dini hayatın özellikle aile-maişet, gündelik hayat ve merasimlerde kendini gösterdiğini itiraf etmiştir.

SSCB’de Müslümanların yaşadığı bölgelerde dini hayat hakkındaki veriler; camilere gitme oranının düşük olduğu, bu ibadet yerlerine hemen hemen sadece yaşlı Müslümanların gittiği şeklindeydi. Bütün bu bilgiler, SSCB’de Sovyet ideolojisiyle yetişmemiş yaşlı nesille birlikte İslam’ın yavaş yavaş yok olduğunu göstermeye yönelikti. Ama bu görünüm, karşıt bilgilerle hemen yalanlanıyordu. Bu konuda SSCB’de giderek daha çok yapılan sosyolojik anketler, Müslüman toplumun inançlarına bağlı kaldığını gösteriyordu.¹²³

Netice olarak, Sovyet döneminde dine karşı propaganda ve dindarlara yapılan baskılara rağmen, dini inanç, norm ve sembollerin Azerbaycan’ın geleneksel kültüründe önemli derecede yerini korumuştur. Böyle merasime dayalı dindarlık şekli, aynı zamanda Azerbaycan’da, dini ve milli kimliği korumada temel fonksiyona sahip

¹²⁰ Bireysel olarak dini yaşama hakkı zaten “teorik olarak” kanunla sağlanmıştı.

¹²¹ Yunusov, a.g.e., s. 169.

¹²² Firengiz Halilova, *Adet ve Ananeler (Sosyalist aile-maişet adet ve ananeleri)*, Gençlik, Bakü 1986, s. 32

¹²³ D’Encausse, a.g.e., s. 19-20.

olmuştur.¹²⁴ Sovyet devletinin resmi siyaseti İslam'ın ve her hangi bir başka dinin iktisadi ve siyasi hayat alanlarına, devlet kurumlarının faaliyetlerine tesir göstermek imkânını kısıtlanmıştı. Buna göre de, Sovyet döneminde dinin, hayatın bütün alanlarına sirayet eden bir faktör olduğunu iddia etmek doğru değildir. Lakin dinin, toplumun hayatından silinip gittiğini de, dindarların sayısının nüfusun %20'sine indiğini de, dindarlığın tamamen zayıfladığını söylemek de gerçeği yansıtmamaktadır.¹²⁵

1.4.2.3. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Dini Hayat

Sovyet Azerbaycan'ı tarihinde ilk kez, 1990 yıl 20 Ocakta “Kafkasya Müslümanları Ruhani İdaresi” Moskova'ya karşı çıktı. Bakü'de bağımsızlık mücadelesi veren halka karşı, 1990 yılı 20 Ocakta, Rus askerleri tarafından acımasız bir katliam yapıldı. Burada yüzden fazla Azerbaycanlı şehit edildi. Bu tarih Azerbaycan'daki İslam dininin Sovyet devletine karşı münasebetinde bir kırılma noktasını teşkil etmektedir. Bağımsızlık arifesinde devlet adamları artık kendilerini inançlı göstermeğe başladılar. Azerbaycan bağımsızlığa kavuşandan sonra din-toplum ilişkilerinde önemli gelişmeler oldu. Artık kendini inançsız ilan etmek, önceleri inançlı ilan etmek kadar zor bir durum haline geldi.¹²⁶

Azerbaycan'da “dini itikat serbestliği hakkında” kanunun kabul edilmesi (1992) dini alanda büyük bir canlanma meydana getirdi.¹²⁷ İnanç özgürlüğü tanzim eden anayasa maddesi şu şekildedir: “Herkesin dini tutumunu bağımsız olarak belirleme, herhangi bir dine tek başına veya başkalarıyla birlikte inanma veya hiçbir dine inanmama, dini inancıyla bağlı görüşlerini ifade etme ve yayma hakkı vardır.”¹²⁸

Kısa süre sonra dini kurumlar tarafından kayıta geçen camilerin sayısı 230'a ulaştı. 900'den fazla cami ise gayri resmi olarak faaliyet göstermekteydi. Birçok bölgelerde büyük camilerin nezdinde dini eğitim veren medreseler de açılmıştı. Ayrıca Kafkas

¹²⁴ Taştan, “Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim...”, s. 25

¹²⁵ Paşazade, a.g.e., s.s. 152-153

¹²⁶ Abasov, a.g.m., s. 293

¹²⁷ Yunusov, *Azerbaycan'da İslam*, s. 187

¹²⁸ *Azerbaycan Anayasası*, mad. 48 (I, II)

Müslümanları Ruhani İdaresinin İslam Üniversitesi de bağımsızlıktan kısa süre sonra yüksek dini eğitim vermeğe başladı.¹²⁹

Azerbaycan’da bağımsızlıktan sonra herkes kendi milli ve dini kimliklerine geri dönmeye başlamıştı. Orta ve genç nesilde bu daha bariz şekilde göze çarpmaktaydı. Sovyet ideolojisinde terbiye almış yaşlı nesil ise daha çok kendi günlük hayat problemlerinin çözümü ile meşgul olurdular. Genç nesil manevi değerlere geri dönmekte daha çok ihtiyaç duymaktaydı. Yeni kurulan dini teşkilatlara da çoğunlukla gençler rehberlik etmektedirler.¹³⁰ Bu arada toplumda dine karşı ilgisiz kesimlerin varlığı da gözden kaçmamaktadır. Sovyet döneminin dini dışlayan düzeninden ciddi manada etkilenmiş zümrelerin mevcudiyeti de bir gerçektir.¹³¹

Azerbaycan’da dinin, toplumda Sovyet otoritesinin kaybolmasıyla oluşan boşluğu dolduran bir mekanizma olarak işlev gördüğünü söyleye biliriz. Fakat temel olarak, dinin bu insanlarda bir aidiyet duygusunu güçlendiren bir anlam sistemi olarak algılandığı görülmektedir. Bu çerçevede, halkın kendi dinine dönüşü, İslam’ın sosyal hayat alanlarında yeniden ortaya çıkışı herhangi bir olaydan daha görünür ve dikkat çekici olmuştur.¹³²

Bu alanda yapılan bazı araştırmalara göre, 1990 yıllarında Azerbaycan’da yaşayan Müslüman toplumun sadece %3-%4 oranı dinin bütün vecibelerini yerine getirdiğini söylemişler; %87-%92 oranı kendilerinin Müslüman sapsalar da dini vecibeleri yerine getirmezler veya çok az bir kısmını yerine getirirler. Sadece %3 oranı ise kendilerinin ateist olduğunu söylemiştir.¹³³

Halkları Müslüman olan eski Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da İslam, şimdilerde milli bir kimlik olarak algılanır.¹³⁴ Sovyetlerden sonra toplumda yaşanan ideoloji boşluğu, insanların kendi milli ve kültürel kimliklerini

¹²⁹ Abasov, a.g.m., s. 296.

¹³⁰ Yunusov, a.g.e., s.s. 253, 266.

¹³¹ Albayrak, a.g.m., 143.

¹³² Taştan, “Azerbaycan’da Sosyo-Kültürel Değişim...”, s. 27.

¹³³ Raul Motika, “İslamsikiye Seti v Azerbaydjane 90-h Godov”, *Azerbaydjan i Rassiya: Obşestva i Gasudarstva*, red. D. E. Furman, Publikasii Muzeya İ Obşestvennovo Sentra İmeni Andreyax Saxarova, Moskva 2001, s. 314.

¹³⁴ Cihan Aktaş, “Azerbaycan’da Kimlik Problemi”, *Bilgi ve Hikmet*, Güz-1994/8, İz Yay., İst. 1994, s. 172.

aramaları ve Ermenistan Cumhuriyeti ile yaşanan Karabağ münakaşası, İslam'ın modern Azerbaycan'da yerini belirleyen başlıca etkenlerdendir.¹³⁵

Sonuç olarak söyleye biliriz ki, bu dönemde toplumda dine doğru ilginin başladığı doğrudur. Ancak toplumun özellikleri açısından bu ilginin, toplumsal değişim sürecini büyük ölçüde etkileyecek sonuçlar doğurması beklenemezdi. Son yıllarda bağımsızlık tecrübesini giderek artıran Azerbaycan'da toplumun her alanında olduğu gibi dini hayat alanında da yeni gelişmelerin yaşandığı bir süreç devam etmektedir.¹³⁶

¹³⁵ Anar Valiyev, "Azerbaijan: İslam in Post-Soviet Republik", *MERIA (Middle East Review of International Affairs)*, Vol. 9, December 2005, s. 43.

¹³⁶ Albayrak, a.g.m., 136.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYATLA İLGİLİ BULGULAR

2.1. Araştırma Yapılan Yörenin Genel Özellikleri

Araştırma sahamız olan Lovayın köyü hakkında genel bilgilere geçmeden önce Astara ili ve Lovayın köyünün kurulduğu bölge hakkında kısa bilgiler vermek gerekir. Bu maksatla aşağıda Astara'nın genel özellikleri, araştırma sahası olan Lovayın köyünün tarihi durumu, ekonomik, kültürel, etnik ve b. konularda bilgiler verilmiştir.

2.1.1. Astara'nın Genel Özellikleri

Astara adının etimolojisi konusunda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre bu ad Fars ye da Taliş¹³⁷ dilinden gelmektedir. “Osto” (veya Hosto)- kolay, düz ve “ro”- yol kelimelerinden türemiştir. Kolay ve ya düz yol anlamına gelmektedir. Tarihi kaynaklarda Astara'nın ilkin adı “Ostoro”, “Əstəra”, “Əstərab” şeklinde geçmektedir.¹³⁸ Diğer görüşe göre Astara, Türk kökenli olan “ast”- aşağı, alçak ve “ara” – toprak, yer kelimelerinden türemiştir.¹³⁹ Astara'nın Azerbaycan topraklarının en alçak bölgesi olması gerçeğine dayanarak bu görüşü destekleyenler olsa da, Türk dilli halkların bu bölgelere çok sonralar (19. yüzyıllar) göç ettikleri de bilinmektedir. Buna göre de önceki görüşün daha doğru olduğu söylenebilir.

Astara, Azerbaycan'ın güneyinde, Hazar denizi kıyısında yerleşen bir “rayon”dur. İran sınırındadır. Azerbaycan'da “rayon” olarak adlandırılan bölgeler, birinci derece idarî bölümlerden birisidir. Türkçe karşılığı “il” olarak gösterilebilir. Astara'nın yönetim merkezi Astara şehridir.

¹³⁷ Taliş dili ve Talişlar hakkında geniş bilgi için bkz. *Araştırma Sahasının Etnik Yapısı*.

¹³⁸ Gulnar Esedli, *Nura Qerq Olunmuş Astaram*, Mutercim Yay., Bakü 2004, s. 24.

¹³⁹ S. Mollazade, *Azerbaycan Toponimleri*, Elm Neşriyatı, Bakü 1985, s.27.

Astara'nın yüz ölçümü 616 (km²), nüfusu 89.486 kişidir. Nüfusunun %96-97'si yerli Azeriler* ve Talışlar, az bir kısmı da Rusya hâkimiyeti zamanında bölgeye yerleştirilen Ruslardan oluşur. Nüfus yoğunluğu 1 km²-de 90,3 kişidir. Nüfusun %75,4'si kırsal alanlarda meskûnlaşmıştır. Astara ilinde 1 şehir, 1 şehir tipli kasaba, 92 köy ve kasaba vardır.¹⁴⁰ Bölgede hiçbir yerli basın faaliyet göstermemektedir.

Astara batıdan Talış dağları ile çevrilidir. Talış dağları ve Astara nehri boyunca İran Cumhuriyeti ile sınırdadır. Astara'nın güneyi ise düzlüktür. Bu bölge kendi zengin florasıyla tanınır. Ormanlar yaygındır. Burada dünyada çok nadir olan birçok ağaç ve bitkiler yetişmektedir. İklim yazın kurak ve sıcaktır. Düzlük bölgeleri ülkenin rutubetli sop tropikal bölgesine ait edilir. İç kesimlerde ise karasal iklim görülür.¹⁴¹

Astara şehrinin bir hissesi de ülke sınırının diğer tarafında; İran İslam Cumhuriyeti topraklarındadır. Aynı şekilde Astara adlanır.

Bölge ekonomisinin temelini çay üretimi, tarım, sebze ve bağcılık oluşturur. Azerbaycan'da turuncgillere (citrus) ait meyvelerin büyük çoğunluğu burada yetiştirilir. Astara'nın verimli topraklarının yüzölçümü 13,3 bin *ha*'dır. Hayvancılık ise daha az gelişmiştir.¹⁴²

2.1.3. Lovayın Köyünün Coğrafi ve Tarihi Durumu

Lovayın köyünün adının ne anlama gelmesi konusunda kesin bir bilgi yoktur. Talış dilinde “lo” karga, “vəyü” ise gelin veya “vəyə” düğün anlamındadır. “Kargaların gelini” veya “kargaların düğün yeri” gibi bir mana çıkmaktadır. Bu görüş daha mantıklı görünür. Zira etraf köylerin birçoğu da bazı kuş adları ile ilgilidir. Komşu köylerden birinin adı olan “Ğəcimardə” buna örnek verilebilir. “Ğəci” talışça kartal, “mardə” ise ölü demektir. Lovayın köyünün de bağlı olduğu Kijaba kasabası da başka bir örnektir. Talış dilinde “kija” kuş, “obə” ise yurt anlamına gelmektedir. Bölgedeki köy adlarının

* Talışların büyük çoğunluğu Azeri uyruğu altında kayıta alınmaktadır.

¹⁴⁰ *Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası*, ASE Baş Redaksiyası Yay. Bakı 1976, I, 443.

¹⁴¹ *ASE*, I, 444.

¹⁴² *ASE*, I, 444.

etimolojisi konusunda detaylı bir araştırma yoktur. Buna göre de kesin bir görüş söylemek mümkün değildir.

Lovayın köyü Astara'nın 92 köyünden birisidir. Astara şehrinden 14 km güneydedir. Lovayın bölgenin en eski köylerindedir. Topraklarının verimli olması, nehrin kıyısında olması nedeniyle suyun bolluğu ve etrafta ormanların yaygın olması insanların bu bölgede meskûnlaşmasında etkili olmuştur.

Köyde ilk yerleşmenin kesin tarihi bilinmese de 19. yüzyılın ortalarında olduğu tahmin edilir. Bu tarihlerde Talış dağlarının eteğinde yaşayan Talış ailelerinin bazıları bu bölgeye göçürülmüşler.¹⁴³ Bazı ailelerin ise şimdiki İran'ın kuzeyi Talış dağlarının diğer tarafından göç ederek arazide mesken kurmuşlar. Buraya yeni göç edenler genellikle çeltikçilik ve hayvancılıkla uğraşarak geçimini sağlamışlar.

Lovayın köyünü de kapsayan Kijaba kasabası bölgesi güneyden Hazar denizi, diğer üç taraftan ise dağlarla çevrilidir. Lovayın'ın yüz ölçümü 165 ha, nüfusu 867 (2005) kişidir. Genel arazinin 75 ha'nı çay plantasyonları teşkil etmektedir. Diğer araziler de yaşayış meskenlerinden ve az bir kısmı da ormanlardan oluşur.

Bundan başka arazide önemli yapılardan biri de Lovayın suni su deposudur. 1970 yılında inşaatı tamamlanmış ve arazide suvarma için kullanıma verilmiştir. Yüz ölçümü 12.7 ha, kapasitesi ise 6.5 milyon m³'dir.¹⁴⁴ Bu yapı Lovayın köyünde balıkçılığı çok önemli derecede olmasa da, köyün ekonomik gelir kaynağından biri durumuna getirmiştir.

Lovayın köyü 1930 yıllarında köy statüsü almıştır. 1936 yılında bölgede Haşiyev adına "kolhoz" teşkil edilmiş Lovayın köyü de kolhoz terkiğine alınmıştır.

Kolhoz* eski Sovyetlerde 1930–1960 yılları arasında mevcut olmuş, köy halkının sosyalist tipli üretim yapan kolektif tarım çiftlikleridir.¹⁴⁵ 60 yıllarından sonra kolhozlar devlet kurumu haline getirilmiştir ve sovhoz* adlanmıştır. Sovyetler Birliği Başkanı Garbaçov'un ortaya attığı "glasnost" ve "perestroyka" hareketleri, kolektif tarımın

¹⁴³ Lovayın Köyü Ortaokulunda Tarih Öğretmeni Elçin Atakişiyev'den (1970) alınan bilgi.

¹⁴⁴ ASE, VI, 253-254.

* Rusça- Kollektivnoye Khozyaystvo (Kolektif Tarım) sözünün kısaltması.

¹⁴⁵ *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, C. II, Şarq-Garb Neşriyatı, Bakı 2006, s. 721.

* Rusça- Sovetsoye Khozyaystvo (Sovyet Tarımı) sözünün kısaltması.

özelleşmeye doğru gitmesine yardımcı olmuş, 1991’de SSCB’nin dağılmasından sonra da tamamen kaldırılmış, yerine toprak reformu yapılmıştır.

1966 yılında Kijaba kasabası teşkil edilmiştir. 1967’de bölgedeki bütün kolhozlar sovhoz haline getirilmiştir. Lovayın, etraftaki diğer köylerde birlikte yeni teşkil edilmiş “Kijaba Soptropik Sovhoz”una alınmıştır. Günümüzde Lovayın köyü Kijaba kasabasına bitişiktir. İdari yönden Kijaba belediyesine tabidir.

2.1.4. Sosyo-Ekonomik Yapı

Astara’nın geneli için ortaya konulan ekonomik özellikler Lovayın köyü için de geçerlidir. Köy ekonomisi çaycılık ve bağıcılığa dayanmaktadır. Hayvancılığa ise sadece günlük süt ürünlerini sağlamak amacıyla önem verilir. Sovyet döneminin sonlarında Lovayın çay plantasyonları Astara’da en çok çay toplayan plantasyonlardan biri olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Azerbaycan’ın her yerinde olduğu gibi buralarda da birçok ekonomik alanda üretim tamamen durmuştur. 2000 yıllarından sonra çay plantasyonların özelleştirilmesi süreci başlamış ve bölgede yeniden çay endüstrisine başlanmıştır. Bu durum köy halkının ekonomik düzeyinin olumlu şekilde değişmesinde belirli ölçüde etkili olmuştur.

Bölgede bir başka ekonomik kaynak da bağıcılıktır. Nerde ise her hane halkı kendi barçasında turunçgillere (limon, portakal vb.) ait meyve ağaçları yetiştirmektedir. Bunlardan yılda sadece bir defaya mahsus olarak ürün alınır. Çaycılıktan daha yaygındır. Köy halkından devlet kurumlarında memur olarak çalışıp ücret alanların sayı günden güne artsa da, bu geçinmek için yeterli olmamakta ve tek geçim kaynağı olmamaktadır. Buna göre de devlet memuru, öğretmeni ve ya işsizi nerdeyse her kes çaycılık ve ya bağıcılıkla uğraşmaktadır. Bu manada etraf köylerde olduğu gibi, Lovayın köyünde de mutlak manada işsiz bulmak mümkün değildir. Ankette bulgularında sayıları az olmakla beraber işsiz olanlar gözüксе de, mutlak yukarıda söylenen ekonomik faaliyetleri vardır.

Köyde ticaret ve ya esnaf ve zanaatkârlık faaliyetleri ekonomik kaynakların en az kısmını oluşturur. Köyde birkaç gündelik temel ürünleri satan dükkân vardır. Etraf köylere nazaran daha köklü ve dindarlık düzeyi yüksek olduğu gözlenen Lovayın

köyünde dükkânlarda alkollü içkiler satılmaz. Köy halkı genellikle ticareti kasabadan ve ya il merkezinden yapar. Kasaba ve ya il merkezi ile iletişim ve ulaşım araçları yaygındır. Buna göre de köylüler il merkezinden kolay şekilde her çeşit ihtiyaçlarını temin etmekte zorluk çekmemektedirler. Bu durum diğer taraftan mahalli esnafın alanlarını genişletmekte zorluklarla karşılaştıklarının ve günlük temel ihtiyaç olan ürünlerin satışı ile sınırlı kalmalarının nedeni olabilir.

Lovayın köyünün ekonomik kaynağı sayılabilecek bir diğer özelliği de yurt dışından ailelerine gönderdikleri maddi yardımlardır. Bu durum ekonomik seviyesi düşük olan etraf köyler için de geçerli olan ortak bir özelliktir. Genellikle Rusya kentlerine çalışmak için gidenler konusunda araştırma sahasının demografik yapısı başlığı altında da bilgi verilmiştir.

2.1.5. Demografik Yapı

Lovayın köyünün nüfusu 2005 verilerine göre 860 kişinin üzerindedir.¹⁴⁶ Erkeklerin sayısı kadınların sayısına eşittir. Fakat fiilen köyde yaşayanlar arasında kadınlar üstünlük teşkil etmektedir. Bunun nedeni de genç erkekler arasından kentlere, özellikle Rusya'ya çalışmağa gidenlerin sayısının yüksek olmasıdır. Bu durum, hanede erkek evlatların sayısının yüksek olduğu ailelerde daha bariz şekilde tezahür etmektedir. Köy koşullarında iş yerlerinin olmaması, mesken darlığı, ev ve bahçenin genellikle ailenin en küçük erkek evladına miras olarak geçmesi, diğer kardeşlerin geçimini sağlamak için uzun müddetli olarak yurt dışına veya kentlere çalışmağa gitmesine zorlamaktadır. Deneklerin %11,9'u ekonomik kaynak olarak yurt dışında çalışanların yardımları ile geçimini sağladığı şekilde yanıtlaması, köyde bu durumun yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Bu göç olayı genellikle uzun müddetli olmaktadır ve bunlardan birçoğu yabancı kadınlarla evlenmektedir. Mevcut durum köy halkının evlilik dengelerini de olumsuz yönde etkilemektedir.

¹⁴⁶ Kijaba Kasaba Belediyesi Resmi Mümessilinden alınan bilgi.

2.1.6. Kültürel ve Dini Durum

Lovayın köyünde yaşayanlar mezhep mensubiyetine göre Şafii-Sünnilerdir. Diğer dinlere mensup olanlar bulunmadığı gibi, açık şekilde ateist olduğunu da söyleyen birine rastlanmaz. Fakat mezhep ve dine ilgisiz olanların sayısı da az değildir.

Köyde Şiiler bulunmaz. Son zamanlarda kendisini hiçbir mezhebe bağlı olmayan ve selefi (vehhabi) olarak tanımlayan çok az sayıda bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar genellikle gençlerden oluşur ve Bakü’de yerleşen “Abu-Bakr Mescidine” bağlılıkları vardır. Bu Cami Azerbaycan’daki vehhabilerin merkezi durumundadır. Diğer taraftan Sünni tarikatlardan olan Nakşibendi ve Kadiri tarikatına bağlı olan Müslümanlar da çoğalmaktadır. Zaman zaman “tarikat ehli” ve “selefiler” arasında münakaşaların yaşandığı gözlenmiştir. Konunun hassasiyetine binaen deneklere mezhep ve ya tarikat mensubiyeti sorulmamış, sadece “yakınlarınızdan her hangi bir teşkilata üye olanlar varmı?” sorusu ile yetinilmiştir. Tahmin edildiği gibi, deneklerin ekseriyeti ya bu soruya hiç cevap vermemiş, ya da soruya tepki göstermiştir.

Astara’da nüfusun ekseriyeti Şiilerden oluşur. Ama bu konuda kesin istatistik verilere sahip değiliz. Bölge olarak Sünnilerin yaşadığı arazi azlık teşkil etmektedir. Genellikle Sünniler Talış dağ silsilesinin eteğinde, yani dağlık arazide meskûnlaşmışlar. Lenkeran ovalığı adlanan diğer bölgelerde ise Şii-Caferiler yaşarlar. Bölgedeki köylerin büyük çoğunluğu mezhep faktörüne göre meskûnlaşmışlar. Sünni ve Şii köyleri kolayca ayırt edilebilir. Sadece birkaç köyde her iki mezhebe mensup olanlar beraber yaşamaktadırlar. Mezhepler arası toleranslık konusuna gelince, Sovyet döneminde olduğu gibi günümüzde de ciddi bir mezhep çatışması gözlenmemektedir.

Doğal-coğrafi koşullara uygun olarak Talışlar birbirinden farklı yaşayış meskenleri inşa etmiş, farklı giyim ve zengin bir mutfak kültürü meydana getirmişler. Bütün bunlar etnik bir grup olarak Talışlar’ın kendine özgü bir medeniyete sahip olmalarını göstermektedir. Azerbaycan’ın bir bölgesi olmakla beraber, bu arazilerde meskûnlaşan

Talışlar maddi medeniyetlerinde Azeri Türklerinden farklı medeniyet öğelerini yaratmağı başarmışlar. Bu da onların temel etnik özelliklerinden biridir.¹⁴⁷

Talış yaşayış meskenleri düzlük arazilerde genellikle nehir kıyılarında kurulmuştur ve yaşayış meskenlerinin birbirine yakınlığı görülmektedir. Bu özellik bölgede nüfus yoğunluğu ile beraber hem de yaşayış evlerinin ve meskenlerinin patriarkal özelliklere göre kurulması esasına dayanır.¹⁴⁸

Bu nitelikler Lovayın köyünün mesken özellikleri için de geçerlidir. Lovayın köyünde genel olarak iki katlı ve alt katında yaşayış olmayan taştan örme evler yaygındır. Evlerin iki katlı olması bölgede rutubetin çok olması ve bölgede yağmurun sık sık yağması nedeniyledir. Astara Azerbaycan'da yağmurun en çok yağdığı bölgedir. Yazın havaların aşırı derecede sıcak olması sebebiyle evlerin çatısı yüksek ve üçgen şeklinde yapılır.¹⁴⁹ Ekonomik gelir düzeyi oldukça düşük olan bu köyde evlerin konfor düzeyi de alt seviyededir.

Köyde dini hayatın maddi kültür üzerindeki etkisinin örneklerine rastlaya biliriz. Zira köydeki evlerin güneşe, yani kibleye karşı inşa edilmesi buna örnek verilebilir. Dindar olan ve ya olmayan tüm köy halkının bu geleneğe sadık kaldığı gözlemlenir. Bunun gibi başka birçok inşaatlarda da dinin maddi kültür öğeleri üzerindeki tesiri görülmektedir.

Lovayın köyünde kitle iletişim araçlarından en yaygın olan görsel iletişim araçlarıdır. Ekonomik durumuna bağlı olmayarak her evde televizyon vardır. Bununla beraber çanak antenleri çok yaygındır, çok nadir evlerde buna rastlayamayız. Bundan başka ekonomik gelir düzeyine bağlı olmayarak her evde bulunan bir diğer araç da buzdolabıdır. Çamaşır makinesinin ise köyde en az kullanılan bir araçtır. Bu durum köyün ekonomik düzeyinin düşük olduğunun başka bir göstergesidir.

Köyde su ve elektrik problemi yaşanmamaktadır. Ulaşım ve haberleşme imkânları da yeterli olması nedeniyle köylüler kasaba, il merkezi ve diğer köylerle bağlantı kurmada ve ulaşmada zorluk çekmemektedirler.

¹⁴⁷ Qamarşah Cavadov, *Talışlar*, "Elm" Neşriyatı, Bakü 2004, s. 199.

¹⁴⁸ Cavadov, a.g.e., s. 200.

¹⁴⁹ Bkz. Resim-1.

Azerbaycan'ın diğer köylerinde olduğu gibi, Lovayın köyünde de kitle iletişim araçlarından olan gazete ve dergi okuma alt seviyededir. Fakat Sovyet döneminde özellikle gazete okuma, köyde çok yaygın bir durum olmuştur. Bu gün ise devamlı olarak hiçbir ailenin bir gazete ve ya dergiye abone olmadığı gözlemlerde tespit edilmiştir. Bu durumu sadece ekonomik düzeyin aşağı olmasına bağlamak olmaz. Bir diğer neden de yaşlı neslin yeni Latin alfabeyi okumakta sıkıntı çekmesi ve görsel iletişim araçlarının yaygınlaşması olması gerekir. Görsel kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması nedeniyle gazete, dergi ve kitap okumada bir düşüşün gözlenmesi küresel bir sorundur.¹⁵⁰ Televizyon programlarının çeşitliği ve cazipliği bu sorunu daha da körüklemektedir.

Lovayın köyünde bir ortaokul¹⁵¹, içinde kütüphanesi, sinema ve başka sosyal aktivitelerin düzenlendiği bir kültürel faaliyetler merkezi¹⁵² ve bir cami¹⁵³ vardır. Lovayın köyü ortaokulu etrafta bulunan birçok köylerin de eğitim merkezidir. Günümüzde kütüphane ve sinema faaliyetini dayandırmıştır. Köyde düğün salonu için özel bir yapı bulunmamaktadır. Genellikle bu gibi organizasyonlar evlerin bahçesinde kurulan çadırlarda yapılmaktadır.

Lovayın köyünde tarihi bir cami yoktur. 1992 yılında köy halkının maddi yardımlarıyla cami inşaatı başlamış 2000 yılında caminin inşaatı tamamlanmıştır. Camide beş vakit namaz, Cuma ve bayram namazları kılınmaktadır. Camide Kuran Kursu faaliyet göstermektedir. Son yıllarda Kuran Kursunun köyde dini hayatın gelişmesinde etkili rolü olmuştur. Kuran kursuna yazılanların da büyük çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır.

Lenkeran ovasının ikliminin mülayimliyi, yağmur ve güneşin çokluğu, rutubetli havanın olması, bitki örtüsünün zenginliğine göre Talış bölgesi Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden farklıdır. Bu farklar bölgenin tarıma dayalı yemeklerin zenginliğini de beraberinde getirmiştir. Bu bölgelerde kullanılan yemek çeşitleri, Azerbaycan'ın diğer

¹⁵⁰ Giddens, *Sosyoloji*, s. 389.

¹⁵¹ Bkz. Resim-2.

¹⁵² Resim- 3.

¹⁵³ Resim-4.

yerlerinde yaygın değildir.¹⁵⁴ Taliş bölgesi aynı zamanda zengin bir hayvanat alemine de sahiptir. Buna göre de bölgede, sırf bu bölgeye özgü olan hayvancılığa dayalı yemek çeşitleri de bulunmaktadır.¹⁵⁵

Talişların mutfak kültürü konusunda söylenenler Lovayın köyünde yaşayanlar için de geçerlidir. Köyde sırf talişlara özgü yemekler üstünlük teşkil etmektedir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla köy toplumunda bile birçok alanda baş veren değişiklikler bu alanda çok da etkili değildir. Yeme ve içme konularında gelenek ve dini değerlerin hakim olduğu açık şekilde gözlemlenmektedir.

Talişlar tarih boyunca her alanda kendine özgü kültür öğeleri meydana getirmişler. Kılık-kıyafet alanında da Talişlar'ın kendine özgü gelenekleri vardır. Bugün ise etraf köylerde olduğu gibi Lovayın halkı da çağdaş giyim formlarını kullanmaktadır. Geleneksel kılık-kıyafet örneklerine ise sadece yaşlı nesillerde rastlanır. Talişlar'da başörtüsü ile beraber ağzın (yaşamak) kapatılması da adet olmuştur. Bugün de yaşlı kadınlar bu geleneği uygulamaktalar. Genç kız ve bayanlarda ise geleneksel ve dini giyim kuşama riayet etme, ender rastlanan bir durumdur.

2.1.7. Araştırma Sahasının Etnik Yapısı – Talişlar

Etnik durum, belirli bir insan topluluğunu ötekilerden ayıran kültürel pratiklere bakış açılarına göndermede bulunmaktadır. Etnik grupların üyeleri, kendilerini toplumdaki öteki gruplardan kültürel bakımdan ayrı görürler; buna karşılık toplumun diğer üyelerinin onlara bakışı da aynıdır. Etnik grupların birbirlerinden ayırt edilmesini sağlayan farklı özellikler olmakla birlikte, bunların en yaygın olanları, dil, tarih, ya da atalar, din ve giyim, takı farklılıklarıdır.¹⁵⁶

Daha önce de konuya deyinildiği gibi, Lovayın köyünde yaşayan nüfusun tamamı Talişlar'dan oluşur. Kijaba kasabasında mevcut olan bütün köyler için aynı şeyi

¹⁵⁴ Haşim Kalbiyev, *Talişların Maddi ve Manevi Medeniyet Değerleri*, Bakı-2004, Planet-Press Neşriyatı Yay., s. 12.

¹⁵⁵ Kalbiyev, a.g.e., s. 15.

¹⁵⁶ Giddens, a.g.e., s. 224.

söylemek mümkündür. Sadece kasaba merkezinde Talış dili köylere nazaran daha az kullanılır. Fakat kasaba merkezinin nüfusunun %95'i Talışlar'dan oluşmaktadır.

Talışların yaşadığı arazinin kuzeyden güneye uzunluğu 125 km, genişliği ise doğudan batıya 96 km.dir. Bölgenin %55'si dağlarla örtülü, geriye kalan kısmı ise Lenkeran ovalığından oluşmakla toplam 5330 km²'dir. Talış halkının çoğunluğu ovalık alanda yaşamaktalar. Buna göre de ovalık arazide nüfus yoğunluğu yüksektir. Talış bölgesinin rölyefinin birbirinden farklı iki alana, yani dağlık ve ovalığa ayrılması halkın ekonomik ve gündelik hayatında da etkili olmuştur. Nitekim ovalık arazide yaşayanlar arasında tarım ve çeltikçilik, dağlık arazide yaşayanlar arasında ise hayvancılık yaygınlaşmıştır.¹⁵⁷

Talışlar, Azerbaycan'ın güney-doğu bölgesinde yaygındırlar, büyük çoğunluğu Astara, Lenkeran, Masalli ve Lerik illerinde yaşamaktadırlar. 1926 yılı ilk Sovyet nüfus sayımına göre Azerbaycan'da 77,3 bin Talış kayda alınmıştır.¹⁵⁸ Bu sayı o zamanki Azerbaycan'ın genel nüfusunun %3,3'nü teşkil etmekteydi. Daha sonraki genel nüfus sayımlarda bu oran önemli derecede düşük gösterilmiştir. 1939 yılındaki nüfus sayımında sadece 3 bin Talış kayda alınmıştı. 1999 yılında yapılan yeni nüfus sayımına göre Azerbaycan'da 80 bin Talış bulunduğu kayıtlarda geçmektedir. Bu Azerbaycan nüfusunun %1'ni teşkil etmektedir.¹⁵⁹ Gerçekte ise Talışların daha çok olduğu tahmin edilebilir. Tün dünyada talışların 900 binden fazla olduğu bazı kaynaklarda gösterilmektedir.¹⁶⁰ Sadece Azerbaycan'ın güneyinde ise 500 bin Talış dilli halkın yaşadığı da tespit edilmiştir.¹⁶¹

Lenkeran'da faaliyet gösteren "Talış Kültür Merkezi"nin verdiği bilgiye göre, Masalli'nin % 60'si, Astara'nın ise tamamı talış nüfusundan oluşur. Lenkeran ve Lerik'in ise sadece iki köyleri Azeri Türklerinden oluşmaktadır. 19 yüzyılda petrol ve

¹⁵⁷ Kalbiyev, a.g.e., s. 11.

¹⁵⁸ Miller, *Talışkiy Yazık*, İzdatelstva Akademii Nauk SSSR, Moskva 1953, s. 9.

¹⁵⁹ Rasim Musabekov, "Stanovleniya Azerbaydjanskogo Gosudarstva i Etničeskie Menşinstva", *Azerbaydjan i Rassiya: Obşestva i Gasudarstva*, red. D. E. Furman, Publikasii Muzeya i Obşestvenno Sentra Imeni Andreyaxaxarova, Moskva 2001, s. 350.

¹⁶⁰ www.ethnologue.com/show_language.asp?code=tly (14.01.2009).

¹⁶¹ Hema Kotecha, *Islamic and Ethnic Identities in Azerbaijan: Emerging trends and tensions*, OSCE Office, Baku 2006, s. 33.

balıkçılık endüstrisinde çalışmak için Bakü ve Abşeron'a göç eden çok sayıda talış da vardır. Yine de Talış Kültür Merkezine göre Sumgayit şehrinin nüfusunun 1/3'i talıştır.¹⁶² Buna güney bölgesinde bulunan Yardimli ve Calilabad illerinde yaşayan talış azınlığını da eklemek gerekir. Yukarıda adları anılan güney “rayonlarının” toplam nüfusu 400 binden fazladır. Fakat bunların büyük çoğunluğu “Azerbaycanlı” uyruğu altında kayda alınmıştır.

Talışların “Azerbaycanlı” olarak kayda alınması Sovyet döneminde başlayan bir süreçtir. Çünkü Sovyetler Birliği, farklı ırk ve dillere sahip olan birçok halkları “Sovyet Halkı” adı altında birleştirmeyi amaçlamaktaydı. Bu sebeple Talışlar da Azerbaycanlı uyruğu altında kayda alınmışlardı.¹⁶³

Talışların bir kısmı da İran'ın kuzey eyaletlerinden Gilan ve Erdebil'de yaşarlar. İran'da yaşayan talış nüfusunun sayısı konusunda kesin bir bilgi yoktur. 1986 yılının verilerine dayanarak İran'da 100 bin talış yaşadığı açıklanmıştır.¹⁶⁴ Bazıları ise İran'da yaşayan talış nüfusunun Azerbaycan'da yaşayanların sayısına yakın olduğunu iddia etmektedir.¹⁶⁵ Azerbaycan ve İran'da yaşayan Talışları, iki ülke arasında sınır oluşturan Talış dağları ayırır. Azerbaycan'da yaşayan Kuzey Talışları, batılı kaynaklarda Taliş-i Guştasbi olarak adlandırılır.*

İran'da yaşayan Talışların çoğunluğu Sünni-Şafii mezhebine mensuplar. Bunların arasında Nakşibendî tarikatı yaygındır. Azerbaycan'da yaşayan Talışların çoğunluğu ise Şiiilerden oluşmaktadır. Bazı kaynaklarda bu rakam %80 olarak gösterilir.¹⁶⁶

Talış dili Hint-İran diller grubuna mensuptur.¹⁶⁷ İki ana diyalekte ayrılır. Azerbaycan'da konuşulan Kuzey Talış dili ve İran'da konuşulan Güney Talış dili. Bu iki diyalekt arasında çok ufak farklar vardır. Azerbaycan'da yaşayan talışlar İran talışlarını

¹⁶² Kotecha, a.g.e., s. 33.

¹⁶³ Cavadov, *Talışlar*, s. 27.

¹⁶⁴ Kotecha, a.g.e., s. 33-34.

¹⁶⁵ Miller, a.g.e., s. 10.

* Taliş-i Gushtasbi, Azerbaycan'ın güneyi; kuzey Taliş bölgesinin tarihi adıdır. Talişi Gushtasbi tabirine sadece batılı kaynaklarda rastlanır, Rus-Sovyet kaynaklarında bu tabire rastlanmaz.

¹⁶⁶ Miller, a.g.e., s. 10-11.

¹⁶⁷ Kotecha, a.g.e., s. 33.

kolayca anlaya bilmektedir.¹⁶⁸ Azerbaycan'ın beş büyük yaşayış bölgesinde gerçekleştirilen bir araştırmada, ülkede 500 binden fazla talış dilinde konuşan nüfusun bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁹ Bununla birlikte Azerbaycan'da resmi dilin Azerbaycan dili olduğuna göre, talış dili sadece halk arasında gündelik hayatta kullanılır. Astara, Lenkeran gibi şehir merkezlerinde talış dilinin daha az, köylerde ise yaygın şekilde kullanılması gözlenmektedir.

SSCB dağıldıktan sonra diğer etnik azınlıklar gibi Talışlar da kendi etnik kimliklerine sahip çıkmağa çalışmaktalar. Nitekim günümüzde Talışların yaşadığı bölgelerde Liselerde tedris planına “Talış dili” eğitimi de ilave edilmiştir. “Talış Sədo” adındaki gazete yayınlanmakta ve Talış dilinde radyo programı da yayına çıkmaktadır. Ayrıca Bakü ve Lenkeran'da Talış Kültür Merkezi faaliyet göstermektedir. Buralarda talışların tarihi, kültürü, folkloru ve sanatına önem atfedilmektedir.¹⁷⁰

Lenkeran-Astara bölgelerinin coğrafi durumuna uygun olarak buralarda yaşayan talışlar arasında “marangozluk”, “çömlekçilik”, “hasırcılık” vb. meslek ve sanatlar yaygındır. Özellikle hasırcılığın, talışların gündelik hayatında önemli bir yeri olduğu birçok kaynaklarda gösterilmiştir.¹⁷¹ Zira Azerbaycan'ın güney bölgesinde rutubetin yüksek olması ve hasırcılık için gereken malzemelerin yalnız bu bölgelerde yetiştiği bilinmektedir.

Talışların yaşadığı arazide etnik gruplar arası toleranslık konusunda birçok sosyolojik araştırmalar gerçekleştirilmiş ve Astara - Lenkeran bölgesinde yaşayan etnik gruplar arasındaki ilişkilerde, hoşgörünün yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu durum, Azeri Türkleri ve Talış halklarının uzun zaman aynı coğrafi bölgede yaşadıkları ile açıklanmaktadır.¹⁷²

¹⁶⁸ Miller, a.g.e., s. 10.

¹⁶⁹ <http://www.unpo.org/content/view/full/4001/236/> (16.01.2009), *Unrepresented Nations and Peoples Organization* (UNPO).

¹⁷⁰ Musabekov, a.g.m., s. 350.

¹⁷¹ Qamarşah Cavadov-Haşim Kalbiyev, “Talışların Hasırcılık Sanatı ve Ahalinin Maişetinde Onun Yeri”, *Tarih ve Onun Problemleri- Nezeri, Elmi, Metodik Jurnal*, 1997-024, Bakü 2003, s. 181.

¹⁷² Emin Kuliyeve, “O Vaprosah Etničeskoy Tolerantnosti v Lenkoran-Astarinskoy Regijone”, *Tarih ve Onun Problemleri Nezeri, Elmi, Metodik Jurnal*, 1997-039, Bakü 2007, s. 317.

2.2. Araştırma Grubunun Genel Özellikleri

2.2.1. Cinsiyete Göre Dağılım

Tablo-1: Cinsiyete göre dağılım

Cinsiyet	Sayı	%
Erkek	75	54,7
Kadın	62	45,3
Toplam	137	100

Tablo 1’de görüldüğü gibi, ankete katılan kadınlar sayısı erkeklerin sayısına yakındır. Örneklemin %54,7’si erkeklerden, %45,3’si ise kadınlardan oluşmaktadır. Azerbaycan halkının geneline bakıldığında kadınların sayısının erkeklerden yüksek olduğu görülür. **ADİK**’in* 2008 yılına ait verilerine göre, Azerbaycan halkının genelinin %50,7’si kadın, %49,3’ü erkektir.¹⁷³ 1990 yıllarından sonra bir taraftan Azerbaycan topraklarında yaşanan Karabağ savaşı, diğer taraftan ise ekonomik sıkıntılarda çare bulmak için Rusya’ya ve başka ülkelere muvakkati göç etme faktörleri ülkede erkeklerin oranını önemli derecede düşürmüştür.

Araştırma sahasını oluşturan Lovayın köyünde istatistik verilere göre, erkek ve kadın oranı birbirine yakın olmasına rağmen, hal hazırda yukarıda bahsedilen göç nedeniyle kadın oranı daha yüksektir. Ankete katılıma itiraz etme hallerinde cinsiyete göre bir farklılık gözlenmemiştir. Anket ve mülakat sırasında, birkaç istisnai durum haricinde kadınlarla iletişim kurmada zorluk yaşanmamıştır. Buradan bölgedeki köy halkının tam bir kapalı toplum özelliğini taşımadığı sonucuna varılabilir. Ama her iki cinsten de aynı derecede ankete katılımında çekingen davranma ve tereddüt etme halleri müşahede edilmiştir.

* Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (ADİK).

¹⁷³ www.azstat.org/statinfo/demographic/ (ADİK’in resmi web sitesi, 25.01.2009).

2.2.2. Yaş Gruplarına Göre Dağılım

Tablo-2: Yaş Gruplarına göre dağılım

Yaş Gruplarına Göre Dağılım	Sayı	%
15-25	44	32,1
26-40	56	40,9
41-60	29	21,2
61 ve yukarı	7	5,1
Cevapsız	1	0,7
Toplam	137	100

Örneklemin yaş için alt sınırı 15 olarak belirlemiştir. Çünkü bu yaşlardan itibaren bireyler kişisel görüş sahibi olabilmekte ve dini düşünceleri şekillenmeye başlamaktadır. Tablo 2'ye göre, en yüksek katılım %40,9'luk bir oranla 26-40 yaş grubundan gelmiştir. Bunu %32,1'lik oranla 15-25 yaş gurubu ve %21,2'lik oranla 41-60 yaş grubu takip etmektedir. En az katılım ise %5,1'lik oranla 61 ve yukarısı yaş gurubundan gelmiştir. Yaş grupları dağılımından anlaşıldığı gibi, araştırma özellikle orta yaşlılar ve genç nesil üzerinde uygulanmıştır.

2.2.3. Ailevi ve Medeni Durumlarına Göre Dağılım

Tablo-3: Medeni Duruma Göre Dağılım

Medeni duruma göre dağılım	Sayı	%
Evli	76	55,5
Bekar	50	36,5
Dul	9	6,6
Cevapsız	2	1,4
Toplam	137	100

Araştırmaya katılanların %55,5'i evli, %36,5'i bekârdır. Dul kişilerin oranı ise %6,6 oranla katılımcıların en az kısmını teşkil etmektedir. Talışlarda evlilik yaşı 20-25

civarında olduğu için toplumun çoğunluğu evlilerden oluşmaktadır. Hatta bazı dağ köylerinde evlilik yaşı 20'den aşağı olduğu dikkat çekmektedir. Bölgede dul kalan kadınların ikinci kez evlenmesine sıcak bakılmamaktadır. Genç yaşında olsa da, dul kalan kadınlar genellikle ömrünün geri kalan kısmını evlenmeden geçirmek zorunda kalmaktadır. Buna sebep, ölmüş eşinin akrabaları tarafından evlenmesinin hoş karşılanmaması ve genel olarak kadının ikinci kez evlenmesinin halk arasında kınanmasıdır. Aynı durum erkekler için söz konusu değildir. Eşi ölen erkek kısa süre sonra evlenebilmektedir.

Azerbaycan'ın güneyi, ülkenin en kalabalık aile yapısına sahip olan bölgedir. Genel olarak ailede çocuk sayısının yüksek olması bütün geleneksel toplumların ortak özelliğidir.¹⁷⁴ Bunun nedenleri geleneksel toplumların tarım ve hayvancılıkla geçinmesi ve bu alanlarda çok sayıda işçiye ihtiyaç olması gösterilmektedir. Yüksek doğurganlığın nedenlerinden bir başkası da doğum kontrol yöntemlerinin yeterince bilinmemesidir. Talış aileleri de yüksek doğurganlık özelliğine sahip olmuştur. Son 10 yıllıklara kadar ailede çocukların sayısı 5-6 ve daha fazla olduğu görülürdü. Günümüzde ise çocuk sayısı 2-3 en fazla 4 sayıya düşmüştür. Bu konuda bir fikir edinmek için deneklere ailedeki kişi sayısı sorulmuştur. Bu soruya verilen cevapları Tablo 4'de görmemiz mümkündür.

Tablo-4: Ailedeki kişi sayısına göre dağılım

Ailedeki kişi sayısına göre dağılım	Sayı	%
2 kişi	2	1,5
3 kişi	10	7,3
4 kişi	35	25,5
5 kişi	25	18,2
6 kişi	39	28,5
7 ve yukarı	21	15,3
Cevapsız	5	3,6
Toplam	137	100

¹⁷⁴ Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi*, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1990, s. 87.

Deneklerin %28,5'i ailedeki kişi sayısını 6, %25,5'i 4, %18,2'i ise ailede 5 kişi olduğunu açıklamıştır. Ebeveynleri hariç tutarsak, araştırma gurubunun ortalama çocuk sayısının 2-4 arasında olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ailede kişi sayısının 7 ve yukarı olduğunu açıklayanlar ise %15,3'lük oranla azlık teşkil etmektedir.

Tablo-5: Deneklerin Evde Birlikte Yaşadıkları Kişilere Göre Dağılım

Birlikte oturan kişiler	Sayı	%
Anne- Babayla	27	19,7
Eşi ve Çocuklarıyla	43	31,4
Eşi, Çocukları ve Aile büyükleriyle	54	39,4
Yalnız	6	4,4
Cevapsız	7	5,1
Toplam	137	100

Tablo 5'de ankete katılanların ailede birlikte yaşadıkları kişilere göre dağılımı gösterilmiştir. Tabloya göre eşi, çocukları ve aile büyükleriyle birlikte yaşayanlar %39,4 ile en yüksek oranı oluşturmaktadır. Bunu %31,4 ile eşi ve çocuklarıyla yaşayanlar takip etmektedir. Geri kalanların %19,4'nün anne-babayla, %4,4'nün ise yalnız yaşadığı görülmektedir. Bu durum bize araştırma sahasında geniş aile tipinin yaygın olduğunu göstermektedir. Fakat %31,4 oranla çekirdek ailenin de küçümsenmeyecek kadar yaygın olduğu ve geniş aile tipinden çekirdek aileye geçiş sürecinin devam ettiği görülmektedir.

2.2.4. Öğrenim Durumlarına Göre Dağılım

Tablo-6: Öğrenim Durumlarına Göre Dağılım

Öğrenim Durumlarına Göre Dağılım	Sayı	%
İlkokul mezunu	12	8,8
Ortaokul-Lise mezunu	102	74,5
Yüksekokul mezunu	21	15,3
Cevapsız	2	1,5
Toplam	137	100

Azerbaycan'da 1930 yıllarından itibaren, ateist nesil ve Sovyet vatandaşı yetiştirmek için, SSCB tarafından genel halk eğitimi başlatılmış, milli ve dini kültürden yoksun bir eğitim anlayışı uygulanmağa başlamıştır.¹⁷⁵ Sovyet Komünist Partisinin eğitime büyük önem vermekle birlikte, önce 7 (1921), daha sonra 8 yıllık zorunlu eğitimi gündeme getirmesi (1958), halk arasında okur-yazar olmayanların oranını sıfıra indirmiştir.¹⁷⁶

Azerbaycan okullarında günümüzde 11 yıllık zorunlu eğitim uygulanmaktadır. Buradan halkın okur-yazar düzeyinin ne kadar yüksek olduğu anlaşılmaktadır. 2003 verilerine göre okur-yazar oranı, erkeklerde %99,5, kadınlarda %98,2'dir.¹⁷⁷ Kırsalda bile hiç eğitim görmeyen birilerine rastlamak enderdir. Bu nedenle ankette okur-yazar bilmeyenler şikkı koyulmamıştır.

Tablo 6'da araştırma grubunun öğrenim durumuna bakıldığında deneklerin çoğunluğunun %74,5'lik bir oranla lise mezunu oldukları görülmektedir. Bu durum 11 yıllık mecburi eğitimin toplumdaki etkisinin açık göstergesidir. Deneklerin % 15,3'ü yüksek eğitilmiş, % 8,8'i ise ilkokul mezunudur. Yüksek eğitilmiş şikkı, fakülte mezunlarını ve meslek yüksek okul mezunlarını içermektedir. Bu iki grup aynı şık altında değerlendirilmiştir. Mülakatta ilkokul mezunu olanların çoğunluğunun da yaşlı nesilden olduğu tespit edilmiştir.

2.2.5. Ekonomik Durumlarına Göre Dağılım

Ekonomi, toplumsal yapının alt sistemlerinden birisidir ve toplumun diğer alt sistemleri ile sıkı ilişki içindedir. Çünkü ekonomik olaylar toplumsal olayların bütünü içindedir.¹⁷⁸ Ekonomi toplumsal yaşamı etkileyen önemli bir kurumdur. Ekonomik faktörlerin dini hayat üzerindeki etkisi de yok sayılamaz. Buna göre de araştırmaya katılanların ekonomik durumu, bağımsız değişkenlerden biri olarak ele alınmıştır.

¹⁷⁵ Hayri Erten, *Azerbaycan Üniversite Gençliğinde Dini Hayat*, (Bakü Devlet Üniversitesi Örneği) İdeal Usta Basım Yayın, Konya 2008, s. 37.

¹⁷⁶ Mihriban Gasımova, *Azerbaycan'da Dini Hayat*, (Bakü Örneği) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Ankara 1999, s. 32.

¹⁷⁷ Erten, a.g.e., s. 27.

¹⁷⁸ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa 2005, s. 180.

Tablo-7: Ekonomik durumlarına göre dağılım.

Ekonomik Durumuna Göre Dağılım	Sayı	%
Alt düzeydedir	53	38,7
Orta düzeydedir	81	59,1
Yüksek düzeydedir	2	1,5
Cevapsız	1	0,7
Toplam	137	100

Tablo 7’de görüldüğü gibi deneklerin ekonomik durumlarına göre dağılımı üç grup altında toplanmıştır. Bu gruplaşma aylık gelir miktarına göre değil, ekonomik durumun alt, orta ve yüksek düzeyde olması şeklindedir. Araştırma sahasında aylık gelir miktarını tespit etmenin zorluğu böyle bir gruplaşmayı zorunlu hale getirmiştir. Özellikle kırsal alanda gelir miktarının yıllık olarak belirtmek eğiliminin yaygınlığı¹⁷⁹ araştırma sahamız için de geçerli olduğu gözlemlenmiştir. Zira ailelerin birçoğuna gelir mevsimi olarak dahil olmaktadır veya aylık gelen gelir miktarı temel geçim kaynağı olmamaktadır.

Bu günlerde Azerbaycan’da minimal emek ücreti 60 manat (80\$)’tır ve bu miktar son 5 yılda 10 kat artarak bu miktara yükselmiştir. Fakat işsizliğin yaygın olması ve özel sektörlerde çalışan işçilere de çok düşük ücret verilmesi köy halkının aylık gelir miktarını önemli derecede düşürmüştür. Bu nedenle halkın temel gelir kaynağını mevsimi tarımsal faaliyetler teşkil etmektedir.

Tablo 7’ye göre, deneklerin %38,7’sinin ekonomik durumu alt, %59,1’inin orta, %1,5’inin ise yüksek düzeydedir. İlk bakışta ekonomik durumu alt düzeyde olanların oranının yüksek olması beklenildiği halde, anket verilerine göre ekonomik durumları orta olanlar çoğunluğu oluşturmuştur. Fakat mülakatta gelir miktarının orta olduğunu belirtenlerin birçoğunun aylık gelir miktarının tahmini olarak 100 manattan aşağı olduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen onlar kendi ekonomik durumlarını orta düzeyde olduğunu addetmişlerdir.

¹⁷⁹ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s. 65.

Araştırmaya katılanlara, ayrıca ailesinin toplam gelirinde en yüksek oranını oluşturan gelir kaynağı sorulmuştur. Bu konuda elde edilen bulgular Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo-8: Deneklerin Ailesinin Toplam Gelirinde En Yüksek Orandaki Gelire Göre Dağılım

Gelir Kaynakları	Sayı	%
Tarımsal faaliyetler	46	33,5
Hayvancılık faaliyetleri	6	4,37
Ticaret	6	4,3
İnşaat/İmalat faaliyetleri	5	3,6
Kamu kuruluşlarında çalışarak	35	25,5
Yurt dışında çalışan yakınların yardımları	16	11,6
Başka	20	14,5
Cevapsız	3	2,18
Toplam	137	100

Tablo 8’de görüldüğü gibi, deneklerin %34,3’ü gelirlerinin en yüksek oranını tarımsal faaliyetlerden, %26,1’nin kamu kurumlarındaki görevlerinden, %4,5’nin hayvancılık, %3,7’sinin inşaat ve imalat işlerinden, %4,5’nin ticari faaliyetlerden, %11,9’nun ise yurt dışında çalışan yakınlarının yardımlarından elde ettikleri tespit edilmiştir. Deneklerin %14,9’u “başka” seçeneğini işaretlemiş ve genellikle hiçbir yerden gelirlerinin olmadıklarını açıklamışlardır. Bazı katılımcılar ise devlet tarafından verilen “sosyal yardımla” geçindiklerini belirtmişler. %2,2’si ise soruya hiçbir cevap vermemiştir.

2.2.6. Mesleki Statüleri Göre Dağılım

Tablo-9: Mesleki Statülerine Göre Dağılım

Mesleklere Göre Dağılım	Sayı	%
Çiftçi	18	13,1
İşçi	3	2,2
Memur	30	21,9
Esnaf-Zanaatkâr	2	1,5
Ev hanımı	16	11,7
Emekli	12	8,8
İşsiz	47	34,3
Başka	9	6,6
Toplam	137	100

Tablo 9’da araştırmaya katılanların mesleki statülerine göre dağılımına bakıldığında %13,1’in çiftçi, %2,2’sinin tarım sektörünün haricindeki işçi, %21,5’in memur, %1,5’in esnaf veya zanaatkâr, %11,7’sinin ev hanımı, %8,8’in emekli, %34,3’nün ise işsiz olduğu görülmektedir. %6,6 oranla başka seçeneğini işaretleyenler de talebelere ve diğer mesleklerden oluşmaktadır.

İşsizlik oranının yüksek olması kırsal bölgelerde ekonomik alanda ciddi problemlerin olmasından haber vermektedir. Ev hanımlarının da bir anlamda işsiz oldukları addedilse bu miktar daha da yükselecektir. Fakat bu işsizlik mutlak manada hiçbir işle uğraşmamak anlamında değildir. Çünkü deneklerin birçoğu, örneğin tarımsal faaliyetlerde bulunmakta ve bunu bir iş saymamaktalar. Araştırma sahasında “iş” deyince, kamu kuruluşlarında çalışma şeklinde anlaşılma eğiliminin yaygın olduğu görülmektedir. Böyle bir eğilimin Sovyet döneminden kalan bir zihniyetin etkisi olabilir. Zira Sovyet döneminde herkesin kamu kurum ve kuruluşlarında çalışarak bir işe sahip olması zorunluydu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ HAYATLA İLGİLİ BULGULAR

3.1. Dinin İnanç Boyutu İle İlgili Bulgular

Her bir din bir takım inanç esaslarına dayanmaktadır. Öyle ki, temel inanç esaslarına dayanmayan bir din tasavvur etmek mümkün değildir. En basitinden en gelişmişine kadar ister batıl, isterse hak hangi din olursa olsun, bu inançlar o dinin ayrılmaz birer parçasıdır.¹⁸⁰

Dini inanç, insanın aşkın bir varlığa inanması ile başlar ve ona itaat etmek ve boyun eğmekle tamamlanır. İnsan artık, bu aşkın varlığın kuluna çevrilir. Böylece din, Tanrı ile kul arasında gerçekleşen iletişimin kulun inanç ve davranışlarındaki tezahürü olmaktadır. Başka bir deyişle din, kutsal ve aşkın varlığa ram olma olgusudur.¹⁸¹

Dinlerin özel inanç sistemleri, insanların derinliklerinde yatan ihtiyaçlarına, isteklerine, arzularına hitap ederler. Bu bağlamda, inancın insanlara rahatlık ve güvenlik sağladığı, insanların nereden gelip, nereye gideceğini onlara anlattığına göre, dine inandıkları ileri sürülmektedir. Fakat dini inanç, sadece bireysel ve psikolojik süreçlere ya da ihtiyaç ve eğilimlere indirgenemez. Çünkü insanlar sosyal varlıklardır ve sosyal ilişkiler sistemi olmaksızın bireysel psikolojik varlığını devam ettiremez. İnsanların niçin dindar olduklarını açıklamaya çalışırken aynı gerekçelerle sosyolojik bakış açısına ihtiyaç duymaktayız.¹⁸²

Buna göre de söylenebilir ki, “dini inanç ve dini kimlik, büyük oranda zaman ve mekân faktörleri tarafından tayin edilir ve daima zaman ve mekân faktörlerine dayanır. Bir kişi veya grubun nerede ve ne zaman yaşadığı parametrelerinin, o kişinin dini

¹⁸⁰ Erten, a.g.e., s. 113.

¹⁸¹ Arslantürk- Amman, a.g.e., 148.

¹⁸² Phil Zukerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev., İhsan Çarcıoğlu-Halil Aydınalp, Birleşik Kitapevi, Ankara 2006, s. 188-189.

kimliğini büyük oranda belirlediği gerçeği, din sosyolojisinin temel ilkelerinden biridir”¹⁸³.

Azerbaycan’da günümüzde kendilerini Müslüman adlandıran birçok insanlar, uzun süre tarihsel-toplumsal etkiler nedeniyle iman esaslarını bile bilmezler. Gözlemler göstermektedir ki, Müslüman sayılan birçokları, İslam’ın temel inanç esaslarını ayrıntılı olarak bilmedikleri halde mensup olduğu milli veya etnik kimliğine dayanılarak dini veya mezhebi belirlenir.¹⁸⁴

İncelenen yöre içerisinde de, din, toplumsal yaşamda önemli bir yere sahiptir. Örneklem grupla yapılan görüşmelerde, dine olumsuz yaklaşan, “dine gerek yoktur” gibi açıklamalarda bulunan hiç kimseye rastlanmamıştır. Dini vecibeleri yerine getirmedeğini açıklayan deneklerin çoğunluğu da, davranışının yanlış olduğunu söylemekte ve dinin toplum hayatında gerekli olduğu, dinsiz bir hayat olamayacağını ifade etmektedirler.

Şafi mezhebine bağlı olan Lovayın köyünde, “namaz kılmayana cenaze namazı yoktur” görüşünün köy halkı arasında çok sayıda taraftarı vardır. Bazen katı dindarlar* namaz kılmayanların cenaze törenine katılmazlar. Bu gibi inanışlar diğerlerini tedirgin hale getirmekte ve onları dini vecibelere katılmağa zorlamaktadır. Çünkü hiç kimse cenaze namazı kılınmadan “Allahın huzuruna çıkmağı” arzulamamaktadır. Bütün bunlar araştırma sahasında dinin, toplumsal yaşamda önemini açık şekilde ortaya koymaktadır.

3.1.1. Allah İnancı

İslam dininde Allah’a inanç, diğer bütün inanç esaslarının bütünlüğü içinde dini hayatın merkezini oluşturur. Bu bakımdan Kuran’da üzerinde en çok durulan konu Allahın varlığı ve birliği konusudur.¹⁸⁵ İnanç esasları arasında çok önemli bir yere sahip olan Allah inancını ifade eden Kelime-i tevhit ile Peygamberliğin tasdiki dine girmenin ön şartı olmaktadır.

¹⁸³ Zukerman, a.g.e., s. 73.

¹⁸⁴ Ehadov, a.g.e., s. 94.

* Araştırma sahasında yaşayan selefilere ve tarikat ehli, genellikle birbirine muhalif olmakla birlikte bu konuda aynı görüştedirler.

¹⁸⁵ Bakara, 2/225; Meryem, 19/65; Enbiya, 21/25.

Bütün evrensel dinlerde ortak olan Allah inancı dinden dine olduğu gibi, kişiden kişiye de farklılık göstermektedir. Allah inancını kültürel bir miras olarak elde edenler, kendi zihinsel çabasıyla Allah inancına ulaşan bir insanın inanma derecesi tabii ki farklı olacaktır. Nitekim araştırma sahamızda Allah ile ilgili inancın düşünsel bir çabayla elde edilmiş bir inanç olmaktan ziyade kültürel bir miras olarak alınmış bir inanç olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılanların Allaha inançla ilgili durumları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo-10: Allah inancı

Allah İnancı	Sayı	%
Allaha şüphesiz inanırım	128	94,1
İnanırım ama bazı şüphelerim var	7	5,1
Her kes inandığı için inanırım	1	0,7
Allaha inanmıyorum	-	
Cevapsız	1	0,7
Toplam	137	100

Tablo 10’da görüldüğü gibi, Allaha şüphesiz inanma oranı %94,1’dir. Allaha inanmakla beraber bu konuda bazı şüpheleri olanların oranı %5,1’dir. Denekler arasında Allaha inanmayan hiç kimse bulunmamıştır. %0,7’si ise bu soruya hiçbir cevap vermemiştir.

Anket sonuçları, Allah inancı konusunda toplumun, Azerbaycan’da Sovyet rejiminin dine karşı gerçekleştirdiği politikadan fazla etkilenmediğini, dini pratikler alanı zayıflamakla birlikte, inanç alanının canlılığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Bakû’de “Beynelhalk Sosyoloji Araştırmalar Merkezi”nin desteği ile Dr. Tair Faradov tarafından Azerbaycan’da dini hayattaki gelişmeleri konu alan, Azerbaycan’da mevcut diğer din mensuplarının da katıldığı araştırmada, deneklerin %63,4’nün inançlı, bunların da %6,7’nin ise çok dindar olduğu tespit edilmiştir. %10,4’ü inançlı ve ya inançsız konusunda tereddütlü olduklarını, %7,1’i inançsız, %8,6’sı bu konuya ilgisiz olduklarını açıklamışlardır. Deneklerin sadece %3,8’i kendilerini katı ateist

saymışlardır.¹⁸⁶ 1999 yılında Bakû’de gerçekleştirilen bu araştırma, bağımsızlığına henüz yeni kavuşmuş Azerbaycan toplumunda ateistliğin çok yaygın olmadığını kanıtlamaktadır.

Tablo-11: Allah inancı/ Eğitim durumu

Allah inancı/Eğitim	İlkokul Mezunları		Lise mezunu		Yüksek Eğitimli	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Allaha Şüphesiz İnanırım	14	100	94	93,1	20	95,2
İnanırım ancak bazı Şüphelerim var	-		6	5,9	1	4,8
Herkes inandığı için inanırım	-		1	1	-	
Allaha İnanmıyorum	-		-		-	
Toplam	14	100	101	100	21	100

* χ^2 : 1,263 df: 4 p= 0,868

Tablo 11’e göre, Allaha şüphesiz inanma durumu ilkökul mezunlarında %100, lise mezunlarında %93,1, yüksek eğitimlilerde ise %95,2 olarak görülmektedir. Allahın varlığına şüphe duyanlar lise mezunlarında %5,9 olduğu halde, yüksek eğitimlilerde %4,8 oranındadır. İlkokul mezunları arasında ise, Allahın varlığına şüphe duyan hiç kimse bulunmamıştır. Bu sonuçlara göre, eğitim durumunun değişmesi ile Allah inancı oranında farklılaşmalar gözlemlense de ki-kare testine göre, Allaha inanma ile eğitim durumu arasında ($p > 0,05$) anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Allah’a inanma oranı lise mezunlarında en düşük orandadır. Aynı şekilde Allah’a inanma konusunda şüphe duyanlar da lise mezunlarında üstünlük teşkil etmektedir. Bunun nedeni lise mezunlarının dini konularda yanlış bilgilere sahip olmaları olabilir. Lise programlarında hiçbir dini eğitimin olmaması ve tamamen materyalist bir eğitime üstünlük verilmesi de bu konuda etkili bir faktör olabilir. Oysa günümüzde, yüksek eğitim alanlara kısıtlı bir şekilde olsa da dinler

¹⁸⁶ Tair Faradov, “Religiosity in Post-Soviet Azerbaijan A Sociological Survey”, *ISIM Newsletter* 8/2001, www.isim.nl, s. 27.

hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca diğer eğitim gruplarına oranla, yüksek eğitimliler dini bilgileri elde etmede daha büyük imkana sahipler.

Araştırma sahasında yüksek eğitimli olan kişilerin büyük çoğunluğu eğitimini Sovyet döneminde almıştır. Bu dönemde yüksek eğitim alanlar zorunlu olarak “ilmi ateizm” dersinden geçmek durumunda idiler. Anket sonuçları araştırma sahasındaki eğitimi yüksek olanların, din karşıtı aktivitelerden fazla etkilenmediğini ortaya koymaktadır. Görüşmede de, deneklerin birçoğu eğitimleri sırasında bu gibi dersleri ciddiye almadıklarını açıklamış, hatta bir kişi “ilmi ateizm” dersini okutan hocanın “namaz kıldığını gördüğünü” söylemiştir.

Mihriban Gasımova'nın “Azerbaycan'da Dini Hayat; Bakü Örneği” adında, başkent Bakû'de gerçekleştirdiği araştırmada, bu araştırmada elde edilen sonuçların aksine, öğrenim durumunun yükselmesi ile Allah inancı oranında bir düşüş olduğu tespit edilmiştir¹⁸⁷. Fakat söz konusu çalışmanın kent merkezinde gerçekleştirildiği unutulmamalıdır. Bu farklılığın kent hayatı ile kırsal hayat arasındaki farklılığından ileri gelmiş olabilir. Çünkü kırsal toplumlarda dini inançlar ve tutumların belirlenmesinde kültürün etkisi daha güçlü ve baskıcıdır. İnsanlar dini inanç ve pratikleri kendi zihinsel çabaları sonucunda değil, çok vakit kültürel bir miras olarak benimsemektedirler.

Allaha inanç ile cinsiyet arasındaki ilişkiye bakıldığında ise aşağıdaki tablo önümüze çıkmaktadır.

¹⁸⁷ Gasımova, a.g.t., s. 35.

Tablo-12: Allaha inanma/Cinsiyet

Allah inancı/Cinsiyet	Erkek		Kadın	
	Sayı	%	Sayı	%
Allaha Şüphesiz İnanırım	69	93,2	59	95,2
İnanırım ancak bazı Şüphelerim var	5	6,8	2	3,2
Herkes inandığı için inanırım	-		1	1,6
Allaha İnanmıyorum	-		-	
Toplam	74	100	62	100

* χ^2 : 2,024 df: 2 p=0,364

Tablo 12'ye göre, erkelerden Allaha hiçbir şüphe duymadan inanların oranı %93,2 iken, bu oran kadınlarda %95,2'dir. Yine de benzer bir şekilde erkeklerin %6,8'si, kadınların ise %3,2'si Allahın varlığına şüphe duyduğunu belirtmişlerdir. Kadınlardan %1,6'sı (sayı 1) ise "her kes inandığı için Allah inandığını" belirtmiştir. Anket sonuçlarında kadınların erkeklere oranla daha çok Allah inancına bağlı oldukları görülmektedir. Fakat istatistik analizlere göre, Allah inancı ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo-13: Allah inancı/Medeni durum

Allah İnancı/ Yaş	Bekar		Evli		Dul	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Şüphesiz İnanırım	48	96	72	94,7	7	77,8
Şüphem var	2	4	4	5,3	1	11,1
Herkes inandığı için inanırım	-		-		1	11,1
Toplam	50	100	76	100	9	100

* χ^2 :15,023 df: 4 p = 0,005 (p< 0,05)

Allah inancı ile medeni durum arasındaki ilişkilere bakıldığında, denekler arasında bekarların %96'sı, evlilerin %94,7'si, dul olanların ise %77,8'i şeksiz şüphesiz Allah'a inanmaktadırlar. Allah'a inandığı halde, bu konuda bazı şüpheleri olanların oranı bekarlarda %4, evlilerde %5,3, dul olanlarda ise %11,1'dir. Her kes inandığı için Allaha inanlar seçeneğini bekar ve evlilerden kimse işaretlemediği halde, dul olanlarda bu

durum %11,1 oranındadır. Tablo 13'deki bu verilere göre, $p < 0,05$ düzeyinde ki-kare testine göre, örneklemin medeni durumu ile Allah inancı arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Allan inancını etkileyen değişkenlerden birinin de yaş grupları olduğu varsayılmaktadır. Bu bağlamda örneklerim Allah inancı/yaş arasındaki ilişki Tablo 13'de verilmiştir.

Tablo-14: Allaha inanma/Yaş

Allah inancı /Yaş	15-25 yaş		26-40 yaş		41-60 yaş		61 ve üstü	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Şüphesiz inanırım	42	95,5	51	91,1	27	96,4	7	100
İnanırım ancak şüphelerim var	2	4,5	5	8,9	-		-	
Herkes inandığı için inanırım	-		-		1	3,6	-	
Allaha inanmıyorum	-		-		-		-	
Toplam	44	100	56	100	28	100	7	100

* χ^2 : 7,290 df: 6 p= 0,295

Tablo 14'de görüldüğü gibi, şeksiz şüphesiz olarak Allah'a inananların oranının 15-25 yaş grubunda %95,5, 26-40 yaş grubunda %91,1, 41-60 yaş grubunda %96,4, 61 ve yukarı yaş grubunda ise %100'dür. Allan'ın varlığına inandığı halde bazı şüpheleri olduğunu ifade edenlerin oranı 15-25 yaş grubunda %4,5, 26-40 yaş grubunda %8,9'dur. Diğer yaş gruplarından bu seçeneği işaretleyen olmamıştır. 41-60 yaş gurubundan %3,6'sı ise her kes inandığı için Allaha inandığını ifade etmiştir. Bu duruma göre, 15-25 yaş gruplarından 26-40 yaş gruplarına doğru gidildikçe Allah inancı oranında bir düşüş, 41-60 ve yukarı gidildikçe ise Allaha inanma oranında düzenli bir artış gözlemlenir.

Bu sonuç, bir taraftan günümüz Azerbaycan'da gençlerin orta yaşlılara nazaran dine daha ilgi duyduklarını göstermekte, diğer taraftan da genel bir olgu olan "ihtiyarladıkça ölüm korkusu gibi nedenlerle yeniden dine karşı olan ilginin artması" gerçeğini doğrulamaktadır. Orta yaş grubu (26-40) ise, Allah inanma konusunda en

düşük oranı teşkil etmektedir. Bunun nedeni olarak, orta yaşlıların Sovyet döneminde aldıkları eğitimden, diğer yaş gruplarına oranla daha çok etkilendikleri düşünülebilir. Çünkü kapsamlı bir ateist eğitimin uygulanması, günümüzdeki orta yaşlıların ortaokul ve lise eğitimi aldıkları yıllara denk gelmektedir. Tabi ki, böyle bir eğitim süreci, orta yaşlıları dini tamamen inkâr etmeğe götürmemiştir, fakat inanç konularında bazı şüpheleri uyandırmış olabilir.

3.1.2. Peygamber İnanç

Semavi dinlerde Allah'ın mesajını insanlara ileten araçlar ve Allahın elçileri olarak bilinen peygamberlere iman etme, önemli bir inanç esasıdır. İslam dininde de “amentü”nü teşkil eden iman esaslarından biri de, genel olarak bütün peygambere ve ayrıca Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmaktır.¹⁸⁸

Tablo-15: Peygamberlere inanç

Peygamberlere inanç	Sayı	%
Bütün peygamberlere inanırım	122	89,1
İnanırım ama bazı şüphelerim var	11	8,0
Cevapsız	4	2,9
Toplam	137	100

Tablo 15'de gösterildiği üzere, “amentü”de yer alan peygamberlere inanç konusunda deneklerin %89,1'nin bütün peygamberlere inandığı tespit edilmiştir. Bu konuda bazı şüpheleri olanlar ise örneklem grubun %8'ini teşkil etmektedir.¹⁸⁹ Görüşme sırasında “peygamberimiz kimdir” sorusu sorulmuştur, bu soruya denekler, hiçbir tereddüt etmeden Hz. Muhammed cevabını vermişler.

Ayrıca başka “hangi peygamberleri biliyorsunuz” sorusuna en çok Hz. Musa ve Hz. İsa cevabı verilmiştir. Köy halkı arasında özellikle Hz. Musa'nın menkıbeleri yaygındır. Mütemadi olarak dini ritüellere katılanların bu peygamberlerin adlarını

¹⁸⁸ Bakara, 2/98; Bakara, 2/177; Nisa, 3/136.

¹⁸⁹ Bkz. Tablo 11.

duymaması mümkün değildir. Çünkü genellikle yedi gün devam eden yas merasimlerinde konuşan “mollalar”ın sohbet konusu, esasen peygamber menkıbelerinden meydana gelmektedir.

Yine de örneklem grupla yapılan görüşmede, peygamberler konusunda erkeklerin kadınlara oranla daha çok bilgiye sahip oldukları gözlenmiştir. Bu durumun dini programları izleme, dini edebiyat okuma vb. birçok nedenleri olabileceği gibi, en esas nedenlerinden birinin de cenaze merasimlerine katılma olabilir. Bu merasimlere katılan kadınların mollaları dinleme imkanı olmamaktadır. Böylece kadınların, dini bilgileri elde etme konusunda erkeklere nazaran imkânları daha kısıtlıdır.

Araştırmaya katılanların ayrıca Hz. Muhammed’in peygamberliği hakkında ne düşündükleri, Onu bir peygamber mi, yoksa sıradan bir insan olarak mı gördükleri konusu incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu konuda elde edilen verileri Tablo 16’da görmek mümkündür.

Tablo-16: Hz. Muhammed’in Peygamberliğine Karşı Tutumlar

Hz. Muhammed inancı	Sayı	%
Allahın Resulü olduğuna kesin inanıyorum	127	92,7
Bu konuda bazı şüphelerim var	7	5,1
Yetenekli bir devlet reisi olarak görüyorum	1	0,7
Sadece bir insan olarak görüyorum	-	
Peygamber olduğuna inanmıyorum	-	
Cevapsız	2	1,5
Toplam	137	100

Tablo 16’ya göre, Hz. Muhammed’in Allah resulü olduğuna şüphesiz inananların oranı %92,7’dir. Hz. Muhammed’in peygamberliği konusunda bazı şüpheleri olanların oranı ise %5,1 olduğu görülmektedir. Peygamber değil, fakat yetenekli bir devlet reisi olarak görenlerin oranı ise %0,7’dir. Hz. Muhammed’in “peygamber olduğuna inanmıyorum” ve “sadece bir insan olarak görüyorum” seçeneğini, deneklerden hiçbir kimse işaretlememiştir. Hem anket verilerinden, hem de mülakat sırasında deneklerin

Hız. Muhammed'e aşırı saygı duydukları tespit edilmiştir. Hız. Muhammed adı çekilende, her defa salavatı şerif getirilmekte ve buna elin de yüze sürülmesi eşlik etmektedir.

Tablo- 17: Peygambere inanç / Cinsiyet ilişkisi

Peygambere inanç /Cinsiyet	Erkek		Kadın	
	Sayı	%	Sayı	%
Allahın Resülü olduğuna inanıyorum	67	91,8	60	96,8
Bu konuda bazı şüphelerim var	5	6,8	2	3,2
Yetenekli bir devlet reisi olarak görüyorum	1	1,4	-	
Toplam	73	100	62	100

* χ^2 : 1,787df: 2 p= 0,409

Hız. Muhammed inancı ve cinsiyet değişkeni ilişkisine baktığımızda, erkeklerin %91,8'inin, kadınların ise %96,8'inin Hız. Muhammed'in peygamber olduğuna şüphesiz inandıklarını açıklamışlardır. Bu konuda bazı şüpheleri olduğunu açıklayanların oranı ise erkeklerde %6,8, kadınlarda ise %3,2'dir. Erkeklerin %1,4'ise Hız. Muhammedi büyük bir yönetici ve devlet reisi olarak görmektedir. Buna duruma göre, Hız. Muhammed'in peygamber olduğuna inama oranı, kadınlar arasında daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ki-kare testine göre, Hız. Muhammed inancı ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

3.1.3. Kutsal Kitap İnancı

Semavi dinlerin ortak özelliklerinden biri de kutsal kitaplara inançtır. Bu kutsal kitapları Zebur, Tevrat, İncil ve Kuran şeklinde sıralanabilir. İslam'a göre Kuran'dan önce nazil olan kutsal kitaplar tahrif edilmiş¹⁹⁰, Kuran'ı Kerim ise Allahın muhafazasıyla tahrife uğramaktan korunmuştur.¹⁹¹

¹⁹⁰ Bakara, 2/42, 146; Maide, 5/13,14,15;

¹⁹¹ Hicr, 15/9

Tablo-18: Kutsal Kitaplara İnanç

Kutsal Kitaplara İnanç	Sayı	%
Bütün kutsal kitaplara inanırım	122	89,1
Bu konuda bazı şüphelerim var	11	8,0
Cevapsız	4	2,9
Toplam	137	100

Tablo 18’de görüldüğü gibi, araştırmaya katılanların “amentü”de yer alan Kutsal Kitaplara inandığını belirtenlerin oranı %89,1’dir. Bu konuda bazı şüpheleri olanları ise deneklerin %8’ini oluşturmaktadır. Burada dikkat çeken bir husus deneklerin, kutsal kitaplara inanç ile peygamberlere inancının eşit oranda olmasıdır. Her iki inanç esasına inanların oranı %89,1’dir. Bu duruma göre, peygamberliğe inanmayla kutsal kitaplara inanmanın deneklerin zihinlerinde bir bütünlük oluşturduğu söylenebilir.

Görüşme sırasında deneklerin, Kuran’ın tahrif olmadan günümüze ulaşması inancında hemfikir olduğu gözlenmiştir. Bazı denekler, bu konuda çok aşırı düşünerek Kuran’ın ayet veya harflerinin yanı sıra, hareke ve noktalarının da Peygamber döneminden değişmeden günümüze ulaştığını belirtmişlerdir. Yine de deneklerin Kuran’a aşırı saygı duydukları; Kuran’ı Kerimi evlerde yüksek yerlerde, özel kılıflarda bulundurdukları tespit edilmiştir.

3.1.4. Ahiret İnanç

“Amentü”de yer alan inanç esaslarından biri de “ahirete iman”dır. Kuran’da, ahirete iman birçok ayette Allah’a imanla beraber zikredilmiş, dünya hayatının geçici, ahiretin ise ebedi olduğu açıklanmış ve böylece önemli bir inanç esası olduğu vurgulanmıştır.¹⁹²

¹⁹² Ayetler için bkz. Bakara, 2/177; Nisa, 4/38; Tevbe, 9/44

Tablo-19: Ahiret inancı

Ahiret inancı	Sayı	%
Ahirete şüphesiz inanıyorum	119	86,9
Bu konuda bazı şüphelerim var	14	10,2
Cevapsız	4	2,9
Toplam	137	100

Tablo 19’da verildiği gibi, araştırmaya katılanların %86,9’unun ahirete şeksiz şüphesiz inanmaktadır. Bu konuda bazı şüpheleri olduklarını açıklayanlar deneklerin %10,2’sini teşkil etmektedir. Deneklerin %2,9’u ise bu soruya cevap vermemiştir.

Deneklerin ahiret inancı diğer inanç esaslarına inanmaya oranla daha düşüktür. Fakat Azerbaycan’da yapılan diğer anket çalışmalarına bakıldığında bu sonuçların yine de önemli derecede yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim Hayri Erten’in Azerbaycan’da Üniversite Gençliğinin Dini Hayatı üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada deneklerin %45,9’nun¹⁹³, M. Gasımova’nın yaptığı anket çalışmasında ise deneklerin %68,5’nin¹⁹⁴ ahirete samimiyetle inandığı ortaya çıkmıştır. Böylece bu araştırma sonuçlarıyla yukarıda adları geçen araştırmaların sonuçları arasında büyük farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Yine de bu farklılığın, köy dindarlığı ile şehir dindarlığı arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı söylenebilir.

Sovyet döneminde din karşıtı propagandalar, şehirlerde daha güçlü yapılmaktaydı. Örneğin, dinin zararları hakkında konferanslar şehirlerde düzenlenmekte, “Ateist Militanlar Cemiyeti” de yalnız şehir merkezlerinde faaliyet göstermekteydi. Diğer taraftan, dini hayatı canlı tutan “kutsal yerler”, ziyaret yerleri, türbeler kırsal bölgelerde çok sayıda bulunurken, şehirlerde bu yerler tamamen yok edilmişti. Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra, şehirlerde bazı türbe ve ziyaret yerleri yeniden inşa edildi, fakat bunların sayıları çok azdır. İşte bu gibi nedenlerle kırsal alanda dini hayatın şehirlere oranla daha canlı olduğu düşünülebilir.

¹⁹³ Erten, a.g.e., s. 133.

¹⁹⁴ Gasımova, a.g.t., s. 38.

Tablo-20: Ahiret inancı/Eğitim durumu

Ahiret inancı/Eğitim	İlkokul mezunu		Lise mezunu		Yüksek eğitilmiş	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Şüphesiz İnanırım	13	92,8	88	89,8	19	90,5
Şüphem var	1	7,2	10	10,2	2	9,5
Toplam	14	100	98	100	21	100

$$* \chi^2: 1,289 \quad \text{df: } 3 \quad p= 0,906$$

Tablo 20’de, Ahirete inanç ile eğitim durumu ilişkisi konusunda elde edilen bulguları görebiliriz. Buna göre, ahirete şüphesiz inanma oranı ilkökul mezunlarında %92,8, lise mezunlarında %89,8, yüksek eğitilmişlerde ise %90,5’dir. Deneklerin eğitim seviyesi ilkökoldan lise eğitimine doğru yükselirken ahiret inancında bir düşüş olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, Allah inancı/Eğitim ilişkisi konusunda yapılan açıklamada olduğu gibi*, liselerdeki eğitim programından kaynaklanabilir. eğitilmişlerde ise, lise mezunlarına oranla ahiret inancı yüksektir. Bununla birlikte, eğitim durumuna göre ahiret inancında önemli bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Ki-kare testine göre de, Ahiret inancı ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

3.1.5. Melek İnancı

“Amentü”nü meydana getiren inanç esasları bir diğeri de meleklerle inançtır. İslam’a göre melekler, Allah’ın emriyle çeşitli görevleri yerine getiren, gözle görülmeyen, duyu organlarıyla algılanmayan, sürekli Allah kulluk eden, asla günah işlemeyen, nurani ve ruhani varlıklarıdır. Örneklem gruba meleklerle inançla ilgili tutumları sorulmuş ve bu konuda elde edilen veriler Tablo 21’de gösterilmiştir.

* Bkz. Tablo-11

Tablo-21: Meleklerle İnanç

Meleklerle İnanç	Sayı	%
Meleklerle şüphesiz inanırım	116	84,7
Bu konuda bazı şüphelerim var	17	12,4
Cevapsız	4	2,9
Toplam	137	100

Deneklerin meleklerle inanma oranı (84,7) diğer inanç esaslarına nazaran daha düşük olduğu görülmektedir. Deneklerin %12,4'ü meleklerle inanç konusunda bazı şüpheleri olduğunu açıklamışlardır.

Yapılan mülakatlarda, deneklerin çoğunluğu meleklere “nurdan yaratılan, gözle görülmeyen varlıklar” olarak tanımlamışlardır. Denekler tarafından en çok hatırlanan meleklerin, Azrail ve Cebrail olduğu tespit edilmiştir. Halk arasında özellikle “Azrail”den ruhları kabzetme görevi sebebiyle çok korkulduğu ve adının anılması hoş karşılanmadığı gözlenmiştir. Allahın kendisini tabiat hadiseleriyle görevlendirdiği Mikail isimli meleği hatırlayanların sayısı diğerlerine nazaran daha azdır. Yine de ahiret günü sura üflemeyle görevli olan İsrail ve “kabirde azap veren” Münker ve Nekir isimli iki melekten bahsedenler de vardır. Gözlemlere göre, yöre halkı arasında melek inancının kitabi bilgilere değil, genellikle geleneksel kültürde yerleşen inanışlara dayandığı görülmektedir.

Melek ve ahiret inançlarının diğer inanç esaslarına göre düşük bir oranda olması, Sovyet döneminde insanların zihniyetine yerleşmiş maddecilikten ileri gelebilir. Sovyetler zamanı anti-dini propagandalarda somut ve elle tutulan şeylerin önemsenmesi, melek ve ahiret gibi inançları daha çok etkilemiştir. Çünkü deneklerin bazıları “Allaha inanıyorum, fakat insan ölümden sonra diriltilir mi?!” “Cennete ve Cehenneme inanıyorum, fakat bunlar dünyadadır” şeklinde, sayıları az da olsa, görüş beyan edenler de olmuştur.

3.1.6. Kaza ve Kader İnancı

Kaza ve kadere iman etme, İslam dininin inanç esaslarından bir diğeridir. İslam'a göre kaza ve kader, Allah'ın ezelden ebede kadar olacak bütün şeyleri ezeli ilmiyle bilip, takdir etmesi ve zamanı gelince kulun seçimine göre yaratmasıdır. Kader inancı aynı zamanda “amentü” deye bilinen inanç esasları içerisinde yer almaktadır ve İslam'a girmenin ilk şartlarından biri olmaktadır. Araştırmaya katılanların inanç esaslarıyla ilgili tutumları incelenirken, kadere inanma durumları da tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 22'de, kader inancıyla ilgili elde edilen buluları görebiliriz.

Tablo-22: Kader İnancı

Kader İnancı	Sayı	%
Kadere inanıyorum	121	88,3
Kararsızım	12	8,8
Cevapsız	4	2,9
Toplam	137	100

Tablo 22'de, deneklerin %88,3'ünün kaza ve kader inancına sahip olduğu görülmektedir. Deneklerin %8,8'i ise, kader inancı konusunda kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Araştırma yöremiz de dâhil, Azerbaycan'da kaza ve kader inancı genellikle “alın yazısı” adı altında bilinmektedir. Kaza-kader deyiminden ise bela ve afetler anlaşılmaktadır. Bu açıdan araştırma yöresinde “Allah'ım bizi kaza-kaderden koru” şeklindeki duaların yaygın olduğunu görmekteyiz.

Deneklerin kader inancında da sorgulamadan topluca kabul etme eğilimini sezme mümkündür. Çünkü mülakatta “alın yazısı nedir” sorusuna deneklerin büyük çoğunluğu, “Allah'ın insanın doğumu, ölümü gibi, önemli hadiselerin zamanının belirlemesidir” şeklinde cevaplamışlardır. Yine de “yazıya pozu yoktur” yani, kaderin değişmeyeceği inancına sahip olmakla beraber, kurban kesme ve sadaka vermekle belanın (ğəzo-ğədər) kaldırılacağına inanılmaktadır.

Araştırma sahasında dindarlığın inanç boyutu ile ilgili önemli bir husus da inanç ilkelerine bağlılık oranları arasındaki yakınlık ve bu ilkelerin birbiriyle olan ilişkisidir. Genel olarak değişkenler, araştırma sahasında inanıp inanmama oranlarını çok fazla etkilememektedir. Yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, ekonomik düzey gibi değişkenler yalnızca %3 ile %6 oranında etkindir. Örneklem grubun, demografik özellikleriyle dini inanç esaslarına inanıp inanmama durumları arasındaki ilişki ele alındığında, bir durum hariç (Allah inancı/Medeni durum) ki-kare testine göre ($p < 0,05$ düzeyinde) anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Araştırma evreninin kırsal bir toplum yapısına sahip olması, yerleşen değerler ne olursa olsun bunların korunup, diğer nesillere aktarılmasını gerektirmektedir. İnanç ilkeleri için de durum aynıdır. İnanç ile ilgili esaslar yerleşir bir miras olarak toptan alınıp nesilden nesle devredilirler. Buna göre de, inanç esaslarının demografik özelliklere göre farklılaşmadığı düşünülebilir.

3.1.5. Halk İnançları ve Batıl İnançlar

Toplumların sahip oldukları inançlar, tarihleri boyunca karşılaştıkları farklı din ve medeniyetlerden, coğrafi koşullardan etkilenmişlerdir. Bu etkilenme evrensel nitelikte olan büyük dinlere mensup olanlar için de geçerlidir. Evrensel nitelikli büyük dinler yaygınlaştıkça bu dinlere yeni girenlerin sayısında bir artış olmuş, bunlar eski inançlarının bir kısmını yeni dinin içinde örtülü bir şekilde sürdürmüşlerdir. Toplumların eski inanışlarının varlığını evrensel dinler içerisinde bu şekilde devam ettirmeleri sebebiyle halk inançlarını ortaya çıkarmıştır. Fal, türbelerinden şefaath bekleme, cin çarpması vb. halk inanışları konusunda İslam dinin tavrı bu tür inançları reddi yönündedir. Fakat bu tür inanç ve uygulamalar her toplumda olduğu gibi, Azerbaycan toplumunda vardır.

Halk inanışları deyiminde, halk arasında yaygın olan toplumsal kabullenmeler, benimsemeler, adet-gelenek olarak varlığını sürdüren bir takım folklorik uygulama ve pratikler anlaşılır.¹⁹⁵ Toplumlar varlık süreçlerinde yaşamlarına derinlemesine nüfuz

¹⁹⁵ Ali Çelik, *İslamın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*, Beyan Yay., İstanbul, 1995, s.17.

eden adet, anane, inanç ve geleneklerini, yeni bir dinle, kültürle veya felsefi düşünceyle karşılaştıkları zaman bünyelerine nüfuz eden adetleri ve inançları kolay kolay terk edemezler.

Bir takım gizli tekniklerle tabiatüstü güçlerle bağlantı kurarak insanlara etki edilebileceği temeline dayanan bu tür batıl inançlar, özünde gizli bir yön taşıdıklarından tarih boyunca insanların sürekli ilgisini çekmişlerdir. Günümüzde de insanların pozitif yollarla çözemedikleri problemlerinin muhtemel çözümü olarak bu tür uygulamalara yöneldikleri görülmektedir.¹⁹⁶ Modern toplumlarda büyüün büyük ölçüde önemini kayıp etmesi ve ortadan kalkması varsayılrsa da, tehlike anlarında ya da zor durumlarda büyü ve buna benzer uygulamalara başvurdukları gözlenir. Tehlikeli işlerde çalışanlar, savaş gibi şans faktörünün önemli olduğu durumlarda olanlar yanlarında bazı eşyalar taşımaktadırlar. Bunların ya insanı koruduğuna ya da şans getireceğine inanılır.¹⁹⁷

Kitlelerin bünyesinde de, bazı çevreler büyü ve halk inançlarına daha çok meyillidirler. Mesela, daha çok duygusal yapıya sahip olan kadınlar, tabiatıyla erkekten çok halk inançlarına yatkınlar. Meslek sınıfları arasında ise köylülerdir. Onların hayatları ve işleri, köylüleri, esrarlı şeylere, toprağın sırları ile ve karanlık güçlerle daha sıkı temasa geçirmektedir.¹⁹⁸ Araştırmaya tabi tutulan evrenin de bir köy toplumu örneğini teşkil ettiğinden, burada halk inanışlarının ne kadar büyük öneme sahip olduğunu anlamak mümkündür. Araştırma sahasında halk inanışları ve batıl inançlarla ilgili bulgular Tablo 23’de verilmiştir.

¹⁹⁶ Köktaş, *Türkiye’de Dini Haya*, s. 104.

¹⁹⁷ Giddens, a.g.e., s. 465.

¹⁹⁸ Gustav Mensching, *Dini Sosyoloji*, Çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi, Konya 1994, s. 140.

Tablo-23: Halk inanışları ve batıl inançlar

Halk İnanışları	Sayı	%
Nazar	78	56,9
Büyü	54	39,4
Kitap açma	25	18,2
Albastı (Cin çarpması)	27	19,7
Muska	21	15,3
Ölü tutma	33	24,1
Cevapsız	2	1,5
Toplam	137	100

Tablo 23'deki bulgulardan anlaşıldığına göre, deneklerin nazara inanma oranı %56,9, büyüye inanma oranı %39,4, önemli bir iş görmekten önce mollaya gidip kitap açtırma uygulamasına inanma oranı %18,2, albastı (al jə) veya cin çarpmasına inanma %19,7, muskanın etkisine inanma %15,3, ölü tutma (mardə gatə) şeklinde ifade edilen, ölü'nün hane halkından birine musallat olmasına inanma %24,1 oranlarındadır. Buna göre de halk inanışları ve batıl inançların araştırma alanında çok yaygın olduğu görülmektedir. Bu inanışlar arasında da en fazla nazara ve büyüye inanma olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tabiatla doğrudan doğruya ve devamlı temas halinde bulunan köylü, tabiatüstü sihri formlara öteki toplumsal çevrelere oranla daha duyarlıdır. Bu nedenledir ki, büyüsel unsurlar köylü dindarlığında çok önemli yer işgal etmektedirler.¹⁹⁹

Fakat bu bulgularda büyüye inanma ile büyüye başvurma uygulaması anlaşılmalıdır. Çünkü görüşme sırasında deneklerin büyük çoğunluğu büyü'nün etkisini kabul etmekte, fakat büyüye başvurma'nın haram olduğu görüşünde de hemfikir oldukları gözlenmiştir. Denekler büyü ve nazarın etkisinin dinen hak olduğunu, fakat büyü yapanın ve yaptıranın günah işlediğini belirtmişlerdir. Nazardan korunmak için batıl yollara başvurma'nın haram olduğunu savunanlar ise azdır.

Halk arasında nazardan korunmak için çeşitli uygulamalar vardır. Talışlar'da gözü degen, nazar eden kimsenin ayakkabısı göze gelen kimsenin basının etrafında üç defa

¹⁹⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 165.

sağdan başlanılarak dolaştırılır ise nazarın geçeceğine inanılır. Ayrıca nazara uğrayan veya korkan kimsenin tüfeğin kayışından geçirilmesi halinde nazarın veya korkunun geçeceğine inanılır.²⁰⁰ Bela ve afetlerden korunmak maksadıyla da çeşitli halk inanışları uygulanmaktadır. Örneğin, kaza belayı savıp savuşturmak için yedi adet boncuk yukarıdan boynun altından içeriye alınır aşağıdan çıkarılır ve bu işlem yedi defa tekrarlanır veya yakılan üzerliğin tütsüsü gezdirilir. Böylece dolaştırılan yerlerde Allahın insanları kaza ve beladan koruyacağı inancı vardır.²⁰¹ Yine de ölü tutma, al (cin) çarpması gibi batıl inanışların da yaygın olduğu görülmektedir. Yani bölgede batıl inanışların çok az olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Tablo 24’te, batıl inanışlara inanma konusunda kontrol amaçlı sorulan, “Zor bir durumda olduğunuzda veya önemli bir işle karşılaştığınızda bu yollardan hangilerine başvurursunuz?” sorusundan elde edilen bulgular görülebilir.

Tablo-24: Zor durumlarda başvuru yolları

Zor Durumlarda başvuru yolları	Sayı	%
Mollaya kitap açıtırıp, dua (muska) yazdırırım	12	8,8
Pirlere gider, kurban nezir ederim	12	8,8
Hacet namazı kılar, dua ederim	59	43,1
Falçıya gider, büyü yaptırırım	-	
Hiç birini yapmam	34	24,8
Başka	14	10,2
Cevapsız	6	4,4
Toplam	137	100,0

Tablo 24’e göre, önemli bir işle karşılaşanda, deneklerin %8,8’i muska yazdırmakta, yine %8,8’i pirlere ziyaret edip kurban adamakta, %43,1’den oluşan büyük çoğunluğu namaz kılarak dua yapmakta, %24,8’i hiç birini yapmamaktadır. Deneklerden hiç kimse büyü yatırdığını açıklamamış, %4,4’ü soruyu cevapsız bırakmış, %10,2’si ise

²⁰⁰ Yaşar Kalafat, “Talişlerde Halk İnançları”, *Turkish Studies; International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4, Summer 2008, www.turkoloji.cu.edu.tr., s. 520.

²⁰¹ Kalafat, a.g.m., s. 520.

başka seçeneğini işaretlemiştir. Başka seçeneğini açıklayanlar da, sadece “Allaha dua ederim” şeklinde cevap vermişlerdir.

Dini mistik inançlarla büyüsel unsurların iç içe bulunmakta olup, öte yandan Şamanist inançlar ve pratiklerle de yakın ilişkisi olan bulunan inanç ve uygulamalardan biri de türbe ziyaretlerle ilgilidir. Yatır, türbe, ziyaret, pir, evliya şeyh vb. isim ve sıfatlar verilerek manevi güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattıkları kabul edilen yerlerdir.²⁰² Azerbaycan’ın güneyi, özellikle Astara ve Lenkeran bölgesi de türbeleri ve ziyaret yerleri bakımından oldukça zengindir. Araştırmaya katılanların da %8,8’nin zor durumlarda pirlere medet umduğunu görmekteyiz. Türbe ve pir ziyaretlerinin Sovyetler Birliği döneminde dini inançların korunması ve nesilden nesle ötürülmesi fonksiyonunu yerine getirmesini de unutmamak gerekir.

Sovyet döneminde Cami’in yok oluşu ve Haccın imkânsızlığı, efsane haline gelmiş “mübarek kişilerin” mezarlarının çoğalmasına ve pek çok yerli kutsal makamın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kutsal yerler bazen İslam-öncesinin kutsal makamlarıdır.²⁰³ Günümüzde Azerbaycan’da, 100 den fazla halk tarafından “kutsal” sayılan “pir”ler (türbe) vardır. Bunlardan 20-25 türbe adet olarak her Perşembe günleri ziyaret edilmektedir. Buralarda sadakalar bırakılır, kurbanlar kesilmektedir. Türbeleri sürekli ziyaret edenlerin sayısı, camilere namaz kılmağa gidenlerin sayısından hiç de az değildir. Pirlere ve türbeleri devamlı ziyaret edenlerin birçoğu Allaha inanmaktan başka hiçbir dini ayini icra etmezler ve buralara gelenlerin çoğu yaşlılar ve küçük çocuklarıyla gelen kadınlardır.²⁰⁴

Halk inanışları ve batıl inançlarla cinsiyet arasındaki ilişkilere baktığımızda (Tablo 25) kadınlarda batıl inançlara sahip olmanın erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

²⁰² Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Dayat*, s. 238.

²⁰³ Benningsen-Quelquejay, *Step’de Ezan Sesleri...* s. 244.

²⁰⁴ Ehadov, a.g.e., s. 127,131.

Tablo-25: Halk inanışları ve Cinsiyet

Halk İnanışları/Cinsiyet	Erkek		Kadın		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Nazar	36	46,2	42	53,8	78	100
Büyü	29	53,7	25	46,3	54	100
Kitap açma	11	44,0	14	56,0	25	100,
Albastı	10	37,0	17	63,0	27	100
Muska	9	42,9	12	57,1	21	100
Ölü tutma	11	33,3	22	66,7	33	100

Cinsiyet değişkeni açısından bulgular incelendiğinde, cinsiyete göre halk inanışları arasındaki ilişki, nazar, albastı, ölü tutma inancında çok bariz şekilde görülmektedir. Nazara inananların %46,2'sini erkekler, %53,8'ini kadınlar, albastı'ya inananların %37'sini erkekler, %63'ünü kadınlar, "ölü tutma"ya inananların %33,3'ünü erkekler, %66,7'sini kadınlar oluşturmaktadır. Yine de Tablo 25'de görüldüğü gibi, büyüye inananlar erkekler arasında %53,7 oranında iken, kadınlar arasında %46,3, kitap açma'ya inananlar erkekler arasında %44, kadınlar arasında %56, muskanın etkisine inananların oranı ise erkekler arasında %42,9, kadınlar arasında %57,1 oranındadır.

Halk inanışlarına eğitim durumu arasındaki ilişkiye bakıldığında çok ilginç bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Halk inanışları/Eğitim ilişkisi Tablo 26'da verilmiştir.

Tablo-26: Eğitim durumu /Halk inanışları

Halk İnanışları/Eğitim	İlkokul Mezunu		Lise Mezunu		Yüksek Eğitimli		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Nazar	7	9,0	56	71,8	15	19,2	78	100
Büyü	3	5,6	42	77,8	9	16,7	54	100
Kitap açma	4	16,0	19	76,0	2	8,0	25	100
Albastı	4	14,8	21	77,8	2	7,4	27	100,
Muska	2	9,5	16	76,2	3	14,3	21	100
Ölü tutma	4	12,1	26	78,8	3	9,1	33	100

Tablo 26'ya göre, nazara inananların %9'u ilkokul mezunlarından, %71,8'i lise %5,6'sı mezunlarından, %19,2'si yüksek eğitimlilerden oluşmaktadır. Büyüye inananların ise %5,6'sı ilkokul mezunlarından, %77,8'i lise mezunlarından, %16,7'si yüksek eğitimlilerden oluşmaktadır.

Diğer halk inanışlarına inanma oranında da lise mezunlarının yüksek oranı teşkil ettiği görülmektedir. Zira kitap açtırmaya inananların %16,0'sı ilkokul mezunlarından, %76'sı lise mezunlarından, %8'i yüksek eğitimlilerden; albastı'ya inananların %14,8'i ilkokul mezunlarından, %77,8'i lise mezunlarından %7,4'ü yüksek eğitimlilerden; muskaya inananların %9,5'i ilkokul mezunlarından, %76,2'si lise mezunlarından, %14,3'ü yüksek eğitimlilerden; ölü tutmaya inananların ise %12,1'i ilkokul mezunlarından, %78,8'i lise mezunlarından, %9,1'i yüksek eğitimlilerden oluşmuştur.

Bazı deneklerin ise tüm çabalara rağmen, halk inanışları ve batıl inançlar konusunda gerçeği yansıtmayan cevaplar verdiği gözlenmiştir. “Muskaya (göz boncuğu) inanmıyorum” cevabını veren deneklerden birine, o anda yanındaki çocuğun boynundaki “göz boncuğu” gösterilmiş, o da buna gülererek karşılık vermiştir. Yine de mollaya kitap açtırma uygulaması, özellikle geleneksel dindarlar arasında çok yaygın olduğu gözlemlendiği halde, denekler bunu açıklamakta çekingen davranmışlardır. Bu nedenlerle bölgede batıl inanışların, anket uygulamasında elde edilen bulgulardan daha yüksek oranda yaygın olduğu söylenebilir.

3.2. Dinin İbadet Boyutu İle İlgili Bulgular

Her bir din, kutsalla ilgili bazı tasavvurları, büyük dinlerde ise inanç esaslarını ihtiva etmektedir. Fakat din hiçbir din sadece bu tasavvurlar ve soyut inançlardan ibaret değildir, aksine din, aynı zamanda bir his, iradi bir davranış meselesi olarak da karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁵ Şüphesiz her din, mensuplarından inançla birlikte bazı dini pratikleri de yerine getirmesini talep eder. Özellikle büyük dinlerin inançtan sonra önem verdikleri

²⁰⁵ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1964, s. 34.

dindarlık boyutu, ibadetlere katılmadır. İslam'da da inanmadan sonra ibadetlere katılmanın önemi sık sık vurgulanır.²⁰⁶

Sosyal açıdan ibadetlerin kişiler üzerinde çok olumlu etkileri vardır. İbadet vesilesiyle bir araya gelen insanlar ortak tecrübeler geliştiren, aynı gaye ve idealleri paylaşan bir topluluk oluştururlar. Wach, ibadetlerin birleştirici rolünü en etkili sosyolojik güç olarak kabul etmektedir. Sosyal bağları ibadetle pekişen insanlar içerisinde ferdi benliklerin yerine kolektif ruh hakim duruma geçer.²⁰⁷

Azerbaycan'da Sovyet döneminde dini bilgilenme imkanları çok düşük olmasına rağmen dinin inanç boyutu her zaman varlığını korumuştur. Bayramlar ve dini merasimler de dini inancın yaşatılmasında büyük rolü olmuştur. Dinin ibadet boyutuna gelince, Sovyet dönemindeki camilerin kapatılması, dini eğitimin yasak edilmesi, dindarlara yapılan baskılar, dindarların toplumdan tecrit edilmesi gibi müeyyideler sonucunda, ibadetler gereği gibi uygulanma imkânı bulmamıştır.²⁰⁸ İşte bu nedenlerle Azerbaycan'da bağımsızlıktan sonra dini hayatın ibadet boyutunda nasıl bir gelişmelerin yaşandığını ortaya koymak için, örneklemin dini pratiklere bağlılığı konusu araştırmaya tabi tutulmuştur.

3.2.1. Namaz

İslam dininde imandan sonra üzerinde durulan en önemli ibadet namazdır. İslam'ın şartlarını açıklayan hadiste de, namaz, kelimeyi şahadetten hemen sonra zikir edilmiştir.²⁰⁹ Bilindiği gibi namaz, günlük ve belli yaş sınırlarını aşmış Müslümanların sorumlu tutuluğu bir ibadettir.

İslam'da çok önem verilen namaz ibadetinin, araştırma sahasında ne ölçüde benimsendiği ve uygulandığı farklı değişkenlere göre araştırmaya tabi tutulmuştur. Araştırmaya katılanların namaz ibadetini uygulama durumu Tablo 27'de verilmiştir.

²⁰⁶ Köktaş, a.g.e., s. 107.

²⁰⁷ Hayati Hökelekli, "İbadet", *DİA*, C. XIX, TDV Yay., İstanbul 1991., s. 251.

²⁰⁸ Abdulvahap Taştan, "Azerbaycan'da Dini Yaşayışın Geleneksel Tezahürü: Muharremlik Merasimleri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, Kayseri 2001, s. 105-106.

²⁰⁹ Hadiste: "İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allâh'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun Elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekat vermek, Kâbe'yi ziyaret etmek ve Ramazan orucunu tutmaktır." (Buharî, İmân, 2; Müslim, İmân, 5).

Tablo-27: Namaz İbadetini uygulama durumu

Namaz ibadetini uygulama	Sayı	%
Bütün namazları kılıyorum	54	39,4
Sadece Cuma ve Bayram namazı kılıyorum	7	5,1
Ara sıra namaz kılıyorum	25	18,2
Hiç namaz kılmam	49	35,8
Cevapsız	2	1,5
Toplam	137	100,0

Tablo 27'ye göre, örneklemin %39,4'ü bütün namazlarını, yani beş vakit günlük namazlarını, Cuma ve bayram namazlarını sürekli kılmaktadır. Bu namazları sürekli değil, bazen birkaç vakit veya sadece Ramazan aylarında namaz kılanların oranı ise %18,2'dir. Sadece Cuma ve Bayram namazlarını kılanların oranı yüksek değildir. Bunlar sadece örneklemin %5,1'i (s. 7) oluşturmaktadırlar. Örneklemin %35,8'i ise hiç namaz kılmadığını açıklamışlardır. Araştırma alanında hiç namaz kılmadıklarını belirtenlerin oranının hiç de az olmadığı görülmektedir. Yine de bu tabloda, örnekleminin dini pratiklerden günlük beş vakit namaza küçümsenmeyecek düzeyde (%39,4) bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Günlük namazları kılmanın değişik sıklıklarda ortaya çıkmasında, çeşitli toplumsal değişkenlerin etkin oldukları varsayılabilir. Bu araştırmada, namaz ibadetini yerine getirme durumu, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, yaş grupları ve ekonomik durum gibi değişkenlere göre incelenmiştir.

Tablo-28: Namaz İbadeti/Cinsiyet ilişkisi

Namaz İbadeti/ Cinsiyet	Erkek		Kadın	
	Sayı	%	Sayı	%
Bütün namazları kılıyorum	25	34,2	29	46,8
Sadece Bayram ve Cuma namazlarını kılıyorum	5	6,8	2	3,2
Ara sıra namaz kılarım	14	19,2	11	17,7
Hiç namaz kılmam	29	39,7	20	32,3
Toplam	73	100	62	100

* χ^2 : 4,191 df:3 p= 0,242

Ki-kare analizine göre, yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, namaz ibadetini uygulama durumu ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Yine de Tablo 18'e baktığımızda, her iki cinsiyete mensup olanlar arasında da, bütün namazlarını sürekli yerine getirenler bulunduğu gibi, sadece Cuma ve bayram namazlarını, ara sıra kılanlar ve hiç namaz kılmayanlar da bulunmaktadır. Kadınlar arasında %3,2'lik (s. 2) oranla "Sadece Cuma ve bayram namazlarına katıldığını" belirtenlerden bayram namazlarını kılanlar anlaşılmalıdır. Çünkü yöremizde kadınlar Cuma namazına katılmaz, fakat az sayıda olsa da bayram namazlarına katılan kadınlar vardır. Tablo 25'de görüldüğü gibi, erkekler arasında bütün namazlarını kılanlar %34,2 olduğu halde, kadınlar arasında bütün namazlarını kılanlar %46,8 oranındadır. Aynı şekilde erkekler arasında hiç namaz kılmayanlar %39,7'ken, kadınlar arasında bu oran daha az, %32,3'dür. Buna göre kadınların erkeklerden daha çok günlük namazlarını yerine getirdikleri görülmektedir.

Sadece namaz ibadetinde değil, dini yaşayışla ilgili birçok hususlarda kadınlar erkeklerden önde gelmektedir. Genellikle kadınların erkeklerden daha çok dine ilgi duymalarında, onların psikolojik durumlarının, yani daha duygusal, ince ruhlu, geleneklere bağlı, korkuya meyilli ve sığınma ihtiyacı duyan kişiliğe sahip olmalarında ileri gelmektedir. Yine de kadınların toplumsal hayatta nispeten bir kenara itilmiş

olmaları ve kendi dünyalarına kapatılması, onların dine ilgi duymalarına etkide bulunan önemli nedenlerden biridir.²¹⁰

Medeni durumla namaz ibadetini yerine getirme ilişkisine gelince, evli olanların bekâr ve dullara oranla namaza daha çok bağı oldukları tespit edilmiştir. Bekârlarda beş vakit namaz kılma %32,4, evlilerde %42,7, dul olanlarda %35,6 oranındadır. Hiç namaz kılmayanlar bekârlarda %38, evlilerde %26,7, dul olanlarda ise %11,1 oranındadır. Medeni durumla namaz ibadetini yerine getirme arasında da ki-kare analizine göre anlamlı ilişki bulunmamıştır ($p= 0,065$). Ancak genel olarak evli kişilerin ibadetlere daha bağı oldukları görülmektedir. Nitekim gençlik yaşlarında ibadetlere karşı gösterilen ilgisizlik, evlenip anne baba olunca yavaş yavaş kaybolur ve kişide dini görevlerin yerine getirme gayreti artar. Bunun sebebi daha ziyade çocuklarını iyi yetiştirmek, onlara iyi örnek olmak arzusudur.²¹¹

Tablo-29: Namaz İbadeti/Eğitim İlişkisi

Namaz İbadeti/ Eğitim	İlkokul		Lise mezunu		Yüksek Eğitimli	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bütün namazları kılıyorum	6	42,9	38	38,0	10	47,6
Sadece Bayram ve Cuma kılıyorum		0,0	5	5,0	2	9,5
Ara sıra namaz kılarım	5	35,7	16	16,0	4	19,0
Hiç namaz kılmam	3	21,4	41	41,0	5	23,8
Toplam	14	100	100	100	21	100

* χ^2 : 7,850 df: 6 $p= 0,249$

Tablo 29'a bakıldıkta, bütün namazlarını kılanlar ilkökul mezunlarında %42,9, ortaokul veya lise mezunlarında %38, yüksekokul mezunlarında ise %47,6 oranındadır. Hiç namaz kılmayanların oranı ise ilkökul mezunlarında %21,4, ortaokul veya lise mezunlarında %41, yüksekokul mezunlarında %23,8'dir. Görüldüğü gibi, öğrenim durumuna göre, namaza karşı tutumlar da farklılaşmaktadır. Her öğrenim durumunda da

²¹⁰ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s. 97-98.

²¹¹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003, s. 175.

denekler arasında genellikle çeşitli tutumlara rastlanmaktadır. Bu duruma göre, ilkokul mezunları ortaokul ve lise mezunlarına oranla, günlük namazlarını kılmaya daha çok devam etmekte. Ortaokul ve lise mezunları bütün namazlarını kılma konusunda en alt oranı teşkil etmektedir. Aynı durumla inanç konularında da karşılaşmıştık. Lise mezunları inanç konularında olduğu gibi, ibadetlere katılmada daha düşük oranı teşkil etmesinde, lisede gördüğü eğitimin etkisi olduğu düşünülebilir. Lise mezunlarının dini konularda sahip oldukları “eksik bilgiler”, onları dini hayattan kısmen uzaklaştırmaktadır. Deneklerin camiye gitme sıklığının tespit edilmesinde de, hiç camiye gitmeyenlerin çoğunluğu (%49,3) lise mezunlarından olduğu tespit edilmiştir.

Bütün namazlarını kılma konusunda en yüksek oranı da zaten yüksek eğitimliler oluşturmaktadır. Bununla birlikte istatistik analizlere göre, namaz ibadetini yerine getirme ile eğitim durumu arasında anlamlı bulunmamıştır.

Araştırma yöresinde, genel olarak yüksek eğitimlilerin dine daha çok ilgi göstermeleri dikkat çekici bir durumdur. Özellikle köydeki öğretmenlerin namaza çok bağlı oldukları ve günlük namazları kılmak için beş vakit olamasa bile, günde birkaç defa camiye gitmeleri gözlemlenir. Bu durumu ortaya çıkaran birçok faktörler olabileceği gibi, özellikle caminin okulun çok yakınlığında bulunması da etkili nedenlerden biri olabilir. Deneklerin camiye gitme sıklığı ile eğitim durumu ilişkisine de baktığımızda aynı durumla karşılaşırız. Bu konuda elde edilen bulgular Tablo 30’da verilmiştir.

Tablo-30: Camiye gitme sıklığı/Eğitim durumu

Camiye gitme/ Eğitim	İlkokul		Lise mezunu		Yüksek Eğitimli	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Beş vakit namaza giderim	-		-		1	5,6
Günde birkaç defa giderim	1	8,3	12	16	4	22,2
Sadece Cuma ve Bayramlarda giderim	-		19	25,3	5	27,8
Hiç gitmem	6	50	37	49,3	5	27,8
Başka	5	41,7	7	9,3	3	16,7
Toplam	12	100	75	100	18	100

* χ^2 : 18,018 df: 8 p= 0,021

Tablo 30’da görüldüğü üzere ki-kare testine göre, camiye gitme sıklığı ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. “Camiye hangi sıklıkla gidirsiniz” sorusuna, yüksek eğitimlilerin %5,6’sı (s. 1) her gün beş vakit, %22,2’si günde birkaç defa, %27,8’i sadece Cuma ve bayram namazlarında gittiğini, %27,8’i hiç gitmediğini açıklamış, %16,8’i ise başka seçeneğini işaretlemiştir. Diğer eğitim düzeylerine bakıldıkta ise, ilkokul ve lise mezunlarından günde beş vakit camiye giden hiçbir kimse yok, günde birkaç defa gidenlerin oranı ise ilkokul mezunlarında %8,3, lise mezunlarında %16’dır.

Araştırma alanında genel olarak camiye gitme sıklığına bakıldığında deneklerin %1’i (s. 1) günde beş vakit, %16’sının günde birkaç defa, %22’sinin sadece Cuma ve bayram namazlarına gittiği, %45’nin ise camiye hiç gitmediği tespit edilmiştir. Deneklerin %14,3’ü ise başka seçeneği işaretlemiştir. Mülakatta başka seçeneğini işaretlerin çoğunluğunun kadınlar olduğu ortaya çıkmıştır ve “eğer ortam olsaydı biz de günlük namazlara katılırdık” şeklinde açıklamalar yapmışlardır.

Deneklerin yarıya yakınının en azından haftada bir defa camiye gitmesi dini pratikleri yerine getirme konusunda önemli bir gelişme sayılabilir. Çünkü Sovyetler döneminde günlük namazların kılınması için camiye gidilmez, Cuma namazı çok yerde kılınmazdı. Sadece bayram ve bazı dini merasimler nedeniyle camiye gidenler olmuştur. Örneğin, “Zakafkasya Müslümanları Ruhani İdaresi” tarafından düzenlenerek Moskova’ya gönderilen “Malumat” başlıklı forma göre, 1956 yılında Astara Merkezi Camisine cuma günleri 60-70, Kurban ve Ramazan bayramında ise 200’e kadar dindarın namaza gittiği²¹² gösterilmiştir. Bu rapor Sovyetler Birliği dönemi ile bu günü karşılaştırma imkanı vermektedir.

²¹² Sezgin, a.g.m., s. 42

Tablo-31: Namaz ibadeti/Ekonomik düzey ilişkisi

Namaz İbadeti/ Ekonomik durum	Alt		Orta		Yüksek	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bütün namazları kılıyorum	19	36,5	34	42,0	1	50,0
Sadece Bayram ve Cuma kılıyorum	2	3,8	5	6,2		0,0
Ara sıra namaz kılarım	10	19,2	14	17,3	1	50,0
Hiç namaz kılmam	21	40,4	28	34,6		0,0
Toplam	52	100	81	100	2	100

* χ^2 : 7,919 df: 6 p= 0,244 (p> 0,05)

Tablo 31’de görüldüğü gibi günlük namazlara devamlılık, ekonomik durumu alt düzeyde olanlarda %36,5, orta düzeyde olanlarda %42, yüksek düzeyde olanlarda ise %50 (s. 1) oranındadır. Hiç namaz kılmayanlar oranları ekonomik durumu alt düzeyde olanlarda %40,4, orta düzeyde olanlarda %34,6’dır. Ekonomik durumları yüksek olanlar dikkate alınmasa bile, ekonomik düzeyin yükselmesine paralel olarak günlük namazların kılma oranında yükseliş olduğu görülmektedir. Ekonomik durumu yüksek olduğunu açıklayanlar sadece iki kişiden oluştuğuna göre, bu konudaki veriler aldatıcı olabilir. Buna göre de namaz /ekonomik durum ilişkisi sadece alt ve orta düzeylere göre değerlendirilmiştir.

Yaş ile namaza devam etme ilişkisinde ise, 15-25 yaş gruplarını arasında %35,9’nun, 26-40 yaş grupları arasında %26,4’nün, 41-60 yaş grupları arasında %40,4’nün, 61 ve yukarısı yaş grupları arasında ise %41,4’nün bütün namazlarını kıldığı tespit edilmiştir. Hiç namaz kılmayanlar ise 15-25 yaşları olanlarda %37,3, 26-40 yaşlarında %49,3, 41-60 yaşlarında %24,8, 61 ve yukarı yaş gruplarında ise %24,3 oranındadır. Bu bulgular göre, 26-40 yaş gruplarını hariç, yaş ilerledikçe namaza bağlılık da artmaktadır. Benzer bir durum Allah inancı konusunda ortaya çıkmıştır. Örneklemin orta yaş döneminde (26-40) inanç esasları ve namaza bağlılık oranında düşüş olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum daha çok eğitim düzeyiyle de ilgili olabilir. Çünkü 26-40 yaş gruplarının %75,0’si (s. 42) lise mezunlarından, %10,7’si (s. 6) ilkököl mezunlarından, %24,1’i ise (s. 7) yüksek eğitimlilerden oluşmaktadır. Yani orta yaş

döneminde namaza devamlılığın düşük seviyede olması, bunların çoğunluğunun lise mezunları olduklarından kaynaklanmaktadır. Bundan sonraki yaş gruplarında ise yaş arttıkça bütün namazları kılma oranı yükselmektedir.

Genellikle yaşlılıkta daha önce kazanılan dini alışkanlıkların sürdürüldüğü gözlemlenir. Diğer faaliyetlerdeki azalma nedeniyle ve alışkanlıklara daha fazla bağlılık gösterilmesi nedeniyledir ki yaşlılarda ibadet oranının yüksek olduğu görülmektedir. Çünkü bu yaştaki insanlar toplumla ve toplumsal gösterilerle ilgilerini gevşetmeğe başlamışlardır. Ayrıca bu yaştaki insanların çeşitli toplumsal törenlere katılması ve eğlenmesi çevrede hoş görülmez, hatta yadırganır ve adeta zorla dindarlığa ve ibadet yapmaya itilirler.²¹³

3.2.2. Oruç

İslam dininde önemli ibadetlerden biri de ramazan ayında tutulan oruçtur. Genellikle oruca bağlılık, namaza ve özellikle günlük vakit namazlarına bağlılığa oranla çok daha fazla olmaktadır. Namazın günlük yaşayışın belli anlarında düzenli olarak tekrara edilmesi gerekmesine karşılık orucun, yılda yalnızca bir ay olmasının bunda büyük payı vardır.²¹⁴ Oruç konusunda toplumsal normlar daha sıkıdır. Özellikle geleneksel bir toplum yapısının egemen olduğu ve ilişkilerin yüz yüze olduğu küçük toplumsal gruplarda bu toplumsal baskı daha etkileyicidir.²¹⁵

Oruç ibadeti, Azerbaycan'da Sovyet döneminde esasen kırsal bölgelerde yaşlı şahıslar, özellikle yaşlı kadınlar tarafından yerine getirilen dini bir pratik olmuştur. Genç nesil arasında da nadiren görülmekteydi. Oruç tutmanın şeklinde de belli değişiklikler meydana gelmişti. Dindarlar artık 30 gün değil, Ramazan ayının belli günlerinde oruç tutar ve bu ata-babalardan kalan bir adet olarak algılanırdı.²¹⁶ Günümüzde ise oruç ibadeti konusunda birçok gelişmelerin yaşandığı, oruç ibadetine ilginin arttığı

²¹³ Peker, a.g.e., s. 177.

²¹⁴ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s. 116.

²¹⁵ Muhammet Ali Köroğlu, *Diyarbakır'ın Güngüş İlçesi Merkezi ve Çevre Köylerinde Sosyal ve Dini Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din ve Felsefe ABD, Konya 2004, s. 88.

²¹⁶ Hasan Kuliyev, *Maişetimizde Adet ve Ananeler*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1976, s. 32.

gözlenmektedir. Araştırma sahamız için de aynı durum geçerlidir. Ramazan ayının girmesi ile köy halkı arasında dini hayatta bir canlılık yaşandığı gözlenmektedir. Tablo 32’de deneklerin oruç ibadetine katılımı durumunu görmek mümkündür.

Tablo-32: Oruç ibadetine katılım durumu

Oruç İbadetine katılım durumu	Sayı	%
Ramazan orucunun tamamını ve bazı mübarek günlerde oruç tutar	24	17,5
Sadece Ramazan orucunun tamamını tutar	59	43,1
Ramazan orucunun bir kısmını tutar	5	3,6
Hiç oruç tutmaz	44	32,1
Başka	2	1,5
Cevapsız	3	2,2
Toplam	137	100,0

Tablo 32’de ramazan orucuna katılımın, günlük namazlara bağlılık oranından daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim ramazan orucunun tamamı ve bazı mübarek günlerde oruç tutanların oranı %17,5, sadece ramazan orucunun tamamını tutanların oranı ise %43,1’dir. Böylece deneklerin toplam %60,6’nın bütün ramazan orucunu tuttuğu ortaya çıkmaktadır. Hiç oruç tutmayanların oranı %32,1, ramazan orucunun bazı günlerini oruç tutanlar ise çok az, %3,6 oranındadır. Deneklerin %1,5’i başka seçeneğini işaretlemiş ve hastalık sebebiyle oruç tutmadığını açıklamışlardır.

Tablo-33: Oruç İbadet/Cinsiyet ilişkisi

Oruç İbadeti/Cinsiyet	Erkek		Kadın	
	Sayı	%	Sayı	%
Ramazan orucunun tamamını ve bazı mübarek günlerde oruç tutar	15	20,8	9	14,5
Sadece Ramazan orucunun tamamını tutar	23	31,9	36	58,1
Ramazan orucunun bir kısmını tutar	4	5,6	1	1,6
Hiç oruç tutmaz	30	41,7	14	22,6
Başka	-		2	3,2
Toplam	72	100	62	100

* χ^2 : 13,310 df: 4 p= 0,010

Tablo 33’de ki-kare testine göre deneklerin cinsiyetleriyle oruç tutma sıklıkları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Nitekim erkeklerin %52,7’si Ramazan orucunun tamamını tutarken, kadınlarda bu oran %72,6’dır. Fakat nafile oruçlara katılım erkeklerde daha yüksektir. Zira ramazan orucunun yanında bazı mübarek günlerde oruç tutanların oranı erkeklerde %20,8, kadınlarda ise %14,5’dir. Hiç oruç tutmayanların oranı erkeklerde %41,7, kadınlarda %22,6’dır. Bu duruma göre, kadınlar arasında farz olan Ramazan orucun olan ilginin erkeklerden daha çok olduğu ortaya çıkmaktadır.

Oruç ibadeti ile arasında ilişki bulunduğu düşünülen bir diğer değişken de eğitim düzeyidir. Deneklerin eğitim düzeyi ile oruç ibadetine katılım arasındaki ilişki durumu Tablo 34’te verilmiştir.

Tablo-34: Oruç ibadeti/Eğitim İlişkisi

Oruç İbadeti/ Eğitim	İlkokul mezunu		Lise mezunu		Yüksek eğitimi	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ramazan orucunun tamamını ve bazı mübarek günlerde oruç tutar	1	7,1	15	15,2	8	38,1
Sadece Ramazan orucunun tamamını tutar	9	64,3	42	42,4	8	38,1
Ramazan orucunun bir kısmını tutar	-		3	3	2	9,5
Hiç oruç tutmaz	4	28,6	37	37,4	3	14,3
Başka	-		2	2	-	
Toplam	14	100	99	100	21	100

* χ^2 : 13,782 df: 8 p= 0,088

Tablo 34’e bakıldığında, Ramazan orucunun tamamını ve bazı mübarek günlerde oruç tuttuğunu belirtenlerin en yüksek olduğu grubu %38,1’lik oranla yüksek eğitimliler oluşturmakta, bunları %15,2’lik oranla ortaokul veya lise mezunları, %7,1’lik oranla da ilkokul mezunları izlemektedir. Sadece Ramazan ayının tamamını oruçlu geçirenler ilkokul mezunlarında %64,3, lise mezunlarında %42,4, yüksekokul mezunlarında %38,1 oranlarındadır. Hiç oruç tutmadığını belirtenlerin ise %28,6’sı ilkokul mezunlarından, %37,4’ü lise mezunlarından, %14,3’ünün ise yüksek eğitimlilerden oluşmaktadır. Tablo 34’teki duruma göre, yüksek eğitimliler arasında Ramazan orucuna olan ilgi, diğer

eğitim düzeylerindeki deneklere oranla daha yüksektir. Hiç oruç tutmayanların oranı ise, günlük vakit namazlara katılım oranında da görüldüğü gibi, lise mezunlarında arasında daha yüksek orandadır.

Oruç ibadetini yaş değişkenine göre değerlendirirken, ramazan orucunun tamamını tutanlar 15-25 yaş gruplarını arasında % 68,1, 26-40 yaş grupları arasında %48,2, 41-60 yaş grupları arasında %80,7, 61 ve yukarı yaş grupları arasında ise %71,5 oranlarında olduğu tespit edilmiştir. Hiç oruç tutmayanlar oranı, 15-25 yaş arasındaki deneklerde %25, 26-40 yaş aralığında %46,4, 41-60 yaş aralıklarında %15,4, 61 ve yukarı yaş aralıklarında %28,6'dır. Buna göre, oruç ibadetini olan ilginin orta yaş dönemlerinde (26-40) düştüğü, 41-60 yaşlarında yeniden oruç ibadetini ilginin yükseldiği ortaya çıkmıştır. Namaza ibadetini yerine getirme ile yaş ilişkisi konusunda da söylendiği gibi, orta yaş (26-40) grubunun oruç ibadetini daha düşük oranda yerine getirmesinin nedeni, bunların çoğunluğunun (%75) lise mezunları olduklarından ileri gelebilir. 61 ve yukarı yaş gruplarında oruç ibadetini bağlılık oranında nispeten düşüşün görülmesi ise bu yaşlarda, hastalık ya da başka sebeplerle oruç tutmaya takatin yetmediğinden kaynaklanmaktadır.

3.2.3. Zekât, Fitre ve Kurban

Zekât ibadeti İşlam'ın beş şartından biridir. Bilindiği gibi zekât malla yapılan ibadettir. Bu ibadetin bir Müslüman'a farz olması için, belli miktarda mala sahip olması²¹⁷ ve o malın üzerinden bir yılın geçmesi şarttır.²¹⁸ Araştırma sahamızda ekonomik düzeyin aşağı olması nedeniyle, zekât ibadetini yerine getirme oranının aşağı olacağı açıktır. Diğer mali ibadetlerden olan fitre ve kurban ibadetini katılım ise daha yüksek orandadır.

Sovyet Azerbaycan'ında İşlam'ın temellerinden sayılan zekât yasaklanmıştır. Bu sebeple zekât kurumu tamamen unutulmuştur. Fakat sadaka ve ihsan şeklinde verilen yardımlar varlığını srdrmştir. Bunlarda bizzat ihtiyaç sahiplerine değil, camilere ve

²¹⁷ Yusuf el-Kardavi, *Fıkhu 'z-Zekat*, Msset-l'Risale, Beyrut 2005, s. 113-114.

²¹⁸ Kardavi, a.g.e., s. 121.

“kutsal” sayılan bazı yerlere (pirlere) verilmekteydi.²¹⁹ Günümüzde de Azerbaycan’da zekât müminler arasında az bilinen ve fakirliğin yaygın olması sebebiyle nadiren amel edilen bir ibadettir. Araştırmaya katılanların zekât verme durumu tablo 35’de verilmiştir.

Tablo-35: Zekât verme durumu

Zekât verme durumu	Sayı	%
Her yıl zekât verir	8	5,8
Bazı yıllarda verir	4	2,9
Zekât verebilecek durumda değil, fakat imkân olunca verecek	95	69,3
Hiç Zekât vermez	5	3,6
Zekâtın ne olduğunu bilmez	19	13,9
Başka	2	1,5
Cevapsız	4	2,9
Toplam	137	100,0

Tablo 35’deki verilere göre, örneklerim %5,8’lik oranda çok az bir kısmı her yıl, %2,9’u ise bazı yıllarda zekât verdiğini belirmişlerdir. Bu verilere göre, örneklemin genel olarak %8,7’si zekât ibadetini yerine getirmektedir. Örneklemin %69,3’ü zekât verecek durumda olmadığını, %13,5’nin ise zekât ibadetinin ne olduğunu bilmediğini açıklamışlardır.

Zekâta karşı olumsuz bir tutum içerisinde olanların ise %3,6 oranında olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar bize, araştırmaya katılanlar arasında zekâtın bir ibadet olarak benimsendiğini, fakat büyük çoğunluğun zekât verebilecek bir durumda olmadığı sebebiyle bu ibadeti yerine getire bilmediğini göstermektedir.

²¹⁹ Abdulvahap Taştan, “Azerbaycan’da Dini Yaşayışın Geleneksel Tezahürü: Muharremlik Merasimleri”, s. 106.

Tablo-36: Zekat verme/ Ekonomik durum

Zekat verme/ Ekonomik durum	Alt		Orta		Yüksek	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Her yıl zekât verir	-		8	10	-	
Bazı yıllarda verir	2	3,8	2	2,5	-	
Zekât verebilecek durumda değil, fakat imkân olunca verecek	36	69,2	59	73,8	-	
Hiç Zekât vermez	3	5,8	1	1,3	-	
Zekâtın ne olduğunu bilmez	11	21,2	8	10	-	
Başka	-		2	2,5	-	
Toplam	52	100	80	100		

* χ^2 : 11,626

df: 5

p= 0,040

Araştırma alanında zekât ibadetinin deneklerin ekonomik düzeyi ile ilişkilerine bakıldıkta, her yıl zekât verenlerin %10'luk oranla ekonomik durumu orta düzeyde olanlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Ekonomik durumu yüksek düzeyde olan deneklerden hiçbiri (s. 2.) zekâtla ilgili soruya cevap vermemiştir. Bazı yıllarda zekât verenlerin %3,8'i ekonomik durumu alt düzeyde olanlardan, %2,5'i ise ekonomik durumu orta düzeyde olanlardan oluşmaktadır. Zekât verebilecek durumda olmadığını açıklayanların ise %69,2'si ekonomik durumu alt düzeyde olanlardan, %73,8'i ise ekonomik durumu orta düzeyde olanlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Zekât ibadetine karşı olumsuz tutum içerisinde olanların oranı, ekonomik durumu alt düzeydeki deneklerde (%5,8), orta düzeyde olanlardan (%1,8) yüksektir. Tablo 36'da görüldüğü gibi, deneklerin ekonomik durumu ile zekat verme arasında anlamlı ilişki bulunmakta ($p < 0,05$ düzeyinde), malla yapılan bir ibadet olduğu için, ekonomik durumun değişmesi zekat verme konusunda etkili olmaktadır.

Tablo-37: Fitre verme durumu

Fitre verme durumu	Sayı	%
Her yıl fitre veririm	107	78,1
Gücüm yettiği yıllarda veririm	24	17,5
Hiç fitre vermem	2	1,5
Cevapsız	4	2,9
Toplam	137	100,0

Ramazan ayında gücü yetenlerin, ailedeki fert sayısına göre ihtiyaç sahiplerine verdiği fitre zekatı, İslam'da farz olan mali ibadetlerden biridir. Hanefi mezhebine göre, fitre, nisap miktarı mala sahip olan zenginlere farz olduğu halde, Şafii mezhebinde bir günlük yiyeceğine sahip olan her Müslüman'a farzdır.²²⁰ Araştırma sahasında yaşayanların da Şafii mezhebine mensuptular. Buna göre de, araştırma sahasında ekonomik durumun çok aşağı olmasına rağmen, fitre verenlerin oranının yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim tablo 37'de de aynı durum ortaya çıkmıştır. Deneklerin %78,1' her yıl, %17,5'i ise gücü yettiği yıllarda fitre verdiğini belirtmişlerdir. Hiç fitre vermeyeceğini işaretleyerek fitre karşı olumsuz bir tutum içinde olduğunu belirtenlerin oranı %1,5, bu soruya hiçbir cevap vermeyenlerin oranı ise %2,9'dur. Deneklerde mülakat sırasında da, fitrenin Sovyetler döneminden itibaren yaygın bir ibadet olduğu anlaşılmıştır.

²²⁰ Kardavi, a.g.e., s. 623,624.

Tablo-38: Fitre verme/ Ekonomik durum

Fitre verme/ Ekonomik durum	Alt		Orta		Yüksek	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Her yıl fitre veririm	36	69,2	70	90,9	2	100
Gücü yettiği yıllarda veririm	10	19,2	3	3,9	-	
Hiç fitre vermem	6	11,5	4	5,2	-	
Toplam	52	100	77	100	2	100

$$* \chi^2: 11,193 \quad \text{df: } 4 \quad p= 0,024$$

Tablo 38’de ki-kare testine göre deneklerin ekonomik durumu ile fitre verme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ekonomik durum ile fitre sadakası verme arasındaki ilişkiye baktığımızda, deneklerin ekonomik durum düzeyinin yükselmesi ile fitre verme oranında yükseliş olduğu görülmektedir. Ekonomik durumu alt düzeyde olanlar arasında her yıl fitre verme oranı %69,2, orta düzeyde olanlar arasında %90,9 üst düzeyde olanlar (sayı 2) arasında ise %100’dür. Gücü yettiği yıllarda fitre verenlerin oranı da, ekonomik durumu alt düzeyde olanlar arasında %19,2, orta düzeyde olanlar arasında ise %3,9’dur. Bu bulgulara göre, fitrenin maliyeti yüksek olmamasına rağmen, bu ibadeti yerine getirme oranının da ekonomik duruma göre değiştiği ortaya çıkmıştır.

İslam dininde malla yapılan ibadetlerden bir diğeri de kurban kesmedir. İslam’a göre kurban, zengin sayılan bir müslümanın belirli özelliklere sahip bazı hayvanları dinin gerektirdiği usuller çerçevesinde kesilmesinden ibaret olan bir ibadettir. Kurban kesme Hanefî mezhebine göre vacip, araştırma sahasında da yaygın olan Şafii mezhebine göre ise sünnettir.²²¹ Buna göre de, kurban kesmenin sünnet olarak algılanması ve fitreye oranla daha pahalıya mal olması nedeniyle fitre sadakası kadar yüksek oranda yerine getirilen bir ibadet olması beklenemez.

Kurban kesme ve kurban bayramı Azerbaycan’da halk âdeti şekli alarak Sovyet döneminde de amel edilen bir ibadet olmuştur. Tarım ve hayvancılığın yaygın olduğu kırsal bölgelerde daha yaygın olduğu bilinmektedir. Kurban kesmenin, bazen dindar

²²¹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali*, Erkan Yayınları, İstanbul 2004, s. 788-789.

olmayan aileler tarafından bile bir adet olarak yerine getirildiği görülür.²²² Örneklerim kurban kesme durumu tablo 39'da verilmiştir.

Tablo-39: Kurban kesme durumu

Kurban Kesme Durumu	Sayı	%
Her yıl keserim	47	34,3
Gücüm yettiği yıllarda keserim	50	36,5
Kurban kesebilecek durumda değilim	35	25,5
Hiç kurban kesmem	2	1,5
Başka	1	0,7
Cevapsız	2	1,5
Toplam	137	100,0

Tablo 39'a göre, deneklerin %34,3'ü her yıl, %36,5'nin ise gücü yettiği yıllarda kurban kesmektedir. Kurban kesebilecek durumda olmadığını belirtenler %25,5, hiç kurban kesmeyeceğini belirtenler %1,5 oranındadır. Bu bulgulara göre, örneklemin %70,8'nin her yıl olmasa bile kurban ibadetini yerine getirdiği ortaya çıkmaktadır.

Yine de ekonomik durumun yükselmesi ile kurban kesme oranında yükselme olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik durumları alt düzeyde olanların %21,6'sı, orta düzeyde olanların %44,3'ü, yüksek düzeyde olanların ise %50'si (s. 1) her yıl kurban kestiklerini belirtmişlerdir. Gücü yettiği yıllarda kurban kesenlerin %35,3'ü ekonomik durumu alt düzeyde olanlardan, %40,5'i orta düzeyde olanlardan, %50'i ise yüksek düzeyde olanlardan oluşmaktadır. İstatistik analizlere göre, kurban ibadeti ile ekonomik durum arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.* Genel olarak yöremizde, halk arasında kurban kesme ibadetine büyük rağbet olduğu gözlenmektedir. Görüşme sırasında bazı kişiler kurban kesme için borç aldıklarını da söylemişlerdir.

Araştırma sahasında kurban kesilen hayvanlar daha çok büyük baş hayvanlardan seçilmekte ve yedi kişi tarafından ortaklaşa kesilmektedir. Bu şekilde kurban kesenlere fazla yük düşmemektedir. Buna göre de kurban ibadetine katılım yüksek orandadır. Her

²²² Kuliye, a.g.e., s. 38.

* * χ^2 : 20,691, df: 8, p= 0,008.

kes kendi payını aldıktan sonra kurban eti yine de yedi parçaya bölünmekte, bunlardan sadece birini kendine alıp diğerlerini komşu, yakınlar ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Köy halkı arasında kurban etinin bölüşürülmesi konusunda böyle bir uygulama çok yaygındır.

Para ve malla yapılan ibadetlerden zekât, fitre ve kurban söz konusu olduğunda, en çok yerine getirilene fitre olmaktadır. Yılda yalnızca bir kez ve ramazan ayı içinde yerine getirilen bu ibadete bağlılığın oldukça yüksek olmasında ise, ötekilere oranla daha kolay ve ucuz olmasının payı büyüktür. Bu durum, ibadetlere bağlılıkta basitlik, kolaylık ve ucuzluğun da önemli birer etken olduklarını göstermektedir.²²³

3.2.4. Hac

İslâm'ın beş esasından biri olan hac²²⁴, Mekke'de bulunan Kâbe'yi ve civarındaki kutsal olan özel yerleri, belirli vakti içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer ibadetleri yerine getirmekten ibarettir. İslam'a göre, gücü yeten, yani sağlık ve servet yönünden hacetme imkânına sahip²²⁵, hür, akıllı ve buluş çağına erişmiş Müslüman'ların, ömürlerinde bir defa hacetmeleri farzdır. Bu şartları taşıyan kişinin, imkân elde edince, geciktirmeden bu farzı yerine getirmesi gerekir.

Sovyetler döneminde hac ibadetinin tarihi sürecine bakıldıkta, günümüzdeki hac ibadetinin durumu daha iyi anlaşılacaktır. Hac ibadeti, Azerbaycan'da Sovyet hükümeti kurulduktan hemen sonra (1920) hudutların kapanmasıyla imkânsız hale gelmişti. 1945'de resmen hacca izin verildi. Buna rağmen ferdi yolculuklara izin verilmemekte ve hacca otoritelerin izniyle küçük gruplar halinde gidilmekteydi. Bu kişiler Arapça bilenler arasından seçilmekteydi ve Sovyetler Birliği'nde İslam Dini'nin gelenek ve görenekleriyle birlikte yaşadığını ispat edecek kişiler olmalarına dikkat edilmekteydi.²²⁶

Sovyet Müslümanlığı, yarım asrı aşkın bir süre, İslam dünyasının geri kalan kısmından tecrit edilmiştir. Hac maksadıyla Mekke ve Medine gibi mukaddes şehirlere

²²³ Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s. 131.

²²⁴ Buharî, *İmân*, 2; Müslim, *İmân*, 5.

²²⁵ Ali İmran, 3/97.

²²⁶ Benningsen-Quellejay, a.g.e., s. 242.

gidenlerin sayı çok küçük rakamlara sınırlandırılmıştı. Şiilerin, Irak ve İran'daki mukaddes yerleri ziyaretleri ise tamamen yasaklanmıştı.²²⁷ Fakat müminler mahalli “kutsal yerleri” ziyaret imkânlarından mahrum bırakılmış değillerdi. Hacca imkân tanınmadığından, SSCB’de bunun yerini çok sayıda mahalli kutsal yerleri (pirleri) ziyaret almıştı.²²⁸ Buna göre de bazı bölgelerde pirleri ziyaret etmenin hacca gitmeğe denk olduğuna inanılmaktadır. Piri ziyaret eden şahıs artık “hacı” lakabını taşımaktaydı.²²⁹

1990 yıllarına kadar Sovyetler Birliğinden her yıl sadece 20-30 Müslüman hacca gitme imkanı bulurdu. Bunlar arasında Azerbaycanlı dindarlar da vardı. Sovyetler Birliğinin dağılmasından az önce yaşanan “perestroyka” ve demokratikleşme hareketlerinde hac ibadetine karşı tutum değişmiş, dindarlara serbestçe hac etmek imkânı sağlanmıştır. Ferdi olarak 1990 yılında hac ziyaretine gitmiş Sovyet dindarlarının sayısı 1500 kişiden fazla olmuş, bunlardan 151 kişi Azerbaycan vatandaşıdır.²³⁰ 1991 yılında yine ferdi olarak Azerbaycan’dan, 161 kişi hac ibadetini yerine getirmek için Mekke’ye gitmiştir. Bu sayı 1997’de 700’ü geçmiştir.²³¹

Azerbaycan’da haccın, diğer ibadetlerden farklı olarak uzun müddet yasak olması, bu ibadete olan ilginin aşırı derecede yüksek olmasına neden olmuştur. Ancak ekonomik durumu çok aşağı olan kırsal bölgelerde hac ibadetini çok az kişi yapa bilmektedir. Sayıları az olan, hac ibadetini yerine getiren müminler adeta kutsal bir kişi hüviyetine bürünmektedir. Hacdan yeni gelen kişinin evi topluca ziyaret edilmekte, aşırı saygı gösterilmekte, ömür boyu “Hacı” lakabı verilmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde “hacılar” dini bir otorite sayılmaktadır. Araştırma sahamızda hac ibadetine gitme durumu ve deneklerin hacca karşı tutumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

²²⁷ Benningsen, “Sovyetler Birliği’nde İslami Uyanış ve Bazı Gelişmeler”, s. 58.

²²⁸ D’Encausse, a.g.e., s. 34-35.

²²⁹ Kuliyeve, a.g.e., s. 24.

²³⁰ Ehadov, a.g.e., s. 109.

²³¹ Taştan, “Azerbaycan’da Sosyo-Kültürel Değişim...”, s. 27.

Tablo-40: Hac ibadetini yerine getirme ve hacca karşı tutumlar

Hacca gitme durumu	Sayı	%
Bir defa hacca gittim	3	2,2
Birden fazla hacca gittim	-	0,0
Hiç hacca gitmedim, gücüm yettiğinde giderim	113	82,5
Hacca gitmek yerine fakirlere yardım etmek daha iyidir	16	11,7
Hiç hacca gitmem	2	1,5
Başka	1	0,7
Cevapsız	2	1,5
Toplam	137	100,0

Tablo 40'taki verilere göre hac ibadetini yerine getirenlerin oranının toplam %2,2'lik oranla çok düşük olduğu görülmektedir. Hac ibadetini yerine getirmenin oranının çok düşük olması araştırma sahasındaki ekonomik düzeyi de ortaya koymaktadır. Denekler arasında birden fazla hacca giden ise hiç bulunmamıştır. "Hacca gitmedim, imkânım olursa gideceğim" deyenlerin oranı ise %82,5'lik oranla çok yüksek seviyeye ulaşmaktadır. Bu duruma göre hacc ibadetinin ekonomik durumla direk bağlantılı olduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Hac ibadetine gitmeye büyük rağbet olmakla beraber, araştırmaya katılanlar arasında %11,7 oranında azımsanmayacak derecede "hacca gitmek yerine fakirlere yardım etmek daha iyidir" şikkını işaretleyenler de vardır. Deneklerin hac ibadetine karşı böyle bir tutum içerisinde olmaları, yine de onların ekonomik durumunun alt düzeyde olmasından kaynaklanabilir. Bu şikkı işaretleyenlerin çoğunluğunun ekonomik durumu alt düzeydeki deneklerden oluşması da bu konuya açıklık getirmektedir. Yine bu tabloya göre, hacca gitmek istemediğini söyleyenlerin oranı %1,5, hiçbir cevap vermeyenlerin oranı da %1,5'dir.

Tablo-41: Hac İbadeti/Ekonomik Durum

Hac İbadeti / Ekonomik durum	Alt		Orta		Yüksek	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bir defa hacca gittim	-		3	3,7	-	
Birden fazla hacca gittim	-		-		-	
Hacca gitmedim, fakat gücüm yetse giderim	43	82,7	69	85,2	1	50
Hacca gitmektense fakirlere yardım daha iyidir	9	17,3	7	8,6	-	
Hiç hacca gitmem	-		1	1,2	1	50
Başka	-		1	1,2	-	
Toplam	52	100	81	100	2	100

* χ^2 : 37,796

df: 8

p= 0,000

Tablo 41’de görüldüğü gibi ki-kare testine göre ($p < 0,01$ anlamlılık düzeyinde), deneklerin ekonomik durumu ile hac ibadetini yerine getirme arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Tablo 41’deki verilere göre hacca gidenlerin tamamının (s. 3) ekonomik durumu orta düzeyde olanlardan oluştuğu ortaya çıkmıştır. “Hacca gitmedim, fakat ileride imkanım olursa giderim” deyenlerin %82,7’si ekonomik durumu alt düzeyde olanlardan, %85,2’si ekonomik durumu orta düzeyde olanlardan, %50’nin (s. 1) ise ekonomik durumu yüksek olanlardan oluştuğu görülmektedir. “Hacca gitmektense fakirlere yardım etmek daha iyidir” deyenler ekonomik durumu alt düzeyde olanlar arasında %17,3 oranında iken, ekonomik durumu orta düzeyde olanlar arasında %8,6 oranındadır. Buna göre, ekonomik düzeyin yükselmesi ile “hacca gitmektense fakirlere yardım etmek daha iyidir” deyenlerin oranında bir düşüş olduğu görülmektedir.

Deneklerle yapılan mülakatta ekonomik durumu orta düzeyde olanlardan hacca gidenler kendi imkanları ile değil, ya zengin olan akrabaların, ya da devlet hesabına hac ibadetini yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Buna göre de araştırma yöremizde ekonomik durumu alt düzeyde olandan bile hacca gidenlere rastlanmaktadır.

Hac / cinsiyet ilişkisine gelince hacca gidenlerin tamamının erkeklerden oluştuğu tespit edilmiştir. “Hacca gitmedin fakat imkanım olursa gideceğim” şeklinde cevap verenler erkekler arasında %64,4, kadınlar arasında ise %83,6 oranındadır. Bu duruma

göre, hacca gidenler erkekler arasında üstünlük teşkil ettiği halde, kadınlar arasında hac ibadetini yerine getirme rağbeti daha yüksek orandadır.

3.2.5. Kuran Okuma ve Dua Etme

Kuran'ın ibadet maksadıyla okunması İslam'a göre nafile ibadetlerden biri sayılır. Fakat araştırma sahasında Kuran'ın ibadet amacıyla okunması o kadar da yaygın bir durum değildir. Çünkü Sovyet döneminde Kuran, tamamen bir adet olarak cenaze merasimlerinde, ölümler için okunan bir kitap olarak bilinmekteydi. Buna göre de araştırma sahasında Kuran okuma sıklığı ve Kuran okumaya karşı tutumların tespit edilmesi, bu konuda yeni yaşanmış gelişmeleri belirlemek açısından çok önemlidir. Deneklerin Kuran okuma sıklığı durumu tablo 42'de verilmiştir.

Tablo-42: Kuran okuma sıklığı

Kuran okuma durumu	Sayı	%
Her gün okuyor	10	7,3
Cuma geceleri okuyor	2	1,5
Ara sıra okuyor	38	27,7
Kuran okumasını bilmiyor	85	62
Kuran okumak istemiyor	1	0,7
Cevapsız	1	0,7
Toplam	137	100

Tablo 42'de görüldüğü gibi, ibadet amacıyla Kuran okuma o kadar da yaygın değildir. Zira her gün Kuran okuduğunu söyleyenlerin oranı %7,3 (s. 10), Cuma ve bazı mübarek gecelerde okuyanların oranı %1,5 (s. 2), ara sıra okuyanların oranı ise %27,7'dir. İbadet amacıyla Kuran okumanın yaygın olmamasının en büyük nedeni, çoğunluğun Kuran okumasını bilmemesidir. Deneklerin %62'sinin hiç Kuran okumasını bilmediğini açıklamışlardır. Yalnızca %0,7'si (s. 1) içinden Kuran okumak için bir istek olmadığını belirtmiştir.

Cinsiyet / Kuran okuma ilişkisine bakıldıkta, her gün Kuran okuyanlar, erkekler arasında %5,4, kadınlar arasında %9,7 oranındadır. Ara sıra okuyanlar erkekler arasında %29,7, kadınlar arasında %25,6'dır. Kuran okumasını bilmeyenlerin oranı, erkekler arasında %60,8, kadınlar arasında ise %64,5'dir. Kuran okuma durumunda erkeklerin kadınlara oranla az da olsa üstünlük teşkil etmesi, kırsal alanlarda kadının dini eğitim alması için müsait ortamın olmamasından kaynaklanır.

Deneklerle görüşmede, ara sıra Kuran okuyanların çoğunluğunun da Kuranı ibadet amacıyla değil, öğrenmek için okudukları tespit edilmiştir. Yine denekler arasında "Kuran'ın ölümler için okunacak bir kitap değil, okuyup, anlayıp, amel edilmesi lazım olan bir kitap" olduğu görüşünü belirtenler bulunmuştur. Bu duruma göre, deneklerin çoğunluğunun Kuran okumasını bilmemesiyle beraber, Kuran okumaya rağbetin günden güne arttığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo-43: Dua etme durumu

Dua etme durumu	Sayı	%
Her halimde sık sık dua ederim	73	53,3
Sadece namazlardan sonra	42	30,7
Sadece sıkıntılı anlarda	18	13,1
Hiç dua etmem	3	2,2
Cevapsız	1	0,7
Toplam	137	100,0

"Dua, ibadetin ta kendisidir"²³² hadisinden de anlaşıldığı gibi, İslam'da nafile ibadetlerden biri de duadır. Dua, dini tecrübenin subjektif yönünü oluşturmaktadır. İnsanın bir anlamda psikolojik durumuna ve ihtiyaçlarına bağlı olan bu davranış, kişinin dini tecrübesiyle de yakından ilgilidir.²³³ Gözlemlere göre, ibadetlere katılmayanlar bile dua etmektedirler. Örneklemin dua ile ilgili davranış ve tutumlarını belirlemek için

²³² Ebu Davud, Dua, 1479.

²³³ Köktaş, a.g.e., s. 123.

“hangi sıklıkla dua etmektesiniz” sorusuna cevap vermeleri istenmiştir. Bu soruya verilen cevaplar Tablo 43’de verilmiştir.

Örneklemin dua ile ilgili davranışları incelendiğinde, %53,3’nün her halinde sık sık dua ettiği, %30,7’sinin genellikle namazlardan sonra dua ettiği, %13,1’nin sıkıntılı anlarda ve ihtiyaç duyduğunda dua ettiği, %2,2’sinin (s. 3) ise hiç dua etmediği anlaşılmaktadır. Tablo 43’deki verilere göre, örneklemin nerdeyse tamamına yakınının (%97,1) farklı durumlarda olsa bile dua ettiği ortaya çıkmaktadır.

Dua etme durumuna cinsiyet açısından bakıldığında, esasen namazlardan sonra dua edenlerin kadınlar arasında %35,5, erkekler arasında %27 oranında olduğu tespit edilmiştir. Her halinde sık sık dua edenler erkekler arasında %54,1, kadınlar arasında %53,2 oranındadır. Sıkıntılı anlarda duaya başvuranların oranı erkeklerde %16,2, kadınlarda %8,1’dir. Hiç dua etmediğini belirtenler, kadınlar arasında %1,6 oranında iken erkekler arasında %2,7 oranında bulunmuştur.

Yaş grupları ile dua etme arasındaki ilişkiye gelince, “kurumlaşmış bir dua şekli deyebileceğimiz namazlardan sonra mütemadi olarak dua etmenin” daha çok 15-25 yaş grupları arasında yaygın olduğu ortaya çıkmıştır. Yukarı yaş gruplarında düzenli olmasa da namazlardan sonra dua etme oranı düşmektedir. Her halinde sık sık dua etme konusunda ise yaş grupları yükseldikçe dua etme oranında belli ölçüde bir yükselme görülür. Nitekim sık sık dua etme 15-25 yaş grupları arasında %45,5, 26-40 yaş grupları arasında 55,4, 41-60 yaş grupları arasında %53,6, 61 ve yukarı yaş grupları arasında ise %85,7 oranındadır. Esasen sıkıntılı anlarda dua etme eğilimi, en çok %19,6’lık oranla 26-40 yaş grupları arasında bulunmuştur.

Dua etme, kişinin duaya verdiği önemle yakından ilişkilidir. Duaya verilen önem de Allah’ın, insanın duasına karşılık verip vermediğine inanca bağlıdır. Bu bağlamda duaya devam edip etmemede, yapılan duanın kabul edilip edilmediğine inanmanın önemli etkisi olsa gerek.²³⁴ Böylece araştırma alanında duanın gücüne inanma oranını tespit etmek için, deneklere “yağmur duası ile yağmur yağmasına veya duanın ürünü arttıracığına inanıyor musunuz” sorusu yöneltilmiştir. Deneklerin %64,2’lik oranında

²³⁴ Köktaş, a.g.e., 124-125.

çoğunluğu bu soruya “evet inanırım”, %7,3’nün ise “hayır inanmıyorum” yanıtını vermiş, %25,5’inin ise bu konuda hiçbir fikirleri olmadığını açıklamışlardır. Bu verilere göre, deneklerin çoğunluğunun duanın Allah tarafından kabul edildiğine inandığı ortaya çıkmıştır. Fakat duanın kabul olunmasına inanma oranında elde edilen verilerin (%64,2), dua edenlerin oranından (%97,1) düşük olduğu görülmektedir. Yani, dua edenlerin yaklaşık %30’u duanın kabul olunup olunmamasına aldırmadan dua etmektedir. Bu durum, deneklerin birçoğunun duanın kabul edilmesini beklemeden, sırf ibadet amacıyla duada bulunması şeklinde açıklana bilir. Çünkü İslam’a göre dua hem de bir ibadettir. Bu bağlamda dua kabul edilmese bile karşılığında sevap verilecektir.²³⁵ İşte bu inanç insanları karşılık beklemeden duada bulunmalarına sevk etmektedir.

3.2.6. Dini Merasimler

Merasimler, törenler ve gelenekler, halk üzerinde büyük bir güç icra etmektedir. Özellikle dini kitleler, alışılmış ve kullanılmış şeyi büyük bir inatla muhafaza etmektedirler. Bunlar, kendilerine değişmeyi ve yenilenmeği yasaklamaktadırlar.²³⁶ Durkheim’e göre tören ve ayinler, grup içi bütünleşmenin sağlanmasında çok önemli fonksiyon yerine getirmektedir. Bunun içindir ki, bu ayin ve törenler sadece tapınma sırasında değil; doğum, evlenme ve ölüm kimi durumlarda da karşımıza çıkmaktadır. Doğum, evlenme ve ölüm hemen her toplumda çeşitli tören ve ayinlerle yerine getirilmektedir.²³⁷

Sovyet döneminde dinin, ibadetler dâhil bazı temel unsurlarının sosyal hayatta yeterince yaşatılmaması, toplumun, dini ve ananevi bazı merasimlere daha fazla ilgi göstermesini doğurmuştur. Bazı sosyologların da belirttiği gibi, grupların ve milletlerin, kimliklerini muhafaza ederken kültürde sembolik değeri olan merasimlere büyük ehemmiyet atfederler. Bu merasimlerin, dini ve milli kimliğin muhafazasında

²³⁵ Hadiste: “*Kulun Allah'a yapmış olduğu duanın karşılığında, Allah ona ya istediğini verir ya da benzeri bir belâyı ondan önlür*”. Tirmizî, Dua, 3381; Başka bir rivayet: “...*mutlaka Allah ona dilediğini verir ya da âhirete ona ondan daha iyisini saklar*.” Rudani, Büyük Hadis Külliyyatı, çev. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, Hadis no. 9224.

²³⁶ Mensching, a.g.e., s. 138.

²³⁷ Giddens, a.g.e., s. 471.

önemli bir payı vardır.²³⁸ Buna göre de SSCB’de dini içerikli bayramlar ve gelenekler sistemli bir şekilde yasaklanmıştır. Özel hayatı yakından ilgilendiren olaylar laikleştirilmiş, dini kutlamalar yasaklanmış ya da yapılmaması şiddetli tavsiye edilmiştir. Yetkililer bu gelenekleri gerçekten engelleyemedikleri zaman ise gelişme faktörünün bunları yok edeceğini ve sonuçta sadece bir folklor örneği olarak kalacaklarını ummuşlardır.²³⁹

Azerbaycan’da Sünni gelenekteki merasimler arasında mevlit, Ramazan ve Kurban bayramları, yas törenleri ve Nevruz bayramı sayılabilir.

3.2.6.1. Dini ve Milli Bayramlar

Azerbaycan’da en şaşalı şekilde kutlanan bayram Nevruz Bayramıdır. Çünkü Nevruzun kökeni çok eskilere gider. Bu bayram, hem milli hem de dini duyguların yaşandığı bir bayramdır. Müslüman bayramlarından bahsedilirken Nevruz da sayılmaktadır. Nevruz günlerinde bazıları tarafından kabirler ziyaret edilir ve Kuran okutulur.²⁴⁰ Bağımsızlıktan sonra resmi devlet bayramı olarak kutlanan Nevruz bayramı, ülkede genellikle Kurban ve Ramazan bayramlarından daha ihtişamlı geçirmektedir.

Milli ve dini bayram günlerinde hem devlet yetkilileri hem de dini liderler basın, televizyon ve radyo aracılığıyla halkın bayramını tebrik etmekte, o günlerle ilgili konuşmalar yapılmakta, eğlenceler düzenlenmektedir. Kurban ve Ramazan bayramları, Nevruz bayramı resmi tatil ilan edilmiştir. Şüphesiz ki bunlar, gerek halk katında gerekse devlet kurumları seviyesinde, insanların iç dünyasına itilmiş potansiyel dindarlığın ve kurumsal İslam’ın yeni şartlardaki tezahürleridir.²⁴¹

Araştırma alanında, dini veya milli olsun bayramlar ve bazı mübarek günler halkın hayatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle örneklemin, milli ve dini bayramlara karşı tutumları incelemeye tabi tutulmuştur. Son zamanlarda araştırma sahasında Nevruz bayramı tamamen milli bir bayram olarak algılandığı görülmektedir.

²³⁸ Albayrak, a.g.m., s. 134.

²³⁹ D’Encausse, a.g.e., s. 79,

²⁴⁰ Albayrak, a.g.m., s. 144.

²⁴¹ Taştan, “Azerbaycan’da Sosyo-Kültürel Değişim...” s. 28.

Sovyet döneminde dindarlığın alameti sayılan Nevruz bayramı, artık bazı dindarlar tarafından kutlanmamakta ve ya hoş karşılanmamaktadır. Sovyetler Birliği döneminde çok ihtişamlı şekilde kutlanan Yılbaşı kutlamaları da özellikle kırsal bölgelerde önemini tamamen kaybetmiştir. Bu açıdan deneklerin, milli ve dini bayramlardan hangini daha çok önemsendiğini ortaya koymak için, “milli ve dini bayramlardan hangisini daha ihtişamlı kutlamaktasınız” şeklinde soru verilmiştir. Bu soru ile ilgili elde edilen veriler tablo 44’te verilmiştir.

Tablo-44: Hangi bayramı daha ihtişamlı kutlamaktasınız?

Bayramları kutlama durumu	Sayı	%
Ramazan Bayramı	46	33,6
Kurban Bayramı	6	4,4
Nevruz Bayramı	25	18,2
Yılbaşı Bayramı	12	8,8
Ramazan ve Kurban	44	32,1
Başka	2	1,5
Cevapsız	2	1,5
Toplam	137	100

Tablo 44’e göre, “hangi bayramı daha ihtişamlı kutlamaktasınız” sorusuna deneklerin %33,6’sı Ramazan, %4,4’ü Kurban, %18,2’si Nevruz, %8,8’i Yılbaşı, %32,1’i ise “Ramazan ve Kurban” cevabını vermişlerdir. Elde edilen verilerden yola çıkarak araştırma sahasında dini bayramların daha çok önemsendiği ortaya çıkmaktadır. Toplam olarak deneklerin %65,1’i Ramazan bayramını, %36,5’i Kurban bayramını daha ihtişamlı kutladıklarını ifade etmişlerdir. Sovyet döneminde ise Nevruz bayramı, Kurban ve Ramazan bayramlarından daha çok önemsendiği bilinmektedir. Bu günlerde ise Nevruzun öneminin azaldığı görülür. Buna karşın Kurban ve Ramazan bayramının, yani dini bayramların önemi günden güne artmaktadır.

3.2.6.2. Yas Törenleri

Dini geleneğin korunmasında ve devam ettirilmesinde defin ve yas törenlerinin çok büyük payı vardır. Zira halk arasında dini duygu ve yaşayışın en çok tezahür ettiği alanlardan biri de defin merasimidir. Halk adeti ve geleneği sayılan, çoğu zaman dindar olmayanlar tarafından da uygulanan defin merasimleri, onunla ilgili olan şam-ı gariban, merhumun üçü, yedisi, kırkı ve yıldönümü, ayrıca kırkına kadar her Cuma akşamı yapılan toplantılar dini geleneği yaşatan vasitalardır. Bu da göstermektedir ki, İslam, gündelik hayatın değişik alanlarına nüfuz ederek, insanların yaşayış tarzında, milli adet ve geleneklerde varlığını hissettirmektedir.²⁴²

Yas törenleri, gruba ait değerlerin bireylerden daha uzun süre yaşadığını göstermekte ve böylece de yoksun kalmış insanların kendilerini değişen koşullara uyarlamalarının bir aracı olmaktadır. Yas tutma, duyulan kederin anlık bir ifadesi değildir, ölümden kişisel olarak etkilenmiş kişiler bundan ayrı tutulsa bile; yas tutma, grupça dayatılan bir ödevdir.²⁴³

Yas törenleri, Sovyet döneminde ve bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da dini unsurların en çok tezahür ettiği yerlerden biri olmaktadır. Din görevlileri cenaze merasimlerini, cami haricinde dini yayma vasıtası olarak kullanmaktadırlar.²⁴⁴ Sovyet Birliği döneminde yas törenleri toplumda serbest şekilde dini görüşleri yaya bilen yegâne kurum olmuştur. “Yas törenleri konusunda Sünni geleneğinin Şii gelenekteki matem motifinden; özellikle Muharremlik merasiminden etkilendiği gözlenmektedir.”²⁴⁵

“Cenaze defninin ardından ilk üç gün, yedinci gün, ilk perşembeyi cumaya bağlayan gün, kırkinci gün ve yıl dönümlerinde ihsanda (yemek ikramı) bulunulur. Cenaze sahibi aile bu günlerde taziye (baş sağlığı dinlemeye) için gelenlere yemek ikram eder. Bu ikramlar için özel çadır ve sofralar malzemeleri geliştirilmiştir.”²⁴⁶ Bu acılı günlerde bütün bunları gerçekleştirmek için cenaze sahibinin üzerine çok büyük bir

²⁴² Taştan, “Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim...” s. 24.

²⁴³ Giddens, a.g.e., s. 471.

²⁴⁴ Ahadov, a.g.e., s. 133-134.

²⁴⁵ Albayrak, a.g.m., s. 145.

²⁴⁶ Erten, a.g.e., s. 219.

masraf düşmektedir. Bunu kısmen hafifletmek için olsa gerek ki, yas töreninde para toplanması adet haline gelmiştir. Böylece günümüz Azerbaycan toplumunda önemli bir dini kurum olan yas merasimleri konusunda araştırmaya katılanların davranış ve tutumları incelenmeğe çalışılmıştır. Örneklemin yas merasimleri konusundaki tutum ve davranışları ile ilgili bulgular tablo 45’de yer almaktadır.

Tablo-45: Örneklemin yas merasimlerine katılma durumu

Yas merasimlerine katılma	Sayı	%
Her zaman katılıyorum	42	30,7
Ara sıra katılıyorum	54	39,4
Yas merasiminden hoşlanmam ve hiçbir zaman katılmıyorum	33	24,1
Cevapsız	8	5,8
Toplam	137	100,0

Tablo 45’deki verilere göre, deneklerin %30,7’si yas merasimlere her zaman katıldıklarını, %39,4’nün ara sıra katıldıklarını, %24,1’nin böyle bu merasimlerden hoşlanmadığını ve hiçbir zaman da katılmadıklarını belirtmişlerdir. Deneklerin %5,8 ise bu soruya hiçbir cevap vermemiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde deneklerin %70,1’nin yas merasimlerine katılmaktadır. Ankete katılanların %24,1’si ise yas merasimlerine karşı olumsuz tutum içinde olduğundan böyle merasimlere katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Ayrıca yas merasimlerine katılanlardan bu davranışın nedenini açıklamaları istenmiştir. Bunun için, araştırmaya katılanlara “yas merasimlerine katılmanın nedeninin ne olarak görmektesiniz” şeklinde bir soru verilmiştir. Deneklerin %29,1’i “dini bir vazife olarak gördüğü için”, %53,4’ü “dini vazife değil, sadece bir adet olarak gördüğü için”, %5,8’i “dini bilgileri öğrenmek için bir vasıta olarak gördüğü için”, %5,8’i ise “yas merasimlerinin aslında bidat (dine uygun olmayan bir uygulama) olarak gördüğü halde, kınanmamak için” böyle merasimlere katıldıklarını açıklamışlardır. Bu bulgulardan anlaşıldığı gibi, yas merasimlerine katılanlar, böyle merasimlere karşı aynı

tutum içerisinde değillerdır. Hatta yas merasimlerine katılanlar arasında böyle törenlere karşı olumsuz tutum içerisinde olanlar da vardır.

3.3. Dinin Bilgi Boyutu İle İlgili Bulgular

Dinin bilgi boyutunda, genellikle dindar insandan, inancın temel öğretilerini veya kutsal metinler hakkında bilgi sahibi olması beklenmektedir. Dinin bilgi boyutuyla inanç boyutu arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Çünkü bir inancı kabullenmek, o inanç konusunda az veya çok bir bilgi edinmeyi gerektirmektedir. Fakat dini inanç, bilginin gerekli sonucu değildir ve her dini bilgi de doğrudan doğruya inançla sonuçlanmaya bilir.²⁴⁷ Araştırma sahasında dinin bilgi boyutu ile ilgili bulguları elde etmek için örneklemin “dini bilgi düzeyi”, “dini bilginin kaynakları” ve “evlerde bulunan dini kitaplar” konularında sorgular yapılmıştır.

3.3.1. Dini Bilgi Düzeyi

Dini bilgi düzeyi, dindarlığın bilgi boyutuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Örneklemin dini bilgi düzeyi araştırılırken, kişilerin dini bilgi düzeyleri açısından kendilerini nasıl değerlendirdikleri hususu esas alınmıştır. Buna göre de deneklere “sizce dini bilgi düzeyiniz hangi durumdadır” sorusu verilmiştir. Bu soruya verilen cevapları tablo 46’da görmek mümkündür.

Tablo-46: Dini bilgi düzeyi

Dini bilgi düzeyi	Sayı	%
Çok iyi	10	7,3
İyi	12	8,8
Orta	66	48,2
Zayıf	34	24,8
Hiç bilgim yok	12	8,8
Cevapsız	3	2,2
Toplam	137	100

²⁴⁷ Köktaş, a.g.e., s. 54.

Tablo 46'ya göre deneklerin %7,3'ü dini bilgi düzeyi açısından kendilerini “çok iyi”, %8,8'i iyi, %48,2'si orta, %24,8'i zayıf olarak değerlendirmişlerdir. Deneklerin %8,8'si hiç dini bilgisinin olmadığını belirtmiş, %2,2'si ise bu soruya hiçbir cevap vermemiştir. Tablo 40'da görüldüğü gibi deneklerin büyük çoğunluğunun dini bilgisi orta ve zayıf düzeydedir. Yüksek düzeyde dini bilgiye sahip olan denekler, hiç dini bilgisi olmayan deneklerle eşit orandadır.

Dini bilgi düzeyi ile öğrenim durumu ilişkisine bakıldıkta “dini bilgi düzeyim çok iyidir” deyenler, yüksek eğitimliler arasında %15 oranında iken, bunları %7,1 ile ilkokul mezunları, %6 ile ortaokul veya lise mezunları takip etmektedir. “Dini bilgi düzeyim iyidir” deyenler %10'luk oranla en fazla lise mezunları arasında bulunurken, bunları %7,1 ile ilkokul mezunları, %5 ile yüksek okul mezunları izlemektedir. “Dini bilgi düzeyim ortadır” deyenler ilkokul mezunlarında %64,3, yüksek eğitimlilerde %60, lise mezunlarında %45 oranında; “dini bilgi düzeyim zayıftır” deyenler ise ilkokul mezunlarında %7,1, yüksek eğitimlilerde %20, lise mezunlarında %29 oranında olduğu ortaya çıkmıştır. “Hiç dini bilgim yok” deyenler ise en fazla %14,3'lük oranda ilkokul mezunlarında, %10'luk oranda lise mezunlarında olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıdaki verilere göre, araştırma sahasında dini bilgi düzeyi ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.* Dini bilgi düzeylerini çok iyi değerlendirenler yüksek eğitimlilerde üstünlük teşkil etse de, “iyidir deyenler” lise ve ortaokul mezunlarında, “dini bilgi düzeyim ortadır” deyenler ise ilkokul mezunlarında en yüksek oranı oluşturmaktadır. Bu iki durumda eğitim durumunun yükselmesine paralel olarak dini bilgi düzeyinin artmadığı görülmektedir. Bu durum Azerbaycan'da dini bilgi öğretiminin resmi eğitim kurumları tarafından gerçekleştirilmediği ile açıklana bilir. Birkaç ilahiyat fakültesi dışında resmi dini eğitim yapan kurum mevcut değildir. Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde de olduğu gibi, araştırma yöremizde insanlar dini bilgilerini kendi çabalarıyla arttırmaktadırlar. Din eğitimi konusunda, genellikle dini bilgileri yüksek olanlar ve din görevlileri bu görevi üstlenmiş durumdadırlar.

* p= 0,364

3.3.2. Dini Bilginin Kaynakları

İnsanlar dini bilgileri farklı kaynaklardan elde etmektedirler ve bu kaynakların bazılarında daha fazla etkilenmektedirler. Dini bilgileri elde etme konusunda etkili olan unsurlar da kişiden kişiye, toplumdaki topluma farklılık göstermektedir.²⁴⁸ Araştırma yöntemizde dinin bilgi boyutu araştırılırken, dini bilgilerin kaynakları mevzusu da ele alınmıştır. Bu bakımdan örneklemin dini bilgilerinin en önemli kaynağının ne olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla ilgili olarak elde edilen veriler tablo 47’de verilmiştir.

Tablo-47: Dini bilgilerin kaynakları

Dini bilginin kaynakları	Sayı	%
Ailemden	20	14,6
Dini Kitaplardan kendim araştırarak	49	35,8
Dini bilgisi yüksek olan tanıdıklardan	47	34,3
Din görevlilerinden (İmam)	7	5,1
Mollalardan	5	3,6
Başka	2	1,5
Cevapsız	7	5,1
Toplam	137	100,0

Yukarıdaki tabloya göre deneklerin %14,6’sı dini bilgilerini “ailesinden”, %35,8’i “kendi kendine okuyup araştırarak”, %34,3’ü “dini bilgisi yüksek olan tanıdıklarına sorarak”, %5,1’i “din görevlilerinden”, %3,6’sı “mollalardan” öğrenmektedirler. Deneklerin %5,1’i birden çok şıkkı işaretlediği için cevapları geçersiz (cevapsız) sayılmıştır. %1,5’i ise başka şıkkını işaretlemiş ve dini bilgileri edinmek için interneti kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu verilere göre deneklerin çoğunluğu, dini bilgileri “kendi kendine araştırarak” elde etmektedir. İkinci sırada ise “dini bilgisi yüksek olanlara sorma” yer almaktadır. Yine de bu verilere göre, deneklerin dini bilgileri elde etme hususunda din görevlilerine, yani imamlara ve mollalara

²⁴⁸ Erten, a.g.e., s. 252.

güvenmemektedir. Bu durum örneklemin, imamların ve mollaların dini bilgi düzeylerini yeterli görmemelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü camideki imamların büyük çoğunluğu en fazla medrese* okumuşlardır. Mollaların ise hiçbir dini eğitimi yoktur. Yüksek din eğitimi alanlar ise, resmi bir kurum olmadığı için camide imamlik yapmaktan kaçınmaktadırlar. Camilerin faaliyeti, “Kafkas Müslümanları Ruhani İdaresi”ne bağlıdır ve böylece camide görev yapan din görevlileri devletten ücret almaz, camide toplanan sadakalar hesabına geçinmektedirler. Bu nedenle din görevlileri, dini bilgilere en yüksek oranda kaynaklık teşkil edeceği beklendiği halde, bu fonksiyonu büyük oranda diğer kaynaklara devretmişler.

Tablo 47’de gösterildiği üzere, dini bilgilerin elde edilmesinde en çok başvurulan yolun dini kitaplardan bizzat araştırarak öğrenme olduğu görülmektedir. Bu durum, bölgede dini yayınlara büyük bir ilginin bulunduğunu göstermektedir. A. Yunusov’un Azerbaycan’daki dindarlıkla ilgili araştırmasında da buna benzer bir durumla karşılaşmıştır. Yunusov’un araştırmasında, diğer bölgelerde sık sık dini literatür okumanın oranı %59’ken, Lenkeran ve Astara’da bu durum %65–75 oranında tespit edilmiştir.²⁴⁹

Azerbaycan’ın genelinde olduğu gibi, yöremizde de okuryazarlık yüksek orandadır. Araştırmaya katılanların bu özelliği de, dini bilgileri elde etme hususunda “kendi kendine okuyup araştırmanın” en yüksek oranı teşkil etmesinde önemli bir faktör olduğu düşünülebilir.

3.3.3. Evlerde Bulunan Dini Kitaplar

Azerbaycan’da dini canlanma olgusu kendini daha çok dini yayımlar aracılığı ile hissettirmektedir. Yasaklı dönemden sonra dini yayımların sayısında ortaya çıkan artış, hem entelektüel hem de halk katında dini konuların öğrenilmesi, tartışma konusu yapılması ve bilgi kaynaklarının yapılan tercümelemlerle zenginleştirilmesi sürecini de beraberinde getirmiştir. Bunların başında Kuran- Kerimin tercümesi gelmektedir.

* Medreselerin faaliyeti, 2008 yılın sonlarından itibaren resmen yasaklanmıştır.

²⁴⁹ Yunusov, a.g.e., s. 276.

Bağımsızlıktan sonra çok kısa bir zamanda birkaç Kuran tercümesi yapılmıştır. Ziya Bünyatov ve Vasım Mammedaliyev tarafından yapılan tercüme ülkede oldukça rağbet görmektedir. Dini inanç ve ibadetleri açıklayan küçük el kitaplarının sayıları da gündün güne çoğalmakta ve dini bilgilendirme işlevini yerine getirmektedir.²⁵⁰ Fakat bu gün Azerbaycan'da dini yayımlar çok yüzeysel bilgiler içermektedir. Bazı yazarlar özellikle Rus ve Batılı şarkiyatçıların İslam'la ilgili tarafgir değerlendirmelerine itibar ederek, onların tahlillerini kitaplarına alabiliyorlar. İlmi ve fikri zeminlerde olgunlaşmadan, denetlenmeden İslam adına yazılan kitaplar da göze çarpmaktadır.²⁵¹

Aslında Sovyetler Birliği döneminde de dini yayınların sayısı az olmamıştır. Fakat bu, bütünüyle dini eleştirisine, ateist öğretinin temellendirilmesine yönelik olmuştur. Örneğin, 1948 yılından 1976 yılına kadar, Azerbaycan'da din aleyhine 96 kitap ve broşür yazılmıştı. Bu eserlerde Azerbaycan'ın önde gelen şair, filozof ve ilim adamları materyalist bakış açısından ele alınmış ve öyle takdim edilmiştir. Bundan başka, her yıl ülkede "Ateistler Cemiyeti" tarafından dinin zararları konusunda 15 bine yakın konferans düzenlenmekteydi.²⁵²

Dini bilgilerin öğrenildiği kaynaklar arasında deneklerin evlerinde bulunan dini kitaplar da yer almaktadır. Hatta dini bilgileri elde etmede konusunda en yüksek oranı teşkil ettiği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda deneklerin evlerinde hangi tür dini kitapların bulunduğunu tespit etmek amacıyla deneklere "elveririnizde hangi tür dini kitaplar vardır?" şeklinde soru verilmiştir. Bu soru ile ilgili bulgular tablo 48'de verilmiştir.

²⁵⁰ Taştan, "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim..." s. 33.

²⁵¹ Albayrak, a.g.m., 140.

²⁵² Taştan, "Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim..." s. 33; Yunusov, a.g.e., s. 148.

Tablo-48: Evlerde bulunan dini kitaplar

Evlerde bulunan dini kitaplar	Sayı	%
Kuranı Kerim	120	88,2
Kuran Meali	73	53,7
Tefsir Kitapları	20	14,7
Hadis Kitapları	54	39,7
Siyer Kitapları	80	58,8
İslam İlmihali	16	11,8
Namaz talimi kitapları	103	75,7
Hiç biri	6	4,4
Başka	1	0,7
Cevapsız	1	0,7
Toplam	137	100,0

Öncelikle söylemek gerekir ki, denekler arasında hiç kimsenin evinde bu kitapların tamamı bulunmamıştır. Deneklerin %4,4'nün evinde ise bu kitapların hiç biri bulunmamaktadır.

Yine de tablo 48'de evlerde en çok bulunan dini kitabın, Kuranı Kerim olduğu görülmektedir. Nitekim deneklerin %88,2'sinin evinde Kuranı Kerim mevcuttur. Evlerde bulunan diğer dini kitaplar incelendiğinde, Kur'an Meali % 53,7, Tefsir kitapları %14,7, Hadis kitapları %39,7, Siyer kitapları %58,8, İslam ilmihali %11,8, Namaz talimi kitapları %75,7 oranında olduğu ortaya çıkmaktadır. Deneklerin arasında %0,7'si başka seçeneğini işaretlemiş, evinde dini hikâyeleri içeren kitapların da bulunduğunu ifade etmiştir.

Evlerde bulunan dini kitaplar arasında %88,2'lik oranda (s. 120) en çok Kur'an bulunsa bile, Arapçadan Kur'an okuma durumu yaygın değildir. Nitekim deneklerin %62'nin hiç Kur'an okumasını bilmemektedir. Araştırma esnasındaki gözlemlerde de, deneklerin daha çok günlük ibadetleri ile ilgili olan namaz talimi kitapları, bazı ibadetlerle ilgili hadisleri içeren hadis kitapları*, Peygamberin hayatıyla ilgili Siyeri

* Bu manada Nasiruddin Elbaninin, "Peygamber Namazı" adlı, namazla ilgili hadisleri toplayan kitabının Azerice tercümesi, bölgedeki selefi inançlı dindarlar arasında en çok yaygın olan kitaplardan biridir. Görüşme sırasında deneklerin birçoğunun, hadis kitaplarından bunları kast ettiği ortaya çıkmıştır.

Nebi kitaplarına daha çok ilgi gösterdikleri tespit edilmiştir. Kaynak hadis ve tefsir kitapları ise bölgede en az yaygın olan dini kitaplardır.

3.4. Dinin Toplumsal Etkisi İle İlgili Bulgular

Dini hayatın önemli boyutlarından birini de, kişilerin gündelik hayatlarındaki davranışlarında dinin etkilerini yani dinin koyduğu ve benimsettiği ahlaki standartlara uygun davranışlarda bulunmayı ifade eden etkileme boyutudur. Burada dini temel ilkelerin aile, eğitim, siyaset ve ekonomi gibi dünyevi alanlarda ve kurumlarda ne derecede gerçekleştirildiği, yani toplumsal ilişki ve uygulamalarda kişilerin dini inançlarının ne derecede etkin olup olmadığı söz konusu edilmektedir.²⁵³ Bu amaçla araştırmamızda toplumsal yapıda bulunan belli başlı kurumlardan aile, eğitim ve ekonomi ile ilgili durumlarda dinin hangi ölçüde etkin olduğu incelenmeye çalışılmıştır.

3.4.1. Din-Aile İlişkileri

Tüm toplumlarda insanların toplum içerisinde yaşamalarını mümkün kılan bazı kurumlar vardır. Sosyologlar sosyal kurumlara sosyal normların sistemleri olarak bakarlar. Sosyal kurum, örgütlenmiş bir bütün oluşturan düşünceler, inançlar, gelenekler, görenekler ve maddi öğelerden kurulu, sürekliliği olan bir bütündür.²⁵⁴ Bu kurumların içerisinde aile, diğer kurumlara temel teşkil eden önemli bir sosyal kurumdur. Çünkü toplumların ilk gelişme safhalarında, “din, yönetim, eğitim, ekonomi gibi diğer sosyal kurumlar öncelikle aile sistemleri içerisinde şekillendiler ve geliştiler, sonraları bu durumlar kültürel gelişme ile birlikte aileden bağımsız hale geldiler.²⁵⁵

Halk dini karakteri taşıyan bütün dinlerde aile, büyük bir dini ehemmiyet arz eden ve daima içerisinde dini ayin ve merasimlerin icra olunduğu başlıca yerlerden birini teşkil etmiştir. Ailenin aynı zamanda bir ayin ve ibadet birliği haline gelmesi, üyeleri arasında, kan bağı ve birlikte yaşamının doğurduğu diğer bağlardan daha kuvvetli bir

²⁵³ Çelik, a.g.e., s. 90.

²⁵⁴ Özer Ozankaya, *Toplumbilim*, 6. bs., Ankara, Tekin Yayınevi, 1986, s. 139-140.

²⁵⁵ Feridun Merter, *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği)*, Ankara, y.y., 1990, s. 1.

dayanışma meydana getirmiştir.²⁵⁶ Bu bağlamda insanlığın ilk dini cemaati aile olmaktadır. Aile babası bu cemaatin hem reisi hem de dini lideridir.²⁵⁷ Aile grubu, bu dini önemini, başta İslam dini olmak üzere, bütün semavi ve evrensel dinlerde de korumuş; ancak modern zamanlarda ortaya çıkan sekülerizasyon sürecine paralel olarak onun dini fonksiyonlarında da önemli değişiklikler gözlenmiştir. Bununla beraber, dini yaşayış bakımından aile, modern dönemde dahi temel bir sosyal ünite olarak yerini korumaktadır.²⁵⁸

Sovyetler Birliğinde Müslümanların “Sovyet topluluğu”na girmelerini önleyen en önemli engel, ataerkil aile biçiminin devamıdır. Zira bu ailenin izlediği gelenekler “arızı” olmayıp, kişinin tüm hayatını etkiler. Tabii bir gelişme temin etmek için yöneticilerin giriştikleri gayretler, Sovyetler Birliği Müslümanlarını tek kadınlı küçük aileler devresine itmiştir. Ancak bu aileler ataerkil görünüşünü kaybetmemiş, yapısında ve görüşlerinde cinsiyetler ve nesiller arasında aynı geleneği muhafaza etmiştir. Bazen bu aileler genişler; çocuklar, evlenmemiş kızlar bir arada yaşarlar ve evin tüm işlerini birlikte görürler. Bu tip ailelere Orta Asya’nın ve Kafkasya’nın uzak bölgelerinde de rastlanmaktadır.²⁵⁹

Sovyet iktidarının etnik grupların karışması için kullandığı farklı ırk, kültür ve dinler arasında gerçekleştirdiği karma evliliklere Orta Asya ve Kafkas halkları rağbet etmiyorlardı. Şehirleşme oranının yüksek, entelektüel gelişmenin mevcut olduğu, kadınlarla erkeklerin eğitim düzeyinin eşit bulunduğu Azerbaycan’da karma evlilikler hem nadir yapılıyor (%10 civarında) hem de bütün evlilikler ancak Müslüman bir erkeğin gayri Müslim bir kadınla evlenmesi şeklinde oluyordu. Sayıları az da olsa karma evliliklerde, babanın Müslüman, annenin gayri Müslim olması durumunda, genellikle çocuk babanın milliyetini almaktaydı. Müslümanların yaptığı evlilikler İslam’ın dışındaki bir dünyaya açılmaya imkan vermiyordu. Azerbaycan halkının, karma evliliklere yanaşmaması, dini geleneğin korumasında çok etkili olan faktörlerden biri

²⁵⁶ Freyer, a.g.e., s. 41.

²⁵⁷ Mensching, a.g.e., s. 19.

²⁵⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 263.

²⁵⁹ Benningsen- Quelquejay, a.g.e., s. 255.

olmuştur.²⁶⁰ Kaynağını İslam dininden alan “Müslüman kadının gayri Müslim bir erkekle evlenmemesi” ilkesine azami derecede riayet edilmesi, Azerbaycan toplumunda dinin, aile hayatındaki önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi, hem Sovyet döneminde hem de günümüzde aile yaşamı içinde din kendi etkinliğini sürdürmüştür. Bu araştırmada da aile hayatında dinin etkinliği daha net verilerle belirlenmek istenmiştir. Bunun için, deneklerin eş seçiminde en çok önem verdikleri özellik, dini nikahın önemi, çocuklara dini adların verilmesine karşı tutumlar araştırmaya tabi tutulmuştur.

3.4.1.1. Eş seçiminde dinin etkisi

Aile-din ilişkisi, din sosyolojisinin önemli konularından biridir. Aile ise eş seçimi ve sonra evlilikle kurulur. Kuşkusuz her insan eşini seçerken onda aradığı bir takım özellikler vardır.²⁶¹ Bu özellikler içerisinde din faktörünün etkisini ne derecede olduğunu belirlemek için deneklere “sizce eş seçiminde dikkat edilmesi gereken en önemli özellik hangisidir?” şeklinde bir soru yöneltilmiş ve elde edilen cevaplar Tablo 49’da gösterilmiştir.

Tablo- 49: Eş Seçiminde En Çok Önemsenen Özellikler

Eş seçiminde en çok önemsenen özellik	Sayı	%
Dindar olması	43	31,4
Ahlaklı ve temiz aileden olması	47	34,3
Güzel olması	18	13,1
Zengin olması	7	5,1
Aşiretten olması	3	2,2
Başka	3	2,2
Cevapsız	16	11,7
Toplam	137	100

²⁶⁰ Taştan, “Azerbaycan’da Sosyo-Kültürel Değişim...” s. 23-24.

²⁶¹ Köktaş, a.g.e., s. 141,144.

Tablo 49'a göre deneklerin %31,1'i eş seçiminde dindarlığın en önemli özellik olduğunu belirtmişlerdir. Deneklerin %34,3'ü, evlenecekleri eşte en çok aradıkları özellikler arasında “ahlaklı ve temiz bir aileden” olma hususunu tercih etmişlerdir. Evlenecek kişide en önemli özellik olarak güzellik arayanların oranı %13,1, zengin olmasını isteyenlerin oranı %5,1, aşiretten olmasını isteyenlerin oranı %2,2'dir. Deneklerin %2,2'i başka seçeneğini işaretlemiş ve eş adayının “akıllı, ahlaklı, kendini bilen” olmalarını açıklamışlardır. Deneklerin %11,7'i bu soruya hiçbir cevap vermemiştir. Bu deneklerin esasen kadınlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Anket sırasında kadınların bu soruya oldukça olumsuz bir tutum sergiledikleri gözlenmiştir. Bir kadın denek ise bu soruya ulaştıkta, anketi bırakıp gitmiştir. Araştırma sahasında kadınların eş seçimi, genellikle kendileri değil, daha çok ailesinin seçimi ile gerçekleştiğine göre, bu durum ortaya çıkmış olabilir. Diğer taraftan araştırmaya katılanlar bir köy toplumunda yaşamaktadırlar ve bu ortamda kadınların evlilik konularında kolayca açıklama yapmaları beklenemez.

Anket sonuçlarına göre, araştırma yöremizde eş adayının ailesini göz önünde bulundurma, eş seçiminde en çok önemsenen özelliktir. Yöremizde evlilikler, büyük oranda ailelerin görüşüp anlaşmasıyla gerçekleşir. Yine de evlenmek isteyen gençler kendi aralarında anlaşsalar da, aileler bu evliliği kabul etmedikte, genellikle bu evlilik baş tutmaz. Bu nedenle yörede “kız kaçırma” hadiseleri zaman zaman bir evlilik yolu olmaktadır. Fakat kız kaçırma, nadir rastlanan bir evlilik yoludur, çünkü bu şekilde evlenenler aileden ya tamamen hariç edilir, ya da ailelerin bu evliliği onaylaması uzun zaman alır. Ayrıca, aileler tarafından anlaşılmayan veya nişan töreni olmadan gençlerin görüşmesine karşı halk arasında oldukça olumsuz bir tutum vardır.

Eş seçiminde dindarlığa verilen önem dindarlık seviyelerine göre değişmektedir. Tablo 50'de eş seçiminde en çok önemsenen özellik ile dindarlık seviyesi arasındaki ilişki gösterilmiştir.

Tablo- 50: Eş seçiminde en çok önemsenen özellik / Dindarlık seviyesi ilişkisi

Dindarlık seviyesi/Eş seçiminde en ok önemsenen özellik	Çok dindar		Orta seviyeli dindar		Din ile az ilgili		Dine karşı ilgisiz	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Güzel olması	1	7,1	3	5,6	7	29,2	5	18,5
Zengin olması	1	7,1	2	3,7	2	8,3	2	7,4
Dindar olması	7	50	24	44,4	7	29,2	5	18,5
Ahlaklı ve temiz bir aileden	4	28,6	23	42,6	7	29,2	13	48,1
Akrabadan olması	1	7,1	1	1,9	1	4,2	-	
Başka	-		1	1,9	-		2	7,4
Toplam	14	100	54	100	24	100	27	100

* χ^2 : 26,450

df: 20

p= 0,151

Tablo 50’de gördüğümüz gibi, dindarlık seviyesinin yükselmesi ile eş seçiminde dindar olma özelliğini benimseyenlerin oranı da düzenli şekilde artmaktadır. Zira çok dindar olduklarını belirten denekler arasında, eş seçiminde en çok dindarlığı dikkate alanların oranı %50’iken, bu oran orta seviyeli dindarlar arasında %44,4, az dinle ilgilenenler arasında %29,2, dinle ilgisi olmadığı belirtenlerin arasında ise %18,5 oranındadır. Çok dindar ve orta seviyede dindar olanlar genellikle dindarlığı önemseyenleri halde, dinle az ilgilenenler ve dine karşı ilgisiz olanlar ise daha çok “ahlaklı olmak ve temiz bir aileden olma” özelliğini önemsemektedirler. Ki-kare testine göre, dindarlık durumu ile eş seçiminde en çok önemsenen özellik arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır.

Sonuç olarak söylenebilir ki, araştırma yöresinde eş seçiminde daha çok manevi özellikler üstün tutulur. Nitekim yukarıdaki verilerden de görüldüğü gibi, eş seçiminde aranan özelliklerden en çok adayın ahlaklı ve ailesinin temiz olmasına ve ikinci sırada dindarlığa önem verilmiştir. Aslında yöremizde dindarlık ve ahlaklı olma iç içe olan kavramlardır.

3.4.1.2. Dini Nikâh

Aile kuruluşunun önemli unsurlarından biri de nikâhtır. Geleneksel geniş aile, üye sayısı bakımından kalabalık olduğundan üretim, otorite ve din yönetimini sinesinde toplamakta idi. Günümüzde ise bütün bu erkler devlete geçmiş olup aile dini nitelikten sıyrılarak laik bir statüye kavuşmuştur. Bu yönden birçok devletler medeni nikâhı mecburi, dini nikâhı ise ihtiyari kılmıştır.²⁶²

Evlilik, özel bir ortamda cereyan ettiği için, doğumdan daha çok, atalarının geleneklerine bağlılıklarını gösterme fırsatı vermektedir. Bu nedenle, başta dini nikah olmak üzere birçok husus Sovyet iktidarını rahatsız etmekteydi. Gençlerin evlilik töreninde ibadethanelere meyil etmelerinin karşısını almak için 1960 yılları başlarında görkemli nikah sarayları inşa edilmiş ve resmi nikahlarda büyük törenler düzenlemeye başlamıştır. Ama hiçbir şey değişmemiş, dini nikah törenleri, cazibelerini muhafaza etmeye devam etmişlerdi. Resmi nikahın hemen ardında hoca gelmekte, dini nikahın kıyıldığı yeni bir tören daha yapılmaktaydı. Hatta resmi nikah sonucunda doğmuş çocuklar bazen meşru kabul edilmiyordu.²⁶³ Yine de Sovyet Müslümanlarının %80'nin resmi nikahın yanında dini nikaha da riayet etmeleri bilinen bir gerçektir.²⁶⁴

Bu araştırmada, Sovyetler Birliği döneminde de yaygın olan dini nikah konusuna karşı tutumların tespit edilmesine ve değerlendirilmesine karar verilmiştir. Bu nedenle deneklere “sizce günümüzde dini nikaha gerek var mıdır?” sorusu yöneltilmiştir ve bu soru ile ilgili bulgular tablo 51’de gösterilmiştir.

²⁶² Taplamacıoğlu, a.g.e., s. 218.

²⁶³ D’Encausse, a.g.e., s. 73-74.

²⁶⁴ Benningsen, “Sovyetler Birliği’nde İslami Uyanış ve Bazı Gelişmeler”, s. 57.

Tablo- 51: Dini nikah konusundaki tutumlar

Dini nikah konusundaki tutumlar	Sayı	%
Dini nikah mutlaka gereklidir	115	83,9
Dini nikaha gereksizdir	2	1,5
Resmi nikah esastır, fakat dini nikah onun yerine geçer	14	10,2
Başka	3	2,2
Cevapsız	3	2,2
Toplam	137	100

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, deneklerin büyük çoğunluğu dini nikaha çok önem vermektedir. Zira deneklerin %83,9'u dini nikahın mutlaka gerekli olduğunu belirtmiş, %10,2'si dini nikahın gerekli olduğunu, fakat resmi nikahın onun yerine geçeceğini ifade etmişlerdir. Dini nikahı gereksiz bulanların oranı ise %1,5'dir. %2,2'lik oranda başka seçeneğini işaretleyenler de, aslında resmi ve dini nikahın mahiyetinin aynı olduğunu, bazıları ise her iki nikahın aynı derecede gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Deneklerin %2,2'si ise bu soruya hiçbir cevap vermemiştir.

Yukarıdaki veriler, göstermektedir ki, deneklerin büyük çoğunluğu dini nikahı mutlak gerekli görmektedir. Hatta Sovyetler birliği döneminde de çok önemsenen dini nikah, günümüzde de önemini aynı şekilde korumaktadır.

Tablo- 52: Dini nikah / Eğitim durumu

Dini nikah / Eğitim durumu	İlkokul mezunu		Lise Mezunu		Yüksek Eğitimli	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Dini nikah mutlaka gereklidir	12	85,7	90	90,9	13	61,9
Dini nikaha gereksizdir	-		2	2,0	-	
Resmi nikah esastır, fakat dini nikah onun yerine geçer	2	14,3	5	5,1	7	33,3
Başka	-		2	2,0	1	4,8
Toplam	14	100	99	100	21	100

* χ^2 : 16,822

df: 6

p= 0,010

Tablo 52’de görüldüğü üzere ki-kare testine göre deneklerin eğitim durumu ile dini nikaha karşı tutumlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yüksek eğitilmiş denekler, lise mezunu ve ilköğretim mezunu deneklere göre daha düşük oranda “dini nikah mutlak gereklidir” kategorisinde yer alarak bu konuda farklılaşmaktadır. Buna karşın “dini nikah gereklidir fakat resmi nikah onun yerine geçer” seçeneğinde yüksek eğitimliler en yüksek oranda yer almaktadır. Bu konuda yüksek eğitimlilerin “modern dindarlığa”, diğer eğitim düzeyinde olanların ise “geleneksel dindarlığa” yatkın olduğu söylenebilir. Bu duruma göre eğitim durumunun dini nikaha karşı tutumlarda etkili olduğu görülmektedir.

Yörede son zamanlarda resmi nikahtan ve evlilikten çok önce dini nikahın kıyıldığı da görülmektedir. Bu yolla gençlerin bir biriyle dinen meşru şekilde görüşmeleri sağlanmaktadır. Ancak, yaygın olan teamüle göre, dini nikah, düğün günü veya birkaç gün önce yapılmaktadır. Yine de yörede resmi nikahın, evlilikten çok sonraya, hatta çocuk doğana kadar ertelenmesinin yaygın bir durum olduğu gözlenmektedir. Bu da yöre halkının büyük çoğunluğunun dini nikahı evliliğin ilk şartı olarak, resmi nikahı ise formalite olarak gördüğünden ileri gelmektedir. Temiz bir nesep ve soy da, din ile birlikte düşünüle gelmiştir.

3.4.1.3. Doğum ve Dini adlar

Tolunda nüfusun kaynağını oluşturması açısından aile temel bir kurumdur. Bu fonksiyon, eşlerin cinsel ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, kuşakların sürekliliğini de sağlamaktadır.²⁶⁵ Aile toplumun devamını sağlayan, yeni üyelerin üretilmesi ihtiyacını karşılayan temel örgüttür.²⁶⁶ Türün üretilmesi fonksiyonu, ailenin, diğer kurumlarca yerine getirilmesi mümkün olmayan, zaman ve mekân şartlarına göre değişikliğe maruz kalmayan yegâne fonksiyonudur diyebiliriz. Aynı zamanda bu ailenin en önemli fonksiyonudur. Çünkü toplumun devamı yeni neslin üretilmesine bağlıdır ve bu süreç sadece aile kurumunda meydana gelmektedir.

²⁶⁵ Mahmut Tezcan, “Çocuk Eğitiminde Ailenin Rolüne Sosyolojik Bir Bakış”, Aile Yazıları, C. I, s. 271.

²⁶⁶ Halil İbrahim Bahar, *Sosyoloji*, USAK Yay., Ankara 2005, s. 166; Dönmezer, a.g.e., s. 202.

Doğum hadisesiyle ilgili olarak araştırma evreninde yaygın olan birçok uygulamalarda dinin etkinliğini görmek mümkündür. Yöremizde isterse doğumdan önce, isterse de doğumdan sonra yer alan pek çok pratikler ve halk inanışlarında dinin payı gerçekten büyüktür. Örneğin, hamile kadının akşam vakitlerinde yalnız eşige çıkması veya dışarıya sıcak su serpmesi hoş karşılanmamaktadır. Bu şekilde davranıldığında cinler tarafından zarar görüleceğine veya “al çarpılmasına” inanılmaktadır. Bunların zararından korunmak için, hamile kadınlar, bazen yanlarında her hangi bir demir parçası gezdirmekte, yataklarının altında da bıçak gibi demir eşyalar bulundurmaktadırlar.

Son zamanlarda doğan çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına da kamet getirilme uygulaması yaygınlaşmağa başlamıştır. Ancak bu uygulama önceleri nadiren karşılanan bir durumdu. Yeni doğan çocukların altıncı (şəşə) ve kırkıncı (çilə) günü tören yapılmaktadır. Bu törene kız taraftan akrabalar davet edilir ve onların tarafından çocuğun beşiği takdim edilir. Çocuğun altıncı günü çıkmadan ad konulması gerekmektedir. Ad konulmasının geciktirilmesi ve yeni ölmüş dede ve ninelerin adlarının konulması hoş karşılanmamaktadır. Ancak hayatta olan aile büyüklerin adlarının çocuklara verilmesine sıkça rastlanır. Önceleri milli isimlerin halk arasında çok yaygın hal olduğu görüldüğü halde, günümüzde bir taraftan çağdaş, diğer taraftan daha az bir oranda dini isimlerin konulması görülür. Bu açıdan yörede dini adlara karşı tutumları ortaya koymak için deneklere “çocuğunuza dini bir ad vermek ister misiniz” şeklinde soru yöneltilmiştir. Bu konuda elde edilen verileri Tablo 53’de görmek mümkündür.

Tablo- 53: Yeni doğan çocuğa dini bir ad vermek ister misiniz?

Dini adlara karşı tutumlar	Sayı	%
Evet isterim	95	69,3
Hayır istemem	14	10,2
Fark etmez	25	18,2
Cevapsız	3	2,2
Toplam	137	100

Tablo 53'e göre, deneklerin %69,3'ü bu soruya "evet isterim", %10,2'si "hayır istemem", %18,2'si dini olan veya olmayan adlar bana göre "fark etmez" yanıtını vermişler. Bu duruma göre, deneklerin çoğunluğu dini adlara karşı olumlu, çok az bir kısmı ise olumsuz tutum içerisindedir. Bir kısım deneklerin ise (%18,2) bu konuda tarafsız bir mevki sergilemişlerdir. Dini adlara karşı tutumların bu kadar yüksek oranda olduğuna rağmen, gözlemlerde gerçekten de dini adların çok yaygın olmadığı görülmektedir. Örneğin, hadislerde de "Allahın sevdiği isimlerden olduğu vurgulanan Abdullah, Abdurrahman"²⁶⁷ gibi dini isimlere yöremizde çok nadiren rastlanmaktadır. Ali, Fatma, İbrahim, İsmail adları nispeten yaygındır, fakat bunlar da artık milli birer ad özelliğine bürünmüşlerdir. Yine de yörede, etraf köylerdeki yaşayan Şiilerin tepkisini çekmemek maksadıyla olsa gerekir Ömer ve Ayşe adlarına çok az rastlanmaktadır.

Gözlemleri de dikkate alarak sonuçta söylene bilir ki, araştırma yöresinde daha çok milli ve çağdaş adlara yer verilmektedir. Türk adlarına da son zamanlarda büyük ilgi gösterildiği görülmektedir. Deneklerin çoğunluğunun dini adlara karşı olumlu tutum içerisinde bulunduğu görülse de, bunun fazla uygulanan bir durum olmadığı gözlemlenir.

3.4.2. Din-Eğitim İlişkisi

Dinin, toplumsal yapıyı oluşturan diğer kurumlarla olan karşılıklı ilişkileri çerçevesinde üzerinde durulması gereken önemli bir konu da, din ile eğitim arasındaki ilişkilerdir. Bu araştırmada din ve eğitim ilişkileri ile ilgili olarak, din eğitimi konusunun incelenmesine karar verilmiştir. "Din eğitimi, kişilerin ve toplumun din ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile din kültürünün verilmesi ve dini kişiliğin kazandırılması olarak açıklanabilir."²⁶⁸ Araştırma yöresinde din eğitimi ile ilgili elde edilen bulgulara geçmeden önce, Azerbaycan'da din eğitimiyle ilgili yürütülen siyaset ve resmi eğitim kurumları tarafından verilen din eğitimi konusunda kısa bilgilerin verilmesi faydalı olacaktır.

²⁶⁷ Hadise göre, "Allahın en çok sevdiği isim, Abdullah, sonra ise Abdurrahman'dır". Ebu Davud, Edeb, 4949, 4950.

²⁶⁸ Köktaş, a.g.e., s. 155.

Azerbaycan’da din alanında yüksek eğitim vermekte olan kurumlardan biri Kafkas Müslümanları Dini İdaresine bağlı olarak öğretim faaliyetini sürdüren İslam Üniversitesi’dir. Dini idarenin mali desteği ile faaliyet gösteren üniversite ilk planda din görevlisi yetiştirmek amacıyla hareket etmekte olup, bu maksatla öğrencilerin bir kısmını çeşitli İslam ülkelerine göndererek oralarda yetiştirmeğe çalışmaktadır. Ayrıca, Türkiye Diyanet Vakfı ile Bakü Devlet Üniversitesi arasında bir anlaşmayla kurulan İlahiyat Fakültesi mevcuttur. Bunlardan başka Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve başka ülkelerden çeşitli vakıf ve kuruluşların Azerbaycan’da hem insani yardımı hem de din öğretimini amaçlayan çalışmaları mevcuttur.²⁶⁹

1993 yılından başlayarak, Azerbaycan’da Arap teşkilatlarının faaliyetleri görülmektedir. 1994 yılında Arap teşkilatlarının sayısının 15 olduğu bilinmektedir. Araplara ait “İslam Mirasının Kalkınması Fondu” 2002 yılına kadar Azerbaycan’da 61 cami yapmışlardır. Bu camilerin bünyesinde Kuran ve Arapça kursları açılmıştır. 1993 yılından bu kuruluşların faaliyetleri sayesinde Zakatala, Kuba, Kusar, Haçmaz hatta ülkenin büyük illerinde Bakü, Gence ve Sumgait’te de Vehhabi düşüncesi yayılmağa başlayarak ciddi bir problem haline almıştır. 1998 yılında Arap teşkilatlarının faaliyetleri değerlendirilerek, devlet tarafından birçok sınırlamalar konulmuştur. 11Eylül olayı bu süreci daha da hızlandırmıştır. Arap ülkelerinden gelen sivil toplum örgütlerinin faaliyeti Azerbaycan’da kısmen yasaklanmıştır. Sadece, devlet kanunlarına bağlı, Vehhabilik tebliğinden uzak teşkilatların faaliyetine izin verilmiştir.²⁷⁰

Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan’a gelen dini teşkilatlar arasında İran devletine ait Müslüman teşkilatlar ve yardım kuruluşları da olmuştur. Onlar da, birçok camilerin yapılmasına, eğitim öğretim müesseselerin açılmasına öncü olmuşlardı. Bu kuruluşlar, kendi devlet siyasetlerinin propagandasını yapıyorlardı. Açtıkları okul ve kurslar kendi siyasetleri için bir araç olarak kullanıp girişimlerde bulunuyorlardı. Bu nedenlerle bu tür teşkilatların Azerbaycan’dan uzaklaştırılmaları söz konusu olmuştur.

²⁶⁹ Taştan, “Azerbaycan’da Sosyo-Kültürel Değişim...” s. 31-32.

²⁷⁰ Samadov, a.g.t., s. 50.

Bu teşkilatların yardımıyla kurulup gelişen İslam Partisinin başkanı İran devletine casuslukla suçlanarak gözaltına alınmış ve partisi kapatılmıştır.²⁷¹

Türkiye kaynaklı dini faaliyetleri iki yere ayırmak mümkündür: Resmî ve resmî olmayanlar. Resmî faaliyetler Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı tarafından, resmî olmayanlar ise Türkiye'deki farklı dinî gruplar ve cemaatler tarafından yürütülmektedir. Söz konusu gruplar ve cemaatler arasında ikisi özellikle etkin durumdadır. Bunlardan birincisi Nakşibendiye camiasına bağlı Aziz Mahmut Hüdayi Vakfıdır. İkincisi de 20. yüzyılda yaşayan Said Nursi'nin öğretilerinden etkilenen Fethullah Gülen liderliğindeki dinî cemaattir. Fakat ister resmî, isterse de resmi olmayan Türkiye kaynaklı dinî faaliyetler arasında keskin hatlar bulunmamaktadır. Bu kuruluşların Sünni-Hanefî öğretisine dayanan dinî faaliyetlerinde daha çok ibadetlere ve sosyal-ahlaki konulara vurgu yapılmakta, istikrar ve ılımlılık telkin edilmekte, politik konulardan kaçınılmaktadır.²⁷²

Günümüzde ilk ve orta eğitimde okullarda din eğitimi henüz okutulmamaktadır. Lakin bu konu üzerinde çalışan ilgililer, dini derslerin orta eğitimde yer almasının doğru olduğunu düşünmektedir. Yüksek okullarda ise, “dinşünaslık” (Din Kültürü) dersinin verilmesi kararı alınmıştır. Bu dersin okutulmuş amacı, sosyal ve tarihi bir olgu olan din olgusunun, felsefi, psikolojik, sosyolojik ve fenomenolojik boyutlarıyla ele almaktır. Bu derste dinin, fert ve cemiyetin manevi hayatındaki rolü, sosyal hayatın çeşitli alanlarında İslam'ın ve genelde dinin rolünün değerlendirilmesi, dindeki aşırılıkların, batıl inanç ve hurafelerin kaldırılmasını amaçlayan bir program verilmesi hedefleniyor.²⁷³ İşin ilginç yanı, dinşünaslıkla ilgili program taslakları komünist dönemde ateizm dersleri vermiş olan öğretim elemanları tarafından hazırlanmakta, bu bakımdan, liselerde din dersinin okutulması meselesi de şimdilik bir belirsizlik karakteri taşımaktadır.²⁷⁴ Fakat genel olarak devletin dini bilgilendirme ve dini eğitimle ilgili siyasetinde, dini eğitimin

²⁷¹ Samadov, a.g.t., s. 50.

²⁷² Hasanov, a.g.t., s. 215.

²⁷³ Albayrak, e.a.m., s. 138.

²⁷⁴ Taştan, “Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim...” s. 30.

kanunlar çerçevesinde, gönüllülük prensibi esasında gerçekleştirilmesi ve her tür dini bölücülüğün engellenmesi hedefleniyor.²⁷⁵

Ülkede din eğitimi ile ilgili durumun genel bir tanıtımdan sonra, yöremizde din eğitimine karşı tutumlarla ilgili elde edilen bulguların değerlendirilmesine geçilebilir. Yörede dini eğitiminin gerekliliği konusundaki tutumları ortaya çıkarmak için, katılımcılara “sizce toplumumuzda genel bir din eğitimine gerek var mıdır?” sorusu verilmiştir. Bu soru ile ilgili elde edilen bulgular Tablo 54’te gösterilmiştir.

Tablo- 54: Toplumda din eğitim ve öğretimine gerekliliğine karşı tutumlar

Sizce din eğitimi ve öğretimi gereklidir?	Sayı	%
Evet gereklidir	110	80,3
Hayır, gerekli değildir	6	4,4
Hiçbir fikrim yok	19	13,9
Cevapsız	2	1,5
Toplam	137	100

Yukarıdaki tabloya baktığımızda, örneklemin %80,3’ünün toplumda din eğitim ve öğretiminin gerekli olduğunu, %4,4’ünün din eğitimine ihtiyaç olmadığını, %13,9’nun ise bu konuda hiçbir fikre sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir. Örneklemin %1,5’i ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Bu duruma göre, örneklemin çoğunluğunun dini eğitim ve öğretimin gerekli olup olmama konusunda olumlu tutum içerisinde olduğu ortaya çıkmıştır. Konu cinsiyet açısından incelendiğinde erkeklerin %84,9’unun, kadınların ise %77,4’ünün din eğitim ve öğretiminin gerekli olduğu kanaatinde buldukları tespit edilmiştir. Din eğitimi konusunda erkeklerin daha çok olumlu tutum içinde buldukları ortaya çıkarken, kadınların bu konuda daha çok kararsız oldukları görülmektedir. Nitekim kadınların %17,7’si, erkeklerin ise %11’i bu konuda bir fikre sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Kadınların bu tutumu yine de onların dini bilgi düzeylerinin düşük olmasından kaynaklanabilir.

²⁷⁵ Rafiq Aliyev, *Din ve Devlet*, İrşad Neşriyatı, Bakü 2004, s. 8.

Anket sorularında din eğitim ve öğretiminin kim tarafından daha doğru olarak verilebileceği sorusu da yer almıştır. Bu soruya verilen cevapları Tablo 55’de yer verilmiştir.

Tablo- 55: Dini Öğretimin Kim Tarafından Daha Doğru Verilebileceği İle İlgili Kanaatler

Sizce En doğru din eğitimi kim tarafından verilebilir	Sayı	%
Ailede anne-baba tarafından	39	28,5
Okulda Öğretmenler tarafından	24	17,5
Dini Kurumlar tarafından	50	36,5
“Molla”lar tarafından	7	5,1
Kendisi kitaplardan okuyarak	9	6,6
Başka	7	5,1
Cevapsız	1	0,7
Toplam	137	100

Tablo 55’e göre, din eğitim ve öğretiminin kim tarafından en doğru verilebileceği ile ilgili soruya deneklerin %28,5’i “ailede anne-babadan”, %17,5’i “okulda öğretmenler tarafından”, %36,5’i “Resmi din eğitimi veren kurumlar, Kuran kursları tarafından”, %5,1’i geleneksel din görevlileri adlandırılabilen “mollalar tarafından”, %6,6’ı “kendisi kitaplardan okuyarak” öğrenilebileceğini belirtmişlerdir. %5,1’lik oranda “başka” seçeneği işaretleyenler de, “dini bilgisi yüksek olan her hangi birisinden”, “din görevlileri, öğretmenlerden ve ailede” birçokları ise “hiçbir fikri olmadığını” açıklamışlardır. Bazı denekler ise en doğru din eğitiminin “yalnız din eğitimi veren yüksek okullarda” öğrenilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Deneklerden iki kişi de “öğretmenler” ve “din görevlileri” olmak üzere birden çok şıkkı işaretlemiştir.

Buna göre, zaten hiçbir dini eğitim almayan mollalar ve ilk bakışta yadırganan bir durum olan ortaokul ve liselerde öğretmenler tarafından din eğitiminin verilmesi önemsenmemektedir. Önce de söylendiği gibi günümüz Azerbaycan’da ilkokul, ortaokul ve liselerde din eğitimini içeren dersler verilmemektedir. Dini bilgilerin en doğru verilebileceği kurum olarak da sırf din eğitimi veren kurumlar önemli bulunmaktadır. Bu

kurumlar da günümüzde din eğitimi veren yüksek okullar olmaktadır. İkinci sırada ise aile gelmektedir.

Eğitim düzeyi ile dini bilginin en doğru nereden öğrenilebileceği konusu arasındaki ilişki incelendiğinde, ailede din eğitime en fazla önem verenlerin ilkökul mezunlarının olduğu (%35,7), bunları lise mezunlarının takip ettiği (%28,7), en az önem verenlerin ise yüksek eğitimlilerin olduğu (%23,8) anlaşılmaktadır. Bu duruma göre, eğitim düzeyinin artması ile ailede din eğitime önem verilme oranında düzenli bir düşüş olduğu ortaya çıkmıştır. Resmî eğitim kurumlarında (ortaokul ve liselerde) din eğitime önem verenlerin oranı ise eğitim düzeyinin yükselmesi ile beraber artmaktadır. Nitekim okullarda din eğitime üstünlük verenlerin oranı, yüksek eğitimliler arasında %19, ortaokul ve lise mezunları arasında %18,8, ilkökul mezunları arasında ise %7,1 oranlarında belirlenmiştir.

Araştırma yöremizde din ile eğitim arasındaki ilişkiler ve din eğitime karşı tutumlar konusundaki elde edilen bulgular topluca değerlendirilecek olursa, deneklerin tümü tarafından olmasa da büyük çoğunluğu tarafından, toplumda eğitim faaliyetleri içerisinde din eğitime de mutlaka yer verilmesi istenmektedir. Din eğitimi ile ilgili olarak anket sorularında yer alan “dini eğitimin gerekliliği” ve “en doğru din eğitiminin kimlerden öğrenileceği” konularında elde edilen bulgular ile cinsiyet ve eğitim düzeyi değişkeni arasında da farklı ilişkiler mevcut olmakta, bu değişkenlere göre din eğitimi ile ilgili tutum ve kanaatler de değişmektedir.

3.4.3. Din-Ekonomi İlişkisi

Dinin diğer toplumsal kurumlarla karşılıklı ilişkileri çerçevesinde değinilmesi gereken başka bir konu da, din-ekonomi ilişkileridir. M. Weber’in, din ve ekonomi arasındaki karşılıklı ilişkileri konu alan ünlü çalışmalarından sonra, dinin ekonomik hayat üzerindeki etkilerinin araştırılması sosyal bilimcilerin önemle üzerinde durdukları bir konu olmuştur.²⁷⁶

²⁷⁶ Köktaş, a.g.e., s. 199.

Dinin ekonomik hayattaki etkisi tartışılmaz olsa da, hiçbir iktisadi ahlak sistemini yalnız din belirmemiştir. Yaşam biçiminin dinsel etkeni, iktisadi ahlak sisteminin belirleyicilerinden sadece bir tanesidir. Tabii ki dinin belirlediği yaşam biçimi de, belli coğrafi, politik, sosyal ve ulusal sınırlar içinde geçerli olan ekonomik ve politik faktörlerden fazlasıyla etkilenir.²⁷⁷ Dünyayı tasvip eden İslamiyet de mülk edinme konusunda tamamen pozitif bir tutum içindedir. Hatta Müslümanların mülkiyet sahibi olabilmeleri için bir mülkiyet ve miras hukukunu da İslam ortaya koymuştur.²⁷⁸ Aynı zamanda İslam'da ekonomik hayatla dini ve ahlaki hayat birbirinden ayrılmamış, birbirlerini kuşatmıştır.²⁷⁹

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da, dinin ekonomik hayat üzerinde etkisi önemli derecede azalmıştır. 23 Ocak 1918 tarihli kararname ile hükümet, din müesseselerine ait bütün emlak devlet malı ilan etmiş ve din teşkilatlarının gelecekte de malı olmaması yoluna gitmiştir.²⁸⁰ Böylece SSCB'de İslam dininin yaygın olduğu arazilerde, İslam'ın ya da her hangi başka dinin ekonomik ve siyasi hayat alanlarına, devlet kurumlarının faaliyetlerine etki etmek imkanı verilmemiştir. Bundan başka, Sovyet devleti hızla gelişen bilimsel, seküler temel üzerine kurulmuş eğitim faaliyetlerini dini etkiden uzaklaştırmıştır. Toplumun bireylerine dünyevi bakış açıları ve “yaratılış” fikrinden soyutlanmış bir dünya görüşü aşılama çalışmıştır.²⁸¹ Bu dönemlerde yapılan sosyolojik araştırmalara göre, dini unsurlar, sosyal hayatın tüm sahalarında değil, muhafazakârlığı ve kapalılığı nedeniyle daha geç değişmekte olan gündelik hayatta etkinliğini sürdürmüştür. Sovyet toplumbilimcilerine göre, toplumda ekonomik ilişkiler büyük oranda değişilmiş, tamamen seküler bir özelliğe bürünmüştür.²⁸²

Araştırma yöremizde, günümüzde, dinin ekonomik hayat üzerinde ne ölçüde etkili olduğunu incelerken, her kesin zengin olma isteği içinde olduğunu varsayarak, önce

²⁷⁷ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev., Taha Parla, İletişim Yay., İst., 2000, s. 340.

²⁷⁸ Mensching, a.g.e., s. 19.

²⁷⁹ Yümnü Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 280.

²⁸⁰ Sezgin, a.g.m., s. 30.

²⁸¹ Taştan, “Azerbaycan'da Sosyo-Kültürel Değişim...” s. 16.

²⁸² Halilova, a.g.e., s. 32.

zenginliğe hangi yollarla ulaşılmak istendiği konusu incelemeye tabi tutulmuştur. Bunun için katılımcılara “mümkün olsaydı hangi yoldan zengin olmak isterdiniz” sorusu yöneltilmiş ve bu soruya verilen cevaplar Tablo 56’da gösterilmiştir.

Tablo- 56: Mümkün olsaydı hangi yoldan zengin olmak isterdiniz?

Zengin olma yolları ile ilgili kanaatler	Sayı	%
Çalışıp kazanarak	119	86,9
Piyango, Loto ve başka şans oyunlarıyla	4	2,9
Define bularak	4	2,9
Miras yoluyla	2	1,5
Faiz alarak	1	0,7
Zengin biriyle evlenerek	4	2,9
Başka	2	1,5
Cevapsız	1	0,7
Toplam	137	100

Tablo 56’da görüldüğü gibi, deneklerin zengin olmak için istediği yolun çok büyük bir oranla “çalışıp kazanarak” yönünde yoğunlaşmıştır. Zira deneklerin %86,9’u zengin olma yollarından kendisi çalışarak kazanma yolunu tercih etmiştir. Piyango, loto ve başka şans oyunlarıyla, define bularak ve zengin birisiyle evlenerek zengin olma yolları örneklemimiz tarafından %2,9’luk oranda benimsenirken, miras yolu %1,5, bankaya para yatırıp faiz alma %0,7 oranında benimsenen zengin olma yöntemidir.

Bu bulgulardan hareketle araştırma sahamızda, dinin ekonomik ilişkilerde önemli derecede etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kolay kazanç yolu olan ve dini meşruiyeti bulunmayan kazanç yollarının ise çok düşük oranda tercih edildiği görülmektedir. Deneklerle yapılan görüşmelerde de, ekonomik düzeyin çok aşağı olması nedeniyle zengin olma isteğinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Fakat zenginlik derecesinin aşırı miktarda değil, günlük ihtiyaçlarının sağlanması derecesinde ve mutlaka helal yoldan olması önemsenmektedir. Deneklerimizden bazıları ise zengin olmak istemediklerini, Allah’ın verdiği ile razı olduğunu belirtmiştir. Zenginliğe karşı

bu eğilim, daha çok yaşlılar arasında bulunmuştur. Zengin olmak isteyen, ya da istemeyen her iki grubun ekonomik tutumlarında dinin etkili olduğu görülmektedir.

Yine de yöre halkı içerisinde az da olsa, şans oyunlarına katılanlar vardır ve bunlardan birçokları şans oyunlarının dinen meşru sayılmadığının farkında değillerdir. Mülakat sırasında bu durumun kısmen dini bilgisizlikten, yani “şans oyunlarının haram olmadığı” kanaatinden kaynaklandığı, kısmen de ekonomik ilişkilerde dinin önemsenmediğinden ileri geldiği ortaya çıkmıştır. Örneğin, bazı denekler “loto oynuyorum ve bana göre burada haramlık bir şey yoktur” söylemiştir.

Dinin ekonomik hayat üzerinde etkileri incelenirken, üzerinde durulması gereken bir konu da dinen de yasaklanmış faizle ilgili düşüncelerdir. Bilindiği gibi modern bankacılık sistemi içerisinde faiz ilişkileri kaçınılmazdır. Bazı Müslüman ülkelerde faiz uygulamasına yer vermeyen bankalar mevcut olsa da, Azerbaycan’da böyle bankalara da rastlanmamaktadır. Kaldı ki, bu tip bankaların işlemesi prensibi bile dinen meşru olup olmama yönünden tartışılmaktadır. Bu nedenle bazı dindarların faiz ilişkilerine girmeğe zorlandığı ve faizle ilgili düşüncelerinde değişikliklerin ortaya çıktığı varsayılabılır. Bu açıdan araştırma evrenimizde faizle ilgili düşünceleri belirlemek için deneklere “faiz hakkındaki düşünceniz nedir?” diye sorulmuştur. Bu soruya verilen cevapları Tablo 57’de görmek mümkündür.

Tablo-57: Faiz hakkındaki düşünceler

Faiz hakkında düşünceniz nedir?	Sayı	%
Faiz kesinlikle haramdır	113	82,5
Çağımızda kaçınılmaz olduğu için faiz mubahtır	13	9,5
Kolay bir kazanç yoludur	1	0,7
Gayri ahlaki kazanç yoludur	2	1,5
Hiçbir fikrim yok	7	5,1
Cevapsız	1	0,7
Toplam	137	100

Tablo 57'ye göre, ankete katılanların %82,5'inin faizle hakkındaki düşüncesi faizin kesinlikle haram olduğu yönündedir. Katılımcıların %9,5'i ise günümüzde faiz alıp vermenin kaçınılmazdır olduğu, yani ihtiyaca binaen mubah olduğunu düşünmektedir. Ankete katılanların %1,5'i faizin gayri ahlaki bir kazanç yolu olduğunu düşünürken, %0,7'si faizin kolay bir kazanç yolu olduğunu düşünmekte, %5,1'i ise bu hakta hiçbir fikirlerinin olmadığını açıklamışlardır. Bu soruya hiçbir cevap vermeyenlerin oranı ise %0,7'dir.

Faiz konusu genel olarak değerlendirildiğinde, faiz konusuna “haram” ve “mubah” gibi dini kavramlar açısından yaklaşanların %92 oranında olduğu görülmektedir. Buna göre, araştırma yöresinde faizle ilgili düşüncelerde dinin belirleyici bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Faizin mahiyeti, faiz alıp vermenin dinen meşru, ya da yasak olduğu ile ilgili kanaatler değişse de, genel olarak faizle ilgili ilk akla gelen şeyin dinen mubah, ya da yasak olmasıdır.

Faiz hakkındaki düşünceler / ekonomik durum ilişkisine bakıldığında, faizin kesin haram olduğunu düşünenler ekonomik durumu düşük olanlar arasında %74,1, ekonomik durumu orta düzeyde olanlar arasında %89, ekonomik durumu yüksek olanlarda %50 oranında olduğu tespit edilmiştir. Faiz uygulamasının çağımızda kaçınılmaz olduğu düşüncesini benimseyenler ise ekonomik durumu alt düzeyde olanlar arasında daha yüksek orandadır. Bu görüşü tercih edenler, ekonomik durumu alt düzeyde olanlar arasında %13 oranında bulunurken, ekonomik durumu orta düzeyde olanlar arasında %7,1 oranında bulunmuştur. Bu duruma göre, ekonomik düzeyin faiz hakkındaki düşünceler üzerinde etkili olduğu, ekonomik seviyeni farklılaşmasıyla faizle ilgili düşüncelerde de değişikliklerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Örneklemin dindarlık durumunun faizle ilgili düşüncelerde hangi ölçüde etkili olduğunu incelerken, dindarlık durumunun bu konuda belirleyici bir özelliğe sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Dindarlık durumu ve faiz hakkındaki düşünceler konusunda elde edilen bulguları Tablo 58'de görmemiz mümkündür.

Tablo- 58: Dindarlık durumu/Faiz hakkındaki düşünceler

Dindarlık durumu/Faiz hakkında düşünceler	Çok dindar		Orta seviyeli dindar		Din ile az ilgili		Dine karşı ilgisiz	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Faiz kesinlikle haramdır	16	100	59	92,2	17	65,4	20	71,4
Çağımızda kaçınılmaz olduğu için faiz mubahtır	-		2	3,1	5	19,2	6	21,4
Kolay bir kazanç yoludur	-		-		-		1	3,6
Gayriahlaki kazanç yoludur	-		1	1,6	1	3,8	-	
Hiçbir fikrim yok	-		2	3,1	3	11,5	1	3,6
Toplam	16	100	64	100	26	100	28	100

* χ^2 : 23,093 df: 16 p= 0,111 (p> 0,05)

Tablo 51’de görüldüğü üzere faizin kesinlikle haram olduğunu söyleyenler, çok dindar olduğunu belirten denekler arasında %100, orta seviyeli dindar olduğunu belirtenler arasında %92,2, dinle az ilgili olanlar arasında %65,4, dinle hiç ilgisi olmayanlar arasında %71,4 oranlarındadır. Bu bulgulara göre, dindarlık düzeyinin yükselmesi ile faizin kesinlikle haram olması düşüncesinde bir yükselme olduğu görülmektedir. “Çağımızda kaçınılmaz olduğu için faizin mubah olduğu” düşüncesinde olanlar, çok dindar olduğunu belirtenler arasında hiç bulunmazken, orta düzeyde dindar olduğunu belirtenler arasında %3,1, dinle az ilgili olduğunu belirtenler arasında %19,2, dine karşı ilgisiz olduğunu belirtenler arasında ise %21,4 oranındadır. Bu duruma göre de, dindarlık düzeyinin düşmesiyle çağımızda faizin mubah olması düşüncesinde bir yükselme olduğu ortaya çıkmaktadır. Yukarıdaki tabloda dindarlık durumunun değişmesi ile faiz düşüncesinde farklılaşması gözlenirse de, istatistik olarak p< 0,05 anlamlılık düzeyinde, bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Araştırma yöresinde din/ekonomi ilişkisi elde edilen bulgular da dikkate alınarak değerlendirilince, ekonomik ilişkilere yön veren faktörler arasında din kurumunun de aktif rolü olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgulara göre, Sovyetler Birliği döneminden itibaren başlayan modernleşme ve sekülerleşme süreçleri, gelişen ekonomik ilişki ağı, diğer kırsal alanlarda da gözlemlendiği gibi, araştırma yöremizde de ekonomik hayatta fazla

etkili olamamıştır. Örneğin, faizle ilgili kanaatlerde yeni görüşler benimseme ve meşrulaştırma eğilimi görülse de, bu eğilimde bulunanları çok az bir kesim temsil etmektedir. Fakat yine de meseleye dini açıdan, yani haram veya mubahlık açısından yaklaşıldığı görülmektedir. Kısacası din, ekonomik ilişkilerde de egemen olan bakış açısı olmaktadır. Din ve meşruiyet ilişkisi canlılığını korumaktadır.

3.4.4. Toplumsal İlişkilerle İlgili Bulgular

3.4.4.1. Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlişkiler

Günümüzde insanlar, coğrafyaya, yaşa, akran olmalarına göre farklı gruplara dahil olduğu gibi, resmi ya da gayri resmi olabilen diğer pek çok gruplara da üyedirler. Sendikalar, vakıflar, dernekler, sivil toplum kuruluşları bu türlerdendir.

Sivil toplumun devlet alanı dışında ayrı bir alan olarak kabul görmesi 18. yüzyıldan sonra olmuştur. Bu döneme kadar Batı siyasal literatüründe sivil toplum, bireyi kurallarının denetimine alan ve barışçıl ideal bir yönetimi içeren politik toplumla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.²⁸³

Günümüzde sivil toplum, siyasal toplumun karşıtı olarak kullanılan ve ilişkilerin ekonomik ve toplumsal faktörler tarafından belirlendiği uygar toplumu ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır.²⁸⁴ “Sivil toplum” kavramı geçtiğinde çoğu otoritenin aklına gelen çerçeve, gönüllü dernekler, kitle iletişim araçları, mesleki dernekler, sendikalar ve benzeri kuruluşlardaki kamusal katılım alanıdır.²⁸⁵

Azerbaycan’da Sovyet döneminde sivil toplum kuruluşlarının söz konusu olması mümkün değildi. Çünkü Sovyet rejimi, devlet kurumları haricinde her hangi bir toplumsal örgütlenmeyi yasaklıyordu. Bağımsızlıktan sonra sivil toplum kuruluşları kurmak ve bunlara üye olmak serbestliği kanunlarla yasallaştırılmıştır. 1992 yılından günümüze kadar zaman zarfında Azerbaycan’da çok sayıda *GHT*’ler kurulmuş ve günümüzde de faaliyet göstermektedirler. Bu kuruluşlara genel olarak “*Geyri Hükümet*

²⁸³ Ömer Çaha, *Sivil Kadın Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Çev. Ertan Özensel, Vadi Yay. Y.y, 1996, s. 20.

²⁸⁴ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale BasımYayın, 1990, III, 408.

²⁸⁵ Marshall, a.g.e., s. 662

Teşkilatları” (*GHT*) adı verilmektedir. Resmi bilgilere göre 2500’den fazla *GHT* Adalet Bakanlığında kayda alınmıştır. Bu sivil kuruluşlar çeşitli yönlerde faaliyet göstermektedir. Bunların arasında gençlik dernekleri, kimsesizlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım fonları, işçi sendikaları, siyasi örgütlenmeler vb. kuruluşlar bulunmaktadır. Örneğin, “Gençliye Yardım Fonu” (*GYF*) Azerbaycan’da din eğitimi sahasında çok önemli faaliyetler yapmaktadır. Fakat bu kuruluşların faaliyet dairesi genellikle şehir merkezleri ile sınırlıdır. Kırsal alanlarda ise daha çok bazı dini kuruluşların etkili olduğu görülmektedir.

Araştırma sahasında yaşayanların sivil toplum kuruluşları ile ilişkilerinde bilgiler elde etmek için, deneklere dini olsun ve ya olmasın “her hangi bir sivil toplum kuruluşuna ailede üye olan var mı” sorusu verilmiştir. Elde edilen verileri tablo 59’da görmek mümkündür.

Tablo- 59: Vakıflar, Dernekler, Tarikatlar, Cemaatler ya da Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlişlilerin Düzeyi

Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlişkiler	Sayı	%
Ailede bunlardan birine üye olan var	9	6,6
Ailede bunlardan birine üye olan yok	98	71,5
Bu kuruluşlar hakkında hiçbir fikri yok	23	16,8
Cevapsız	7	5,1
Toplam	137	100

Araştırmaya katılanların %71,5’in cevabına göre ailede bunlardan birine üye olan yoktur. %16,8’i sivil toplum kuruluşları hakkında hiçbir bilgisi yoktur şikkını işaretlemiştir. “Ailede bu kuruluşlardan birine üye olan vardır” şikkını işaretleyenler, deneklerin %6,6’nı teşkil etmektedir. Deneklerin %5,1’i ise bu soruya hiçbir cevap vermemiştir.

Tablo 59’a göre, deneklerin çoğunluğunun sivil toplum kuruluşlarına üye olmadığı ve ya bunlar hakkında hiçbir bilgisi olmadığı görülmektedir. Fakat araştırma sahasında daha çok dini teşkilatların yaygın olduğunun düşünürsek bazı deneklerin bu sorunu

cevaplandırmada ihtiyatlı davrandığı sonucu çıkarılabilir. Azerbaycan'daki dini teşkilatların mevcut durumuna göre olsa gerek, deneklerin bu sorunu cevaplandırmada aşırı derecede çekingen davrandığı gözlenmiştir.

3.4.4.2. Dini Teşkilatlara Karşı Tutumlar

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde, gayri resmi olmakla beraber dört dini tarikat faal rol oynamaktaydı. Bunlar: Kafkasya ve Orta Asya'nın bütününde faaliyet gösteren Nakşibendi; Kuzey Doğu Kafkasya'da faaliyet gösteren ve İkinci Dünya Harbinden sonra Orta Asya'ya da sıçrayan Kadiri, Türkmenistan'da yaygın olan Halveti ve nihayet Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da faal olan Yesevi tarikatlarıdır. Tarikatların özellikle eski göçebelerin yaşadığı bölgelerde büyük bir gayret göstermekte ve buralarda boy teşkilatlarından da yararlanarak yaygınlaşmaktadırlar.²⁸⁶ Azerbaycan'ın Güneyinde Sovyetler Birliği döneminden önce Nakşibendi tarikatı yaygın olmuştur. Fakat Sovyetler birliği kurulandan sonra bu teşkilatların İran'daki şeyhleri ile ilişkileri kesilince tarikatlar kendiliğinden yok olmuştur. Günümüzde ise yeniden tarikatların yaygınlaştığı görülmektedir. Araştırma sahası olan Lovayın'da da Nakşibendî ve Kadiri tarikatı mensupları bulunmaktadır.

Bağımsızlıktan sonra birkaç yılda İslam, Azerbaycan'da açık bir biçimde geri dönüş yapmıştır. Bu süreç, genellikle ılımlı ve pozitif bir faktör olmuştur. Zira yetmiş sene ateizm ve Ruslaştırma politikasından kurtulmuş halkın, kendi değerleri ve gelenekleriyle yeniden bağlantı kurmasını gerçekleştirmiştir. Fakat yeniden bazı radikal İslami teşkilatların da yaygınlaşması buna eşlik etmiştir. Özellikle genç nesil arasında dine olan ilginin artması radikal İslam'ın yaygınlaşmasında etkili olan nedenlerden biri olarak gösterilir.²⁸⁷ Aynı zamanda bu kuruluşlara genç nesillerin üyeleri başçılık ettiği görülmektedir.²⁸⁸ Diğer taraftan dış etkilerin de Azerbaycan'da radikal dini teşkilatların gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Günümüzde Azerbaycan'da faaliyet gösteren

²⁸⁶ Benningsen, "Sovyetler Birliği'nde İslami Uyanış ve Bazı Gelişmeler", s. 58.

²⁸⁷ Svante E. Cornell, *The Politicization of Islam in Azerbaijan*, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, Washington 2006, s. 8.

²⁸⁸ Yunusov, a.g.e., s. 266.

radikal dini kuruluşların çoğunluğunun ana kaynağı İran, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleridir.²⁸⁹

Araştırma sahamızda yaygın olan dini teşkilatlara gelince, bunlar: Genellikle Türkiye bağlantılı tarikatlar ve nur cemaati, bir de vehhabiler şeklinde gruplaştırılabilir. Deneklerin bu dini teşkilatlara karşı tutumlarını ortaya çıkarmak için, “hangi dini teşkilatlar daha sıcak gelmektedir” sorusu verilmiştir ve tablo 60’taki veriler elde edilmiştir.

Tablo-60: Dini teşkilatlara karşı tutumlar

Sıcak Gelen Dini Teşkilatlar	Sayı	%
Nakşibendi ve Kadiriler (tarikât cemaati)	27	19,7
Vehhabiler	13	9,5
Nur Cemaati	5	3,6
Hiçbiri	60	43,8
Başka	15	10,9
Cevapsız	17	12,4
Toplam	137	100

Tablo 60’a göre, deneklerin %19,7’si tarikat cemaatine, %9,5’i vehhabilere, %3,6’sını nur cemaatine olumlu bakmaktadır. Deneklerin %43,8’i hiçbir dini grubun sıcak gelmediğini açıklamıştır. %12,4’ü soruya cevap vermemiş, %10,9’u “başka” seçeneğini işaretlemiştir. Başka seçeneğini yanıtlayanlar “sadece Müslümanlar”, “ehli sünne ve cemaat” şeklinde açıklamalar yapmışlar.

Tarikat cemaatleri (özellikle Nakşibendiler), vehhabilik ve nurculuktan farklı olarak, bölgede tarihi geçmişe sahip olduğu için ve bundan dolayı halk tarafından bilindiği için daha olumlu yanıtlanan dini teşkilat olduğu söylenebilir. Çünkü köy halkı arasında bu bölgelerde yaşamış “şeyhler” ve “veliler” hakkındaki menkıbeler yaygındır. Türbeler ve ziyaret yerlerinin bolluğu ile nitelendirilen bu bölgede “pir”lerin adı da

²⁸⁹ Cornell, a.g.e., s. 9.

zaten bu tarikat şeyhleri adıyla bağlıdır. Buna göre de araştırma sahasında tarikatlar, diğer dini teşkilatlara nispeten daha çok rağbet görmektedir.

Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun ise dini teşkilat veya gruplara bakışı olumsuz olduğu görülmektedir. Burada, 2003 yılında Azerbaycan'daki dini durumu ortaya koymak için, "Sulh ve Demokratiya Enstitüsünün" Astara ve Lenkeran bölgesi de dahil olmak üzere, ülkenin beş farklı bölgesinde 981 kişi üzerinde gerçekleştirdiği sosyolojik araştırmanın bazı bulgularını vermek yararlı olabilir. Adı geçen araştırmaya göre, deneklerin %41'i Sovyetler birliği dağılından sonra Azerbaycan'da meydana gelen yeni İslami teşkilatları olumsuz, %27'si ise bu dini teşkilatları olumlu değerlendirmektedir.²⁹⁰ Yine de bu araştırmaya göre, Azerbaycan'ın genelinde vehhabiliğe karşı olumsuz tutum %69 olduğu halde, Astara-Lenkeran bölgesinde bu durum %80 oranında olduğu tespit olunmuştur.²⁹¹

Araştırmamızda da buna yakın bir sonuç elde edildiği görülmektedir. Bu durum bizi dış kaynaklı dini kuruluşlara olumsuz yaklaşma olgusunun Lovayın köyü örneğiyle sınırlı olmayıp, daha kapsamlı bir alanda; ülke dahilinde de geçerli olduğu sonucuna götürmektedir.

²⁹⁰ Yunusov, *Azeraycan'da İslam*, s. 272.

²⁹¹ Yunusov, a.g.e., s. 273.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Azerbaycan'ın güney bölgesinde, Lovayın köyü örneğinde dini hayatı konu alan bu alan çalışması, bir taraftan Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'daki dinî hayatı ve günümüze tesirleri anlamayı hedefleyen, diğer taraftan bağımsızlıktan sonraki dönemde dini hayatta meydana gelen gelişmeleri tespit etmek ve karşılaştırmalar yapmayı amaçlayan bir araştırmadır. Bu çalışma, öncelikle araştırma evreninde dini hayatla ilgili çeşitli çalışmalar üzerinde yapılan ön araştırmalara ve bazı varsayımlara dayanmaktadır. Çalışma boyunca da elde edilen anket verilerine dayanarak bu varsayımlar test edilip değerlendirilmeğe çalışılmıştır.

Azerbaycan, Sovyetler Birliği döneminde, önemli bir modernlik tecrübesi yaşamış, tarihsel materyalizm ve sosyalizm kaynaklı bir öğretiyi çerçevesinde seküler bir dünya görüşüne sahne olmuştur. Uzun yıllar Sovyet hâkimiyetinde kalmasına rağmen, dini inanç, norm ve sembollerin Azerbaycan'ın geleneksel kültüründe önemli derecede yerini koruduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu dönemde din, ritüeller boyutundan soyutlanarak kültürel bir olgu olarak toplumda varlığını sürdürmüştür. Anket sonuçlarında elde edilen bulgulardan hareketle ister dini inanç (Tablo-10,15) ve pratiklerin (Tablo-27,32), isterse de din-toplum ilişkilerinin (Tablo-50,56) yüksek oranda olduğu tespit edilmiştir. Bu durum “Azerbaycan toplumun Sovyetler birliği döneminde inancını ve dini kimliğini kaybetmeyerek kültürel bir olgu olarak, iç dünyalarında yaşatmışlardır” ana varsayımını desteklemektedir. Yoksa bağımsızlık dönemi dediğimiz, köklü toplumsal değişimler için kısa sayılabilecek bir sürede, dini hayatta bu şekilde yüksek oranda bir gelişmenin yaşanması mümkün değildir.

Araştırma sahasında dindarlığın inanç boyutunun yüksek oranda bulunmasıyla birlikte, genel olarak değişkenlere göre çok az farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, ekonomik düzey gibi demografik özelliklerle dini inanç esaslarına inanıp inanmama durumları arasındaki ilişki ele alındığında, bir durum hariç (Tablo-13: Allah inancı/Medeni durum) ki-kare testine göre anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Elde edilen verilen ışığında varsayımları gözden geçirecek olursak, halk inanışlarına inanma oranının yüksek olması (Tablo-23), bazı ibadetlerin şartları hakkında yeterli bildiği sahip olmama (Tablo-35,42) dini bilgi düzeyinin düşük olması (Tablo-46) vb. anket verileri, Sovyetler rejiminin tesiri altında toplumda dini bilgisizlik hakim olması ve bunun günümüze yansması, bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da halk arasında folk İslam'ın yaygınlaşması, böylece günümüzde de dini bilgilendirme görevini üstlenen kurumların ve görevlilerin bu vazifeyi yerine getirme konusunda yeterli olmamaları hakkındaki ana varsayımını büyük ölçüde doğrulamıştır.

Bağımsızlık döneminden itibaren Azerbaycan'da dini sahada bir canlanma yaşanması gözlenmektedir. Araştırma sırasında elde edilen bulgular, özellikle dinin pratik boyutu ile ilgili olarak önemli gelişmelerin yaşandığı anlaşılmıştır. Deneklerin günlük ibadete önemli derecede bağlı olmaları bulgusu (Tablo-27,32) bu durumu destekleyecek mahiyettedir. Bu durum, “bağımsızlıktan sonra, dini özgürlük kanunlarının kabul edilmesi, her kesin kendi inancını serbest şekilde yayabilme hukukuna kavuşması, Sovyetler Birliğinin sonlarından itibaren başlayan dini hayattaki canlanma sürecini daha da hızlandırmıştır” varsayımını destekler nitelikte bulgularla bizi yüz yüze getirmiştir.

Araştırmamızın ana varsayımları bu şekilde değerlendirildikten sonra, yan varsayımları ile ilgili olarak şu sonuçlara varılmıştır:

Din, köy ortamını temsil eden araştırma yöremizde sosyo-kültürel yaşamın tüm alanlarında etkili olduğu gibi, günlük yaşamda, özellikle de aile ilişkilerinde; ailenin kurulması (Tablo-51), doğum ve ölüm anlarında çok etkili bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguların “gündelik hayat ve aile ilişkilerinde dinin etkili faktör olduğu” konusunda ileri sürülen birinci yan varsayımı desteklediği söylenebilir.

İkinci yan varsayımda ise, ekonomik ilişkilerde dinin nispeten daha az etkili olduğu ileri sürülmüştür. Bu varsayımı geliştirmede dayandığımız nokta, Sovyet Azerbaycan'ında dinin, ekonomik hayattan önemli ölçüde soyutlanmasının günümüze yansması ve araştırma yöresinde ekonomik durumun alt seviyede olması nedeniyle, dinen meşru olmayan, kolay kazanç yollarına başvurmağa itmesini düşünmemiz

olmuştur. Fakat araştırma sırasında bu varsayım doğrulanmamıştır. İstatistik analizlere göre deneklerin ekonomik durumuyla zengin olmak istenen yollar ve faize karşı tutumlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Zengin olmak istenen yollar ve faizle ilgili tutumlar incelenirken, deneklerin büyük çoğunluğunun dinen meşru yolları tercih ettikleri anlaşılmış, faiz ilişkilerine girenlerin bile bu ilişkiye ihtiyaç sebebiyle başvurdukları ve bunu meşru saymadıkları ortaya çıkmıştır. Bu duruma göre, bağımsızlıktan sonra dini alanda en çok gelişmelerin yaşandığı bir alanın da ekonomik hayat olduğu sonucuna varıldığı düşünülmektedir. Ekonomik durumun daha çok malla yapılan ibadetlerde etkili bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Zekat (Tablo-36), hac (Tablo-41) ve fitre (Tablo-38) ibadetlerini yerine getirme ile ekonomik durum arasında ki-kare testine göre anlamlı ilişki bulunmuştur.

Cinsiyet değişkenine göre dini hayatta farklı tutum ve davranışların ortaya çıkacağı ile ilgili ileri sürülen varsayımlara gelince, oruç ibadeti (Tablo-33) hariç, cinsiyet ile inanç esaslarına inanma ve dini pratikleri yerine getirme arasında istatistik analizlere göre anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Fakat görece olarak ister inanç, isterse de ibadet boyutunda kadınların erkeklere oranla daha çok inandıkları ve dini pratiklere bağlı oldukları görülmektedir. Yine de kadınların erkeklere oranla daha çok halk inanışlara ve batıl inançlara sahip oldukları anlaşılmış, dini bilgi düzeyinde ise erkeklerin kadınlara nazaran daha yüksek oranda dini bilgiye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Dinin inanç ve ibadet boyutunda yöre halkının tutum ve davranışların farklılaşmasında etkili bir faktörün de yaş değişkeni olduğu varsayılmıştır. Orta yaş (26-40) dönemini istisna edersek, hem inanç, hem de ibadet boyutunda yaş değişkeninin yükselmesi ile dini inanç ve ibadete bağlılık oranının da nispeten yükseldiği gözlenmiştir. Bu da dini bilgi eksikliğine rağmen “yaşın artmasıyla dini inanç ve ibadete bağlılık derecesi artmaktadır” şeklindeki varsayımı kısmen desteklemektedir.

Araştırma yöresinde, dini hayatta etkili olduğu düşünülen diğer bir faktörün de eğitim seviyesi olduğu düşünülmüştür. Eğitim seviyesinin insanların dini tutum ve davranışlarının farklılaşmasında etkili olduğu gözlenirse de, ileri sürülen varsayımda olduğu gibi, “eğitim seviyesinin yükselmesi ile dini hayatta bir düşüş vardır” varsayımı

doğrulanmamıştır. Hatta aksine olarak yüksek eğitimlilerin, Allah inancına (Tablo-11), günlük ibadetlere (Tablo-29) ve camiye gitmeye daha bağlı oldukları ve dine daha çok ilgi gösterdikleri tespit edilmiştir. Ki-kare testine göre de, eğitim düzeyi ile camiye gitme sıklığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Fakat bunun bölgede çok az rastlanan bir durum olduğu ve Lovayın köyü ile sınırlı kaldığını söylemek gerekir. Bu durumun ortaya çıkmasında daha çok ecdatlarının dini geleneğini sürdüren aile yapılarının etkili olduğu söylenebilir. Sovyet- Rus egemenliğinin yıkılmasından sonra bir ideoloji ihtiyacı yaşanmış ve kültürel bir olgu olarak yaşatılan din, yüksek eğitimlilerin başvuracağı tek yol haline gelmiştir.

Yörede dini eğitime ilginin yüksek oranda olduğu görülmektedir. Bu günlerde genel bir din eğitimi programı gerçekleştirilmemekte, fakat böyle bir eğitimin uygulanacağı hedeflenmektedir. Anket sorularında “sizce din eğitime gerek var mıdır?” sorusuna deneklerin büyük çoğunluğu olumlu yanıt vermiştir (Tablo-54). Buna göre, “dini gelişmenin göstergesi olarak dini eğitime ilgi artmaktadır” varsayımının doğrulandığı söylenebilir. Bununla beraber en doğru dini eğitimi kimler vereceği konusunda ise farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Genellikle denekler en iyi din eğitiminin dini kurumlar ve aile tarafından verileceği kanaatine sahip oldukları anlaşılmıştır.

Dini-toplumsal gelişmenin göstergesi olarak geliştirilen diğer bir varsayım ise, dini teşkilatlara ve cemaatlere üye olanların veya onların faaliyetlerine katılanların sayılarının günden güne artması olgusudur. Araştırma sırasında bu varsayımımızı de destekleyecek mahiyette veriler elde edilmiştir. Nitekim deneklerin %6,6’sı (Tablo-59) aileden bu teşkilatla üye olanların bulunduğunu açıklamışlardır. Küçük bir köy için bu oranın dini sahada önemli bir gelişmenin göstergesi olduğu düşünülebilir. Fakat modern ilişki ağının zorunlu hedefi ile dini cemaatler ve dernek kültürünün çatışması sebebiyle birçok denegimiz bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Dini teşkilatlara karşı tutumları araştırırken yöre halkının yabancı, yerel kültür unsurlarına karşı gelen “gayri-ananevi dini akım ve cemaatlere” karşı olumsuz tutum içerisinde oldukları (Tablo-60) tespit edilmiştir.

Bağımsızlıktan sonraki dönemde Azerbaycan'da dini canlanmanın yaşanmasıyla beraber bugün modernleşme ve küreselleşme sürecinde yeni problemlerle karşı karşıya olduğu görülmektedir. Örneğin, birçok dini kurumların statüsü hala da tam olarak belirlenmemiş, bir belirsizlik içerisinde faaliyet göstermektedir. Bu dönemde toplumda dine doğru ilginin başladığı doğrudur. Fakat bu durum toplumun istikrarlı, şuurlu olarak benimsenen bir dindarlıktan fazla, kısmen geleneksel, kısmen de ülke haricinden gelen dış tesirlerin beslediği bir dini hayat olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini sahada Azerbaycan, adeta dış kaynaklı dini cemaatlerin ve radikal dini akımların rekabet alanına dönüşmüş durumdadır. Böylece bağımsızlık tecrübesini giderek artıran Azerbaycan'da toplumun her alanında olduğu gibi dini hayat alanında da yeni gelişmelerin yaşandığı bir süreç devam etmektedir.

Azerbaycan'ın dini alanda en büyük problemi modern müfredat programında din eğitimi derslerinin yer almamasıdır. Halkın çoğunluğu ne ananevi dini doktrinleri, ne de dünyevilik prensibinin anlam ve mahiyetini öğrenmenin sağlam bir yolunu bulamamaktadır. Bu eksiklik genç neslin çeşitli dini kurum ve misyoner teşkilatların propagandasına maruz kalmasını daha da kolaylaştırmaktadır. Azerbaycan devleti burada seküler siyasi sistemde dini kurumlar adı altında yapılan misyonerlik faaliyetleri ortadan kaldırılmasının dengeli bir yolunu bulmalıdır. Dini sahanın polisiye tedbirleriyle kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi uzun vadede daha büyük problemlere götürebilir. Bu bağlamda öncelikle gençlere okuldan başlayarak dini bilgilerin verilmesi gerekmektedir. Bu eğitim sadece İslam dininin tarihi, gelenek ve doktrinlerini değil, aynı zamanda genel bir dinler tarihini de kapsayabilir. Eğer genç nesil genel olarak İslam esaslarını ve diğer din ve mezheplerin temel doktrinleri konusunda yeterli bilgiye sahip olsa, misyoner teşkilatlara ve radikal dini gruplara olan ilgisi azalacaktır. Bununla beraber geniş halk kesiminin dini bilgilendirmesinde kitle iletişim araçları daha geniş ölçüde kullanılabilir. Daha çok sayıda dini programlar yapılmalı, gazete ve dergilerde makaleler yayınlanmalı ve kitaplar neşredilmelidir.

Diğer önemli bir problem ise, halkın dini hayatını düzenleyecek meşru ve otoriter bir kurumun bulunmamasıdır. “Ruhani İdare” ile “Dini Kurumlarla İş Üzere Devlet

Komitesi”nin ikili idare sistemi dini sahada karmaşıklığa neden olmaktadır. Örneğin, camilerde kayda alınması, “dini icmalar”ın teşkil edilmesi tamamen DKİDK bağlı, ancak bunların işleyişi ise Ruhani İdareye dayanmaktadır. Buna göre de camideki görevliler dini bilgisi çok az olan “mollardan” ya da her hangi bir cemaate bağlı olan sıradan bir kişi olmaktadır. Bu nedenle olsa gerek halkın dini bilgilendirilmesinde cami görevlilerin yeterli olmadığı görülmektedir. Problemin çözümü ise “dini sahada ikili idare sisteminin kaldırılması, meşru bir devlet kurumunun kurulması ve din görevlisi yerine dini bilgisi yüksek olan kişilerin getirilmesi yoluyla sağlanabilir.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan’da dini hayatın daha açık biçimde çözülmesi için daha geniş sosyolojik araştırmalara ihtiyaç vardır. Bunun için, ülkenin farklı bölgelerinde ampirik çalışmalar yapılmalıdır. Örneğin, dini toleranslığın yüksek olduğu söylenen Azerbaycan’da bu konuda hangi gelişmelerin yaşandığı tespit edilebilir. Dini ritüellerden soyutlanmış bir dindarlık biçiminin homojen yapısının günümüzde çoğulcu bir yapıya bürünmekte olduğu gözlenmektedir. Bu durum da beraberinde dini toleranslığı olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer taraftan dini bilgisi olmayan halk arasında dini ritüellerin yerine getirilmesinin yaygınlaşması, yine de mezhep arası çatışmalara neden olmaktadır. Çünkü dinin pratik boyutunda inanç boyutuna göre de daha çok farklılıklar ve “ihtilaflar” bulunmaktadır. Aynı mezhebe mensup olan dindarlar arasında ister ibadetlerde isterse de dini merasim ve törenlerde küçük bir farklılığın bile çatışmalara neden olduğunu görmekteyiz. Bunun gibi durumların yakın ve uzun vadede hangi sonuçları doğuracağını ortaya koymak ve önlemler almak, dini sahada ampirik çalışmalar yapmakla sağlanabilir. Halkın dini hayatını da polisiye tedbirlerine başvurarak, dini programlar ve yayınlara sınırlandırmalar getirerek kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi yerine daha ılımlı bir politika izlemek halkın tepkisini çekmemek açısından daha yararlı olabilir.

KAYNAKÇA

- ABASOV**, Ali, “İslam v Sovremennom Azerbaydjane: Obrazı i Realii”, *Azerbaydjan i Rassiya: Obşestva i Gasudarstva*, Red. D. E. Furman, Publikasii Muzeya İ Obşestvennovo Sentra İmeni Andreyaxaxarova, Moskva 2001, ss. 280-310.
- ACQUAVIVA**, Sabino S., “Kentleşme ve Din,” Çev. Celaleddin Çelik, *E.Ü.S.B.E. Dergisi*, Sayı 9, Kayseri 2000.
- AKDOĞAN**, Ali, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*, Rağbet Yay. İstanbul 2002.
- AKGÜL**, Mehmet, *Türkiye’de Din ve Değişim: Bir Erol Güngör Çözümlemesi*, Ötüken Yay., İstanbul 2002.
- _____, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya 1999.
- AKTAŞ**, Cihan, “Azerbaycan’da Kimlik Problemi”, *Bilgi ve Hikmet*, Güz-1994/8, İz Yay. İstanbul 1994.
- ALBAYRAK**, Halis, “Azerbaycan’da Din”, *Türk Dünyasının Dini Meseleleri*, Der. Ömer Turan, TDV Yay., Ankara 1998, ss. 131-147
- ALİYEV**, Rafiq, *Din ve Devlet*, İrşad Neşriyatı, Bakü 2004.
- ARSLANTÜRK**, Zeki, *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, İFAV Yay., İstanbul 1995.
- ARSLANTÜR**, Zeki-AMMAN, Tayfun, *Sosyoloji*, 4. bs., Çamlıca Yay., İstanbul 2001.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğati*, C. II, Şarq-Garb Neşriyatı, Bakü 2006.
- Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, C. I, ASE Baş Redaksiyası Yay., Bakü 1976.
- Azerbaycan Tarihi*, C. I, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1958.
- BAHAR**, Halil İbrahim, *Sosyoloji*, USAK Yay., Ankara 2005.
- BALAYEV**, Muhammed, *İslam ve Onun İçtimai-Siyasi Hayatta Rolü*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1991.

- BENNİNGSEN**, Alexandre K. – **QUELQUEJAY**, Chantal Lemercier, *Step'de Ezan Sesleri Rus Egemenliği Altındaki İslam'ın 400 Yılı*, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1997.
- BENNİNGSEN**, Alexandre K., “Sovyet Müslümanları ve İslam Dünyası”, *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslamiyet ve Müslümanlar*, Çev., İsmail Orhan Türköz, TDV Yay., Ankara 1997, ss. 61-80
- _____ “Sovyetler Birliği'nde İslami Uyanış ve Bazı Gelişmeler”, *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslamiyet ve Müslümanlar*, Çev., İsmail Orhan Türköz, TDV Yay., Ankara 1997.
- BUHARÎ**, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru's-selâm, Riyad 2000.
- BULAÇ**, Ali, *Din ve Modernizm*, Beyan Yay., İstanbul 1992.
- BUNİYATOV**, Ziya, “Azerbaycan”, *DİA*, C. IV, TDV Yay., İstanbul 1991.
- CAVADOV**, Qamarşah - **KALBİYEV**, Haşim, “Talışların Hasırcılık Sanatı ve Ahalinin Maişetinde Onun Yeri”, *Tarih ve Onun Problemleri- Nezeri, Elmi, Metodik Jurnal*, Sayı 024, Bakû 2003.
- CAVADOV**, Qamarşah, *Talışlar*, “Elm” Neşriyatı, Bakû 2004.
- CORNELL**, Svante E., *The Politicization of Islam in Azerbaijan*, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, Washington 2006.
- CRISOSTOMO**, Rosemarie “Sovyetler Birliği'ndeki Müslümanlar”, *Çöküş Öncesi Sovyetler Birliği'nde İslamiyet ve Müslümanlar*, Çev., İsmail Orhan Türköz, TDV Yay., Ankara 1997.
- ÇAĞATAY**, Tahir, *Günün Sosyolojisine Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987
- ÇAHA**, Ömer, *Sivil Kadın Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Çev. Ertan Özensel, Vadi Yay., Y.y. 1996.
- CELİK**, Ali, *İslamın Kabul veya Reddedtiği Halk İnançları*, Beyan Yay., İstanbul 1995.
- CELİK**, Celaleddin, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2002.

- D'ENCAUSSE**, Helene Carrerere, *Sovyetlerde Müslümanlar*, Ağaç Yayıncılık, İst. 1992.
- DÖNDÜREN**, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, Erkan Yayınları, İstanbul 2004.
- DÖNMEZER**, Sulhi, *Sosyoloji*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1974.
- DURKHEİM**, Emile, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, Çev., Fuat Aydın, Ataç Yay., İst. 2005.
- EBU Davud**, Süleyman b. Aş'es el-Ezdi es-Sicistani, *Süneni Ebi Davud*, Darus-Selam, Riyad 1999.
- EHADOV**, Abdulla, *Azerbaycan'da Din ve Dini Tesisatlar*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1991.
- ERMİŞ**, Hacı, *Eskil İlçesinde Sosyal ve Dini Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din ve Felsefe ABD, Konya 2004.
- ERTEN**, Hayri, *Azerbaycan Üniversite Gençliğinde Dini Hayat (Bakü Devlet Üniversitesi Örneği)*, İdeal Usta Basım Yayın, Konya 2008.
- ESEDLİ**, Gulnar, *Nura Qerq Olunmuş Astaram*, Mutercim Yay., Baku 2004.
- FARADOV**, Tair, "Religiosity in Post-Soviet Azerbaijan A Sociological Survey", *ISIM Newsletter*, www.isim.nl 8/2001.
- FREYER**, Hans, *Din Sosyolojisi*, Çev., Turgut Kalpsüz, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1964.
- GASANOV**, Rafael, "İslam v Obşestvenno-Politiçeskoy Jizni Sovremennogo Azerbaycana", *Sosiologicheskiye İssledovaniya*, N. 3, Moskova 2003, ss. 96-101.
- GASIMOVA**, Mihriban, *Azerbaycan'da Dini Hayat (Bakü Örneği)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Ankara 1999.
- GİDDENS**, Anthony, *Sosyoloji*, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000.
- GÖKÇE**, Birsen, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş Yayınları, Ankara 2004.
- GULİYEVA**, Vefa, "Müselman Ruhanilerinin Azerbaycan Çar Rusyasının Müstemlekecilik Siyasetine Karşı Apardıkları Mübarezeye Türkiye'nin Münasebeti", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, Erzurum 2004, ss. 275-281.

- GÜNAY**, Ünver, *Din Sosyolojisi*, 6. bs., İnsan Yay., İstanbul 2005.
- _____, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Emek Matbaacılık, İst. 1999.
- _____, “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Özel Sayı: Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1999, ss. 91-117.
- GÜRTAN**, Kenan, *İstatistik ve Araştırma Metodları*, İstanbul Üniversitesi Yay., İst. 1982.
- HALİLOVA**, Firengiz, *Adet ve Ananeler (Sosyalist aile-maişet adet ve ananeleri)*, Gençlik Neşriyatı, Bakü 1986.
- HASANOV**, Behram, *Sovyet Kuşağından Sovyet Sonrası Kuşağına Azerbaycan’da Din*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ABD, İst. 2007.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, C. III, Risale Basım Yayın, İst. 1991.
- HÖKELEKLİ**, Hayati, “İbadet”, *DİA*, C. XIX, TDV Yay., İstanbul 1991.
- KALAFAT**, Yaşar, “Talişlerde Halk İnançları”, *Turkish Studies; International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4, Summer 2008, www.turkoloji.cu.edu.tr
- KALBİYEYEV**, Haşim, *Talişlerin Maddi ve Manevi Medeniyet Değerleri*, Planet-Press Neşriyatı Yay., Bakü 2004.
- KARASAR**, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Bilim Yayınları, Ankara 1986.
- KARDAVİ**, Yusuf, *Fıkhu’z-Zekat*, Müessesetü-l’Risale, Beyrut 2005.
- KEHRER**, Günter, *Din Sosyolojisi*, çev. Semahat Yüksel, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1992.
- KOTECHA**, Hema, *Islamic and Ethnic Identities in Azerbaijan: Emerging Trends and Tensions*, OSCE Office, Baku 2006.
- KÖKTAŞ**, Emin, *Türkiye’de Dini Hayat (İzmir Örneği)*, İşaret Yay., İstanbul 1993.
- _____, “Din-Toplum İlişkileri Komisyonu”, *Abant Platformu: Din Devlet ve Toplum*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yay., İstanbul 2000.

- KÖROĞLU**, Muhammet Ali, *Diyarbakır'ın Güngüş İlçesi Merkezi ve Çevre Köylerinde Sosyal ve Dini Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din ve Felsefe ABD, Konya 2004.
- KULİYEV**, Emin, "O Vaprosah Etničeskoj Tolerantnosti v Lenkoran-Astarinskom Regione", *Tarih ve Onun Problemleri Nezeri, Elmi, Metodik Jurnal*, Sayı 039, Bakü 2007.
- KULİYEV**, Hasan, *Maişetimizde Adet ve Ananeler*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1976.
- KURTKAN**, Amiran, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İ.Ü.İktisat Fakültesi Yay., İstanbul 1978.
- MAMMADOV**, Zakir, *Azerbaycan Felsefesi Tarihi*, "Şark-Karb" Neşriyatı, Bakü 2006.
- MARSHALL**, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat, Ankara 1999.
- MEMMEDOV**, M. – **MAHMUDOV**, P. – **CELİLOV**, M., *Cemiyet, Din ve Ateizm*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1985.
- MENSCHİNG**, Gustav, *Dini Sosyoloji*, Çev. Mehmet Aydın, Tekin Kitabevi, Konya 1994.
- MERTER**, Feridun, *1950-1988 Yılları Arasında Köy Ailesinde Meydana Gelen Değişmeler (Malatya Örneği)*, y.y., Ankara 1990.
- MİLLER**, B.V. *Talişskiy Yazık*, İzdatelstva Akademii Nauk SSSR, Moskva 1953.
- MOLLAZADE**, S., *Azerbaycan Toponimleri*, Elm Neşriyatı, Bakü 1985.
- MOTİKA**, Raoul, "İslamsikiye Seti v Azerbaydjane 90-h Godov", *Azerbaydjan i Rassiya: Obşestva i Gasudarstva*, Red. D. E. Furman, Publikasii Muzeya İ Obşestvennovo Sentra İmeni Andreyaxaxarova, Moskva 2001, (311-321)
- _____ "İslam in Post-Soviet Azerbaijan", *Archives de Sciences Sociales des Religions*, Vol. 115, Septembre 2001, ss. 111-124
- MUSABEKOV**, Rasim, "Stanovleniya Azerbaydjanskogo Gosudarstva i Etničeskie Menşinstva", *Azerbaydjan i Rassiya: Obşestva i Gasudarstva*, Red. D. E. Furman,

- Publikasii Muzeya i Obşestvennovo Sentra Imeni Andreyax Saxarova, Moskva 2001, ss. 337-362.
- MUSTAFAYEV**, Gadim, *XX. Asrın Evvellerinde Azerbaycan'da İslam İdeologiyası ve Onun Tankidi*, Maarif Neriyaı, Bakü 1973.
- MÜSLİM**, Ebü'l-Hüseyin İbn Haccâc el-Kuraşî en-Nisâbüri, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru's-selâm, Riyad 2000.
- NESİROV**, Elnur, *Raşidi Halifeler Devrinde Azerbaycan'ın Fethi (634-661. yıllar)*, y.y., Bakü 2006.
- OKUMUŞ**, Ejder, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- OZANKAYA**, Özer, *Toplumbilim*, 6. bs., Tekin Yaymevi, Ankara 1986.
- ÖZKALP**, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa 2005.
- ÖZTUNA**, Yılmaz, *Devletler ve Hanedanlar: İlk Çağ ve Asya Afrika Devletleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.
- PAŞAZADE**, Allahşükür, *Kafkas'da İslam*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1991.
- PEKER**, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003.
- QUELQUEJAY**, Chantal Lemercier, *Azerbaycan'da İslamiyetin Durumu*, Çev., Nursel İçöz, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yay., Ankara 1986.
- RUDANİ**, Büyük Hadis Külliyyatı, çev. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- SAMADOV**, Elsavar, *Azerbaycan'da Din Eğitimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat ABD, İstanbul 2006.
- SAYIN**, Önal, *Aile Sosyolojisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1990.
- SENCER**, Muzaffer - **IRMAK**, Yakut, *Toplumbilimlerinde Yöntem*, Say Kitap Pazarlama Yay., İstanbul 1984.
- SEZEN**, Yümni, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- _____, *Sosyoloji Açısından Din*, İFAV Yay., İstanbul 1998.
- SEZGİN**, Abdulkadir, "Eski Sovyetler Birliği'nde ve Azerbaycan'da Dini Hayat", *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1995. ss. 29-45

- SOLMAZ**, Bünyamin, “Dinin Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri”, *S.Ü.İ.F. Dergisi*, Sayı 6, Konya 1996.
- SSRİ** Konstitusiyası (Esas Kanun), Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1977.
- ŞİŞİK**, Cemile Zehra, *Bolvadin ve Çevresinde Sosyal ve Dini Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri ABD, Konya 2002.
- TAPLAMACIOĞLU**, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, 2. bs., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1975.
- TAŞTAN**, Abdulvahap, “Azerbaycan’da Sosyo-Kültürel Değişim, Din ve Dinsel Canlanma”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 25, Bahar 2003, ss. 1-37
- _____, “Azerbaycan’da Dini Yaşayışın Geleneksel Tezahürü: Muharremlik Merasimleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, Kayseri 2001, ss. 105-110
- TATAR**, Hüsniye Canbay, *Nuh’un Gemisindekiler Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme*, Turan Yayıncılık, İstanbul 1999.
- TAVŞANCIL**, Ezel – **ASLAN**, Esra, *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*, Epsilon Yay., İst. 2001.
- TEZCAN**, Mahmut, “Çocuk Eğitiminde Ailenin Rolüne Sosyolojik Bir Bakış”, *Aile Yazıları*, C. I, Der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., 1991, ss. 205-223.
- TÜMER**, Günay, “Din”, *DİA*, C. IX, TDV Yay., İstanbul 1991.
- TÜRKDOĞAN**, Orhan, *Türkiyede Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Dede Korkut Yay., İstanbul t.y.
- VALİYEV**, Anar, “Azerbaijan: İslam in Post-Soviet Republik”, *MERIA (Middle East Review of Inernational Affairs)*, Vol. 9, No. 4, December 2005, ss. 1-13
- WAHC**, Joachim, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, İFAV Yay., İst. 1995.
- _____, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev. Battal İnandı, AÜİF Yay., Ankara 1987.
- WEBER**, Max, *Sosyoloji Yazıları*, Çev., Taha Parla, İletişim Yay., İst. 2000.

- WOLF**, Erik R., *Köylüler*, Çev. Abdulkerim Sönmez, İmge Kitapevi, İstanbul 2000.
- YUNUSOV**, Arif, *Azerbaycanda İslam*, Sulh ve Demokratiya İnstitutu Neşriyatı, Bakü 2004.
- ZUKERMAN**, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çev., İhsan Çarcıoğlu-Halil Aydınalp, Birleşik Kitapevi, Ankara 2006.
- ZULFUKARLI**, Maharram, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi*, y.y., Bakü 2002.

WEB KAYNAKLARI

- <http://www.azstat.org/statinfo/demographic/> ADİK'in resmi web sitesi (Erişim tarihi: 25.01.2009)
- http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=tly (Erişim tarihi:14.01.2009)
- <http://www.unpo.org/content/view/4001/236/> *Unrepresented Nations and Peoples Organization* (UNPO) (Erişim tarihi: 16.01.2009)

EKLER

1. Anket Formu

Bu anket formu, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmakta olan bir yüksek lisans araştırmasına veri tabanı oluşturacaktır. Araştırmada elde edilen sonuçlar, bu araştırmanın dışında kesinlikle kullanılmayacak, başka şahıs ve kurumlara verilmeyecektir. Sorulara vereceğiniz cevapların objektifliği derecesinde araştırmanın kalitesi yükselecektir. Buna göre sorulara doğru ve samimi cevaplandırmanızı rica ederim.

Ankete ayıracağınız zaman ve göstereceğiniz hassasiyet için, önceden teşekkürümü bildiririm.

Asaf GANBAROV

1-Cinsiyetiniz?

1 () Erkek 2 () Kadın

2-Yaşınız?

1 () 15-25 2 () 26-40 3 () 41-60 4 () 61 ve üstü

3-Medeni Durumunuz?

1 () Bekar 2 () Evli 3 () Dul

4-Eğitim Durumunuz?

1 () İlkokul mezunu 2 () Lise mezunu 3 () Yüksek Eğitimli

5-Mesleğiniz?

- 1 () Çiftçi 2 () İşçi 3 () İş adamı 4 () Memur
 5 () Ev hanımı 6 () Emekli 7 () İşsiz

6-Aileniz kaç kişiden oluşmaktadır?

- 1 () 2 2 () 3 3 () 4 4 () 5 5 () 6 6 () 7 üstü

7- Ailenizde kimlerle beraber oturmaktasınız?

- 1 () Annem ve babamla 2 () Annem, babam, kardeşlerim, dedem ve ninemle
 2 () Eşim ve çocuklarımla 3 () Eşim, çocuklarım ve aile büyüklerimle (kayınvalide, kayınpeder, dede, nine vb.) 5 () Yalnız

8- Size göre ailenizin ekonomik durumu hangi düzeydedir?

- 1 () Alt 2 () Orta 3 () Üst

9-Ailenizin toplam gelirinde en yüksek gelir miktarını aşağıdaki gruptan hangisi oluşturur?

- 1 () Tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelir
 2 () Hayvancılık faaliyetlerden elde edilen gelir
 3 () İmalat ve üretime yönelik küçük sistemlerde elde edilen gelir
 4 () Bakkal, fırın, tamirhane vb. den elde edilen gelir
 5 () Şehirlerde inşaatta ve taş kerhanelerinde çalışarak elde edilen gelir
 6 () Kamu kurum ve kuruluşlarında (devlet işlerinde) çalışarak...
 7 () Aileden yurt dışında (Rusya) çalışanların yaptıkları maddi yardımlarla...
 8 () Diğer (Belirtiniz).....

10-Allah inancı bakımından durumunuza uyan maddeyi işaretleyiniz

- 1 () Her şeyi yaratan Allah'ın varlığına kesinlikle inanıyorum
 2 () Allah'ın varlığına inanıyorum fakat bazı şüphelerim var
 3 () Allah'ın varlığına ailem ve çevremdekiler inandıkları için ben de inanıyorum
 4 () Allah'ın varlığına inanmıyorum
 5 () Başka(Belirtiniz).....

11-Hz. Muhammed hakkında inancınız aşağıdaki maddelerden hangine uygundur?

- 1 () Peygamber olduğuna kesin olarak inanıyorum
 2 () Peygamber olduğuna inanıyorum fakat bazı şüphelerim var
 3 () Normal bir insan olarak görüyorum
 4 () Yönetici ve büyük bir devlet reisi olarak görüyorum
 5 () Diğer (Belirtiniz).....

12- (Amentü'de yer alan iman esaslarından) Kutsal Kitaplara inanıyor musunuz?

- 1 () Evet inanırım 2 () Şüphelerim var 3 () Fikrim yok

13-Ahiret'te her kesin hesaba çekileceği inancına katılıyor musunuz?

- 1 () Evet inanırım 2 () Şüphelerim var 3 () Fikrim yok

14-Meleklerin varlığına inanıyor musunuz?

- 1 () İnanıyorum 2 () İnanmıyorum 3 () Şüphelerim var

15-Alın yazısı inancıyla ilgili tutumunuz nedir?

- 1 () Alın yazısına inanıyorum 2 () Kararsızım 3 () İnanmıyorum

16-Aşağıdakilerden hangisine inanırsınız? (Birden fazla maddeyi işaretleye bilirsiniz)

1 () Nazar	2 () Kitaba baktırma	3 () Muska taktırma
4 () Büyü	5 () Al (Cin) Çarpması	6 () Ölü Tutma (ruh musallat olması)
	7 () Hepsine	8 () Hiçbirine

17- Zor durumlarda aşağıdakilerden hangi yollara başvurursunuz?

1 () Mollaya gider kitap açtırırım	2 () Pirlere gider, kurban adarım
3 () Falcıya gider, büyü yaptırırım	4 () Hacet namazı kılar dua ederim
5 () Hiç birini etmem	
6 () Başka	

18-Namaz ibadetini yerine getirme şekliniz aşağıdakilerden hangisine daha uygundur:

1 () Bütün namazlarımı kılarım
2 () Sadece Cuma ve Bayram namazlarını kılarım
3 () Ara sıra namaz kılarım
4 () Hiç namaz kılmıyorum
5 () Başka.....

19- Hangi sıklıkla camiye gidersiniz?

1 () He gün beş vakit giderim	2 () Günde birkaç kez giderim
3 () Sadece Cuma ve Bayram günleri giderim	4 () Hiç gitmem
5 () Başka.....	

20-Oruç tutma konusunda durumunuz aşağıdakilerden hangine daha uygundur?

- 1 () Ramazanda ve bazı mübarek günlerde oruç tutarım
 2 () Sadece Ramazanda oruç tutarım
 3 () Ramazanda ara sıra oruç tutarım
 4 () Hiç oruç tutmam
 5 () Başka.....

21-Zekat verme konusundaki tutumunuz nasıldır?

- 1 () Her yıl zekat veririm
 2 () Bazı yıllarda zekat veririm
 3 () Zekat verebilecek durumda değilim
 4 () Hiç zekat vermem
 5 () Zekât'ın ne olduğunu bilmem
 6 () Başka.....

22- Fitre verir misiniz?

- 1 () Her yıl veririm
 2 () Gücüm yettiğinde veririm
 3 () Hiç fitre vermem
 4 () Başka.....

23- Hac konusunda düşünce ve fiilleriniz aşağıdakilerden hangine uygundur?

- 1 () Bir defa hacca gittim
 2 () Birden fazla hacca gittim
 3 () Hacca gitmedim, maddi imkânlarım ileride olursa gideceğim
 4 () Hacca gitmek yerine fakirlere yardım etmek daha iyidir
 5 () Hiç gitmem
 6 () Diğer.....

24-Kurban keser misiniz?

- 1 () Evet keserim
 2 () İmkan olanda keserim
 3 () Hiç kesmem
 4 () Başka.....

31-Bir dini meseleni öğrenmek istediğinizde kimlere başvurursunuz?

- 1 () Aileme
 2 () Dini Kitaplardan kendim araştırarak
 3 () Mollaya
 4 () Din Görevlisine (İmam)
 5 () Çevrede dini bilgisi yüksek olan tanıdıklarına
 6 () Başka.....

32-Evinizde hangi dini kitaplara sahipsiniz?

- 1 () Kur'an-ı Kerim
 2 () Kur'an Meali ve ya Tercümesi
 3 () Tefsir Kitapları
 4 () Hadis Kitapları
 5 () Hz. Peygamberin hayatı
 6 () İslam İlmihali (Fıkıh)
 7 () Namaz talimi kitapları
 8 () Hiçbiri
 9 () Diğer (Adlarını yazınız).....

33- Dini nikah konusunda tutumunuz aşağıdakilerden hangine daha uygundur?

- 1 () Dini nikah mutlaka gereklidir
 2 () Dini nikah gereksizdir
 3 () Dini nikah gereklidir ancak resmi nikah onun yerine geçer
 4 () Başka.....

34-Sizce eş seçiminde dikkat edilmesi gereken en önemli özellik nedir?

- 1 () Dindar olması
 2 () Güzel olması
 3 () Zengin olması
 4 () Soylu olması
 5 () Aşiretten olması
 6 () Ahlaklı olması
 7 () Başka.....

35-Din eğitimi sizce gerekli midir?

- 1 () Evet
 2 () Hayır
 3 () Hiçbir fikrim yok

36-Size göre çocuklara en iyi din eğitimi kim verebilir?

- 1 () Anne-baba
 2 () Mollalar
 3 () Din görevlileri (İmamlar)
 4 () Okulda öğretmenler
 4 () Bireyin kendisi/ Kitap okuyarak
 5 () Başka.....

37-Mümkün olsaydı hangi şekilde zengin olmak isterdiniz?

- 1 () Helal yoldan çalışıp kazanarak
 2 () Piyango, Loto gibi şans oyunları
 3 () Define bularak
 4 () Miras yoluyla
 5 () Faize para vererek
 5 () Zengin biriyle evlenerek
 7 () Diğer(Belirtiniz).....

38-Faiz hakkında düşünceniz nedir?

- 1 () Kesinlikle Haramdır
 2 () Çağımızda faiz alıp vermek kaçınılmazdır
 3 () Kolay kazanç yoludur
 4 () Gayri Ahlaki yoldur
 5 () Başka(Belirtiniz).....

39-Ailenizde her hansı bir vakıf, sivil toplum kuruluşları, dini teşkilat, tarikat ve cemaatlere katılan var mı?

- 1 () Evet
 2 () Hayır
 3 () Bilmiyorum

40- Hangi dini teşkilatlar daha sıcak gelmektedir?

- 1 () Tarikatlar (Nakşibendi, Kadiri)
 2 () Nurcular
 3 () Selefiler (vehhabiler)
 4 () Hiçbiri
 5 () Başka.....

41-Kendinizi dindarlık bakımından hangi düzeyde görüyorsunuz?

- 1 () Çok dindarım
2 () Orta derecede dindarım
3 () Dinle az ilgileniyorum
4 () Dinle hiç alakam yok
5 () Başka.....

42- Milli ve Dini bayramlardan hangisini daha ihtişamlı kutlarsınız?

- 1 () Nevruz bayramı
2 () Kurban Bayramı
3 () Ramazan bayramı
4 () Yeni yıl bayramı
5 () Başka.....

2. Resimler

Resim-1: Lovayın Köyü

Resim-2: Lovayın Köyü Ortaokulu

Resim-3: Lovayn Köyü Kültür Merkezi

Resim-4: Lovayn Köyü Camisi

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Asaf GANBAROV			İmza:	
Doğum Yeri:					
Doğum Tarihi:	12.06.1977				
Medeni Durumu:	EVLİ				
Öğrenim Durumu					
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl	
İlköğretim	Kijaba Kasaba Ortaokulu		Astara / Azerbaycan	1983-1987	
Ortaöğretim	Kijaba Kasaba Ortaokulu		Astara / Azerbaycan	1987-1991	
Lise	Kijaba Kasaba Ortaokulu		Astara / Azerbaycan	1991-1994	
Lisans	BİU İlahiyat Fakültesi	İlahiyat	Zakatala / Azerbaycan	2000-2005	
Yüksek Lisans	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstüsü	Din Sosyolojisi	Konya / Türkiye	2006-2009	
Becerileri:	İngiliz dili (iyi), Rus dili (pek iyi), Arap dili (pek iyi) Fars dili (orta)				
İlgi Alanları:	Felsefe, Sosyoloji, Dinler, Arap Edebiyatı				
İş Deneyimi:	Din Sosyolojisi öğretim görevlisi; Arap dili öğretim görevlisi				
Aldığı Ödüller:					
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Prof. Dr. Kamil Yılmaz, Prof. Dr. Saffet Köse, Doç. Dr. Mehmet Akgül, Doç. Dr. Hayri Erten, Yrd. Doç. Dr. Recep Özdirek, Yrd. Doç. Erdoğan Baş				
Tel:	00994 50 433 97 84				
E-Posta:	asafganbarov@hotmail.com				
Adres	Haydar Aliyev Prospekti 88/A, AZ 6200; Tel./Fax: +994 174 5 2183 & 5 3246) Zakatala / Azerbaycan				